Sor@pis

Folia litteraria

1. lětnik (2007), 1. čisło

ISSN 1866-136X (w interneće)

Projekt titulneje strony: Kamil Štumpf

Grafiske wuhotowanje: Kamil Štumpf

Impressum: Sor@pis je wědomostny časopis Instituta za sorabistiku Lipšćanskeje uniwersity

Šefredaktor / Herausgeber: Juniorprof. dr. Tomasz Derlatka

Redakciska přirada / Redaktionsbeirat:

Sor@pis. Folia litteraria
Juniorprof. dr. Tomasz Derlatka (Lipsk), Kamil Štumpf (Lipsk), Lechosław Jocz (Lipsk)

Sor@pis. Folia linguistica
Prof. dr. hab. Edward Wornar (Lipsk), Juniorprof. dr. Tomasz Derlatka (Lipsk), Kamil Štumpf (Lipsk), Lechosław Jocz (Lipsk)

Copyright: Juniorprof. dr. Tomasz Derlatka, Institut za sorabistiku Lipšćanskeje uniwersity, Duchownowědomostny centrum, Beethovenowa dróha 15, 04109 Lipsk.
e-mejlka: derlatka@rz.uni-leipzig.de
Juniorprof. Dr. Tomasz Derlatka, Institut für Sorabistik, Universität Leipzig, GWZ, Beethovenstr. 15, 04109 Leipzig.
e-mail: derlatka@rz.uni-leipzig.de
Wšitke prawa pola wudawarja / Alle Rechte vorbehalten

W interneće / Im Internet: www.sorabistika.de
http://www.uni-leipzig.de/~sorb/seiten/hsb/06/sorapis-2007-01.pdf

Korektury / Korrekturen: Tomasz Derlatka, Lechosław Jocz, Timo Meškank, Hync Rychtar, Jana Šołćina, Kamil Štumpf, Edward Wornar

Bibliografische Information der Deutschen Bibliothek:
Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der
Deutschen Nationalbibliografie;
detaillierte bibliografische Daten sind abrufbar im Internet über
http://dnb.ddb.de/
ISSN 1866-136X (Internet)

„Sor@pisej” na puć – słowo wot wudawarja

I

Z předležacym prěnim zešiwkom „Sor@pisa” přepodam do rukow čitarjow nowy wědomostny sorabistiski časopis. Jeho mjeno nawjazuje bjezposrědnje na bywši časopis studentow sorabistiki na Lipšćanskej uniwersiće, kotryž wudawachu pod wjednistwom tehdyšeho nawody Instituta za sorabistiku prof. dr. hab. Tadeusza Lewaszkiewicza. (Dopomnju jenož, zo měješe tamón medij, kotryž z financielnej podpěru Załožby za serbski lud w ćišćanej formje wuchadźeše, mjeno „Sorapis”). Bohužel, wosud „Sorapisa” dopomina na druhe iniciatiwy tajkeho razu. Wón debitowaše w lěće 2000, wuwiwaše aktiwnje so, žnjeješe připóznaće w medijach, a je po dotal pjeć wudatych čisłach w lěće 2004 zastał wuchadźeć. Přičiny za to njehodźa so konkretnje mjenować, ale jedna so zawěsće wo samsne kaž w podobnych padach – mjez druhim wo pobrachowace mocy (snadź tež wolu?) pola iniciatorow projekta.

W mojim rozumjenju njeby směła zajimawa wědomostna iniciatiwa Lipšćanskich sorabistow dospołnje zahinyć. Dokelž njeje pak wo móžnej rewitalizaciji „Sorapisa” ničo słyšeć a pozdaću tež wuhlady za jeho přichod pobrachuja, rozsudźich so tutón projekt wožiwić, byrnjež w hinašej formje.

II

Porno „Sorapisej” pokazuje „Sor@pis” hinaši profil. Bě tamón časopis wědomostny spis studentow, tak je „Sor@pis” wědomostny medij Instituta za sorabistiku Lipšćanskeje uniwersity. To zaso rěka

– zo so spektrum potencielnych přinošowarjow rozsudnje rozšěri. Bych chcył, zo njebudu z awtorami „Sor@pisa” jenož studenća, bywši a dźensniši wědomostni sobudźěłaćerjo Instituta za sorabistiku, ale tohorunja sorabisća, kiž njeběchu a njejsu z Lipšćanskim institutom zwjazani. Z dobrym přikładom je w tutym čisle mj. dr. nastawk dr. H. Ulbrechtoweje, tuchwilneje nawodnicy Słowjanskeho wustawa Češkeje akademije wědomosćow. „Sor@pis” staji swoje strony tež slědźerjam na polu „małych” kulturow, literaturow a rěčow k dispoziciji kaž w tutym čisle nastawk znateho kašubologi, prof. dr. hab. J. Borzyszkowskeho;

– zo wostanje w nim na kóždy pad městno za wozjewjenje najzajimawšich wědomostnych přinoškow studentow sorabistiki. sPowšitkownje ma so rjec, a dopokazujetej to kaž wosud „Sorapisa” tak tutón fakt, zo w tutym čisle „Sor@pisa” žadyn studentski přinošk nimamy, zo njeje to lochki nadawk, studentow za přidatne slědźerske dźěło kaž pisanje wědomostnych tekstow zdobyć. Tohodla dyrbja so tu druhe móžnosće wužić. „Sor@pis” budźe publikować najlěpše semesterske resp. wukonowe dźěła z pjera studentow Lipšćanskeje sorabistiki, kotrež dyrbja woni po studijnych programach napisać. Wězo budu tež přidatne, t. r. fakultatiwne a wosebje „dobrowólne” aktiwity studentow witane. Bych sej přał, zo wučinja studentske přinoški w přichodźe wjetši dźěl nastawkow w „Sor@pisu”;

– zo ma tutón časopis dalšu ważnu funkciju spjelnić. Budźe tomu nimale dźesać lět, jako wupisa Załožba za serbski lud prěnje tři stipendije za wukrajnych studentow, zo móhli so sorabistiskim slědźenjam w Instituće za sorabistiku wěnować. Hač do studijneho lěta 2006/2007 wobdźěli so na stipendiju dohromady 30 studentow a doktorandow ze słowjanskeho wukraja, dwajo w tutym času hišće studujetaj. Hižo sama jich ličba dowoli, zo móže so w tutym padźe wo hoberskim wědomostnym kaž tež sorabistiskim potencialu rěčeć, kotryž njeje so dotal w dosahacej a wuznamej stipendija wotpowědowacej měrje wužił. Njesměło so pak zabyć naspomnić, zo maja stipendiaća po słowach zrěčenja ze spěchowarjom stipendija zakónčace dźěło na sorabistiski tema napisać, kotrež so na kóždolětnym kolokwiju wot nich předstaji. To woni tež přeco swědomiće činjachu. A hlej, tute – někotre jara zajimawe – přinoški lědma wothłós zwonka Lipska namakachu a nichtó, myslu tu wosebje na serbskej časopisaj „Rozhlad” a „Lětopis”, wo nje chutnje njerodźeše. „Sor@pis” jako wědomostny list Instituta za sorabistiku, potajkim institucije, kotraž je stipendiatow hosćiła, chce tomu zadźěwać, zo wostanu kwalitatiwne sorabistiske přinoški bjez kóždeho wothłosa Tuž wozjewimy w tutym čisle přinošk Magdaleny Ruszczyk, stipendiatki Załožby za serbski lud w studijnym lěće 2006/07.

Za sorabistiku zajimuja so w Lipsku nic jenož studenća sorabistiki a stipendiaća Załožby za serbski lud, ale tohorunja wobdźělnicy mjezynarodnych programow za wuměnu studentow (na př. Sokrates a Erasmus) kaž tež mnozy dalši. Tež woni móhli, kaž to dotalne nazhonjenja pokazuja, wunošnje k sorabistiskim slědźenjam přinošować. Po mojim měnjenju ma „Sor@pis” šansu, so stać z forumom, kotryž wšitkich tych lubowarjow sorabistiki zwjaza a jim móžnosć wozjewjenja swojich přinoškow k sorabistice poskići.

III

Zaměr wudawarja je, zo budźe „Sor@pis” wuchadźeć jako lětnik, při čimž hakle přichod pokaza hač je móžno tutón rytmus dodźeržeć.

Po našej koncepciji dźěli so „Sor@pis” do dwěju zakładneju runinow. Prěnju tematisku liniju konstituuje sorabistiska literaturowěda z elementami kulturowědy. Jenož krótke pohladnjenčko do poslednich lětnikow serbskeju ćišćaneju časopisow („Rozhlad”, „Lětopis”) dosaha, zo by so zwěsćiło, zo w nich literaturowědne přinoški pobrachuja. Runje tohodla ma so po mojim měnjenju sorabistiska literaturowěda wosebje podpěrować. Nadźijomnje spjelni tutón nadawk, znajmjeńša w móžnej měrje, literaturowědne čisło „Sor@pisa”, kotrež nosy podtitul „Folia litteraria” (kaž w padźe předležaceho zešiwka). Tuta serija budźe tohorunja problemy literaturow druhich narodnych mjeńšinow předstajować kaž tež najzajimawše přinoški k sorabistiskej kulturowědźe.

Druhu tematisku liniju noweho časopisa budu problemy sorabistiskeho rěčespyta determinować. Wotpowědje podtitulej literaturowědneho čisła změje rěčespytny dźěl mjeno „Sor@pis. Folia linguistica”.

Předwidźana je tež móžnosć, zo budu so wosebite zešiwki (tematiske čisła) „Sor@pisa” wudawać. Jako prěnju składnosć k tomu widźu jubilej *Alma mater Lipsiensis*, kotraž woswjeći w lěće 2009 swjatočnje 600. róčnicu swojeho załoženja.

IV

Rozsud za elektronisku formu wudawanja „Sor@pisa” wowliwowachu předewšěm pragmatiske faktory, wosebje financielne. Wo dokładnych přičinach so tu rěčeć njebudźe, chcemy pak w tutym zwisku naspomnić, zo financielnu podpěru za wozjewjenje „Sor@pisa” kaž Załožba za serbski lud tak tež Lipšćanska uniwersita wotpokazaštej. Tohodla zda so, zo bě a wostanje elektroniska forma noweho sorabistiskeho časopisa jeničce móžna... Wšako ma wona, byrnjež w hierarchiji móžnych formow wudawanja wědomostnych časopisow přeco hišće za ćišćanej podobu stała, tež swoje pozitiwne strony, wo kotrychž njeje trěba přewjele rěčeć. Znaje je kóždy dokładnje, kiž so interneta we wšědnym žiwjenju posłužuje. Skrótka móže so tu jenož naspomnić, zo słušeja k tutym pozitiwnym stronam mjez druhim jednory přistup, móžnosće archiwizowanja a šěroke – dokelž mjezynarodne – polo skutkowanja.

Pod tutym aspektom bych chcył jednu wěc wosebje wuzběhnyć. Hačrunjež budźe „Sor@pis” wuchadźeć po prawidłach formule *Open Access* (t. r. swobodny přistup bjez wobmjezowanjow), je a wostanje wón wědomostny časopis. To rěka, zo maja wšitke w nim wozjewjene přinoški, recensije a informacije charakter wědomostnych materialow, jako tajke podlěhaja tuž prawidłam (a wočakowanjam) etikety slědźerskeho dźěła. W padźe wužiwanja materialow z přinoškow, kotrež so w „Sor@pisu” publikuja, je samozrozumliwe, zo so wotpowědna bibliografiska informacija poda.

Kruta struktura noweho časopisa „Sor@pis” njeje so hišće postajiła. Šema, kotryž předležacy zešiwk dopokazuje, wukristalizowa so z materiala, kotryž wudawarjej na kóncu redakciskeje doby (kónc oktobra 2007) k dispoziciji steješe. W tutym čisle „Sor@pisa” podawamy zapósłane přinoški hižo w zjednotnjenej grafiskej formje, kotraž budźe z přikładom za formatěrowanje tekstow tež za slědowace čisła. Porno tomu wobsteji w prěnim wudaću hišće wěsta dowolnosć nastupajo podawanje bibliografiskich informacijow. To zwisuje w prěnim rjedźe z tym, zo mustrowy format za zhotowjenje tekstow do „Sor@pisa” hišće nimamy, a tak wězo tajki nikomu k dispoziciji njesteješe.[1]

W prěnim zešiwku „Sor@pisa. Folia litteraria” namaka zajimc nastawki w třoch rěčach – w hornjoserbšćinje, čěšćinje a pólšćinje. Wobžaruju, zo njeje so poradźiło, znajmjeńša jedyn tekst w delnjoserbšćinje zapřijeć. Sym tola přeswědčeny, zo so tuta situacija hižo w přichodnym rěčespytnym resp. literaturowědnym „Sor@pisu” přeměni. Zasadnje wšak matej so hornjo- a delnjoserbšcina w nim preferować. To pak njerěka, zo wostanu strony noweho časopisa druhim rěčam, wosebje słowjanskim a „mjeńšinowym”, zawrjene.

V

Z dowěru přepodam prěnje čisło „Sor@pisa” do rukow čitarjow. Redaktor a redakciska přirada dźakujetaj so wutrobnje wšitkim, kiž k jeho nastaću přinošowachu, předewšěm pak autoram nastawkow. Nadźijam so, zo njebudźe tutón zešiwk „Sor@pisa” jónkróćna iniciatiwa a wočakuju, zo je to skerje započatk dlěšodobneho sobudźěła sorabistow, hižo etablěrowanych kaž tež debitantow. A to tajkeho sobudźěła, kotrež budźe za wšitke strony – za awtorow, za sorabistiku, za wědomosć – wužitne a spomóžne. Tuž čakam na přinoški wot mnohich awtorow do slědowacych literaturowědnych kaž tež rěčěspytnych wudaćow

[1] Tajki format so hakle wudźěła a potencialnym awtoram na domjacej stronje „Sor@pisa” spřistupni.

„Sor@pisa”. Liču z pozitiwnym a šěrokim wothłosom na tutu nowu wudawaćelsku iniciatiwu pola wšitkich zajimcow na polu serbowědy.

Wudawar Tomasz Derlatka

POJEDNANJA

Józef Borzyszkowski
(Gdańsk)

Łużycko-kaszubskie kontakty w II połowie XX wieku

Cassubiana w spuściźnie Frido Mětška

O Kaszubach i Serbach Łużyckich, o łączących nas więziach językowych, historycznych i kulturowych napisano już sporo.[1] Przypomniano nie tylko kontakty między przedstawicielami tych społeczności, zacieśniane od czasów Wiosny Ludów, ale i te z epoki nowożytnej w kontekście dziejów Kościoła protestanckiego na Pomorzu – działalność pastorów z Łużyc wśród Kaszubów.[2]

Z dotychczasowych badań wynika, że najważniejsze, najbardziej doniosłe w skutkach były kontakty Floriana Ceynowy (1817-1881) nawiązane z Łużyczanami podczas jego studiów na Uniwersytecie Wrocławskim, dzięki przynależności do Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego, w którym spotykali się przedstawiciele wszystkich nacji słowiańskich studiujących we Wrocławiu.[3] Doniosłe znaczenie ma tu fakt, iż Kaszubi i Łużyczanie przez wieki żyli w świecie germańskim – jednocześnie w świecie własnej etnicznej kultury słowiańskiej i panującej kultury niemieckiej, co decydująco określa ich wspólnotę losów. Stąd też tak częste odniesienia do Łużyc, gdy badamy dzieje odrodzenia kaszubszczyzny, zwłaszcza w XIX i początkach XX wieku.

Wspólne doświadczenia, jak i pamięć o wzajemnych kontaktach z epoki Wiosny Ludów, miały niemałe znaczenie przy nawiązaniu na nowo więzi między Łużyczanami a Kaszubami sto lat później, po drugiej wojnie światowej. Stało się to za przyczyną głównie dwóch postaci – badaczy i poetów: Kaszuby, mgr Leona Roppla (1912-1978) z wykształcenia i zawodu germanisty oraz Łużyczanina, dra Frido Mětška (1916-1990) – również człowieka

[1] Zob. E. Siatkowska, *Z badań nad problematyką łużycką i kaszubską*, w: Badania kaszuboznawcze w XX wieku, red. J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk 2001.
[2] Zob. też J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondzyński, *Historia i współczesność Serbów Łużyckich i Kaszubów. Próba porównania*, w: „Zeszyty Łużyckie", 1994, nr 9; Z. Szultka, *Uwagi w sprawie pastorów z Łużyc na kaszubskim obszarze językowym Pomorza Zachodniego w XVII-XIX wieku*, w: Łużyce w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy Środkowej, red. T. Jaworski, W. Ostrowski, Zielona Góra 1995.
[3] E. Achremowicz, T. Żabski, *Towarzystwo Literacko-Słowiańskie we Wrocławiu 1836-1886*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.

nauki i literatury. Obaj byli aktywnymi uczestnikami życia organizacyjnego swoich społeczności. Obaj popularyzowali wiedzę o sąsiadach i promowali twórczość literacką ich przedstawicieli w swoim środowisku, jak i szerzej – w świecie polskim czy niemieckim. Dziś po latach, gdy od dziesiątków lat nie ma ich wśród żywych, ani równie twórczych ich następców, w większym zakresie uświadamiamy sobie znaczenie ich pracy jako budowniczych mostów między Kaszubami a Łużyczanami.

Postacie i dorobek obu twórców godzien jest osobnych badań biograficznych i pełnych biografii. Ułatwieniem dla badaczy, dla biografistów, jest zwykle spuścizna bohatera. W przypadku F. Mětška została ona wstępnie uporządkowana przez samego jej twórcę i w całości przekazana do bogatych zbiorów Instytutu Serbołużyckiego (Serbski Institut) w Budziszynie. Dostępna tam dla zainteresowanych stanowi wyśmienity materiał nie tylko do biografii F. Mětška, ale również do badań interesujących nas relacji łużycko-kaszubskich w II połowie XX wieku. Mniej pomyślny był los spuścizny L. Roppla, która uległa rozproszeniu, a jedynie fragmenty trafiły do zbiorów rękopisów Biblioteki Gdańskiej PAN. Stąd tym cenniejsze są zbiory budziszyńskie, zawartość spuścizny F. Mětška – jednego z pierwszych laureatów przyznawanego od 1967 roku przez Klub Studencki „Pomorania", działający przy Zarządzie Głównym Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w Gdańsku, honorowego wyróżnienia pod nazwą *Medal Stolema,* nazywanego nieco żartobliwie „kaszubskim noblem". Frido Mětšk otrzymał go w uznaniu zasług na polu promocji literatury kaszubskiej poza granicami Polski.

Podmiotem po części sprawczym – promotorem dokonań Mětška na gruncie kaszubszczyzny był Leon Roppel. Informował on o twórczości i pracy translatorskiej F. Mětška czytelników „Biuletynu Zarządu Głównego Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego", jak i inne środowiska w Gdańsku. Jego działalność w tej materii wspierał m.in. Tadeusz Bolduan, jako swego czasu były redaktor naczelny dwutygodnika „Kaszëbë" i aktualny wówczas zastępca naczelnego miesięcznika „Litery". L. Roppel i T. Bolduan należeli do grona najbliższych polskich przyjaciół, sympatyków, współpracowników F. Mětška, nie tylko w skali Kaszub.[4] Obaj byli promotorami poezji młodego wówczas twórcy Alojzego Nagla (1930-1998), którego bezpośrednie kontakty z F. Mětškiem godne są oddzielnego opracowania.[5] Stąd też w spuściźnie F. Mětška znajdujemy spory zbiór *cassubianów*, którego

[4] Zob. T. Bolduan, „Kaszëbë" (1957-1961), w: „Gdański Rocznik Kulturalny", t. 12 (1989) i „Litery" (1962-1974), „Gdański Rocznik Kulturalny", t. 15 (1994).

[5] O jego kontaktach z T. Bolduanem, obejmujących także sprawy łużyckie, zob. *Listy i wiersze Alojzego Nagla*, w: Pro memoria Tadeusz Bolduan (1930-2005), zebrał i oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2006, s. 461 i n.

najpokaźniejszą część stanowi korespondencja z Kaszub. Na te właśnie cassubiana, dotąd niemal w całości niewykorzystane przez badaczy po jednej i drugiej stronie Nysy Łużyckiej, chciałbym zwrócić szczególną uwagę.

Realizując ten cel wypadałoby może najpierw zaprezentować postać samego Frido Mětška – twórcy tej spuścizny, tego bogatego i bezcennego zbioru dokumentów – skarbu nie tylko dla samych Łużyczan. Uwzględniając jednak ograniczoną objętość niniejszego tekstu i możliwość dotarcia do jego życiorysu przez sięgnięcie do najnowszej encyklopedii i opracowań biograficznych, poprzestanę na wskazaniu choćby faktu, iż był to łużycki pisarz i uczony, jak również działacz narodowy, tłumacz literatury polskiej i kaszubskiej.

W spuściźnie Mětškowej na część kaszubską składają się jego korespondencja z następującymi osobami:

– Bernard Sychta (1907-1982); ksiądz, uczony, pisarz, autor licznych dramatów i wiekopomnego dzieła – *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*;

– Stefan Fikus; senior współczesnych twórców literatury kaszubskiej mieszkający w Lęborku;

– Leon Roppel (1912-1978); germanista, nauczyciel akademicki, poeta i edytor dzieł literatury kaszubskiej;

– Tadeusz Bolduan (1930-2005); dziennikarz, publicysta, historyk, dziejopis kaszubsko-pomorskiego ruchy regionalnego;

– Alojzy Nagel (1930-1998); jeden z najwybitniejszych poetów kaszubskich II połowy XX wieku.

O korespondentach Frido Mětška, o ich życiu i dokonaniach można przeczytać sporo w pracach naukowych poświęconych dziejom literatury i regionalizmu kaszubskiego. B. Sychta, L. Roppel, A. Nagel mają swoje biogramy w *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*, B. Sychcie poświęcono ponadto dwie książki biograficzne.[6] T. Bolduanowi zadedykowany został również jeden z tomów wydawnictw Instytutu Kaszubskiego w Gdańsku w ramach serii „Pro memoria…". O każdym z nich dość obszernie napisał także Ferdynand Neureiter w *Historii literatury kaszubskiej*.[7]

[6] Zob. *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. I-VI, Gdańsk 1992-2002 i J. Walkusz, *Piastun słowa. Ks. dr Bernard Sychta 1907-1982*, Gdańsk-Pelplin 1997 oraz *Pro memoria Ks. Bernard Sychta* (1907-1982), zebr. i oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2007.

[7] F. Neureiter, *Geschichte der Kaschubischen Literatur*, wyd. 1, München 1978, wyd. 2 München 1991. W tłumaczeniu na język polski M. Boduszyńskiej-Borowikowej jako *Historia literatury kaszubskiej. Próba zarysu*, wstęp T. Bolduan, Gdańsk 1982.

W spuściźnie Frido Mětška najbogatsza jest korespondencja z Alojzym Naglem i Leonem Ropplem, który jako pierwszy w latach 60-tych nawiązał z nim kontakt. Roppel przygotowując do druku tomik wierszy A. Nagla stał się pośrednikiem w jego kontaktach z F. Mětškiem. Mětšk został tłumaczem poezji kaszubskiej, przede wszystkim wierszy Nagla na język łużycki, publikując je i teksty o autorze głownie na łamach, redagowanego przez pewien czas przez siebie samego, czasopisma „Rozhlad".

W owej korespondencji Mětška z Naglem najciekawsze są bez wątpienia rękopisy dziesiątków wierszy Nagla, wiele w podwójnej wersji – kaszubskiej i autorskim tłumaczeniu na język polski, a niekiedy również na niemiecki – F. Neureitera. Inne bez tłumaczenia zawierają słowniczki trudniejszych kaszubskich słów tłumaczonych na polski. Ważną cząstką zawartości tej korespondencji są informacje dotyczące wymiany wydawnictw i wieści dotyczących publikacji tekstów o Kaszubach na Łużycach i o Serbach Łużyckich w Polsce – głównie na łamach czasopism „Rozhlad", „Biuletyn Zarządu Głównego Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego" jak i miesięcznika „Litery". Celował w tym L. Roppel, niewiele jednak ustępujący A. Naglowi. Leon Roppel w swoich artykułach publikowanych na Kaszubach i na Łużycach przypominał o przeszłości, eksponując w szczególny sposób działania i znajomości Floriana Ceynowy.

Dzięki Ropplowi stał się Frido Mětšk m.in. właścicielem pierwszego tomu *Słownika* B. Sychty. Roppel zaś (biorąc pod uwagę jego artykuły o działalności naukowej i dokonaniach Mětškowych, jako tłumacza poezji kaszubskiej) był inspiratorem Klubu „Pomorania". Informacje o przyznaniu Mětškowi, jako pierwszemu zagranicznemu laureatowi Medalu Stolema za rok 1968, oraz o uroczystości wręczenia, zajmują sporo miejsca w listach Roppla i Nagla. Obaj też, można powiedzieć, pośredniczyli w nawiązaniu kontaktów z F. Mětškiem przez Friedhelma Hinzego – kaszubologa z Berlina i Ferdynanda Neureitera – promotora, tłumacza i badacza literatury kaszubskiej z Salzburga. Za najcenniejszy w ich korespondencji, zachowanej w spuściźnie Mětška, może być uznany, wspomniany już, zbiór rękopisów A. Nagla, tłumaczącego adresatowi nie tylko trudniejsze słowa, ale i przesłania niektórych wierszy.

W korespondencji z Tadeuszem Bolduanem przewijają się informacje dotyczące głównie promocji literatury kaszubskiej i dokonań naukowych F. Mětška, prezentowanych przezeń na łamach „Liter".

Z zachowanej kopii listu Mětška do Bolduana dowiadujemy się, że jego zainteresowania Kaszubami pojawiły się już podczas nauki w gimnazjum. W 1937 roku

zamierzał zwiedzić z kolegą Kaszuby oraz Warmię i Mazury. Ostatecznie udało mu się jedynie przyjechać na Śląsk – do Gliwic i Raciborza. Pierwszą podróż na Kaszuby odbył w 1959 roku, podczas trzytygodniowego pobytu w Polsce, odwiedzając Gdańsk, Gdynię i Kartuzy. Wówczas to nawiązał kontakt z dr Edmundem Cieślakiem, prof. Andrzejem Bukowskim, mgr Leonem Ropplem, Damroką Majkowską i Franciszkiem Trederem. Bolduan chyba najbardziej skrupulatnie informował czytelników „Liter" o Łużycach i dokonaniach F. Mětška. Mětšk na łamach „Rozhladu" omawiał m.in. monograficzne opracowanie T. Bolduana *Gryf – godło Pomorza*. Znaczącym wątkiem jest również planowana druga podróż F. Mětška wraz z rodziną na Kaszuby w celach poznawczych i wypoczynku, która chyba nie doszła do skutku.

Ciekawe cassubiana w spuściźnie Mětška stanowią liczne wiersze – maszynopisy – Stefana Fikusa z Lęborka z lat 1968-1971, ofiarowane przezeń na rzecz Serbołużyckiego Archiwum Kultury (Serbski kulturny archiw) podczas wizyty w Budziszynie 20 maja 1971 roku. Druga jego wizyta w maju 1973 roku nie doszła do skutku, stąd wysłał do Budziszyna z Erfurtu jedynie list przekazując F. Mětškowi pozdrowienia od L. Roppla i E. Kamińskiego.

Swoistą ciekawostką wśród budziszyńsko-Mětškowych cassubianów stanowi list z 6.11.1967 r. oraz fragment *Budzta spiących* ks. B. Sychty, na bazie czego F. Mětšk napisał artykuł pt. *Bernard Sychta („Budzta spiących") a Serbja 1939/1967*. List B. Sychty był odpowiedzią na przesłany do Pelplina nr 8/67 „Rozhladu" z recenzją pierwszego tomu jego *Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*. W liście tym Sychta napisał:

> „Na dowód, że i Kaszubom byli zawsze bliscy bohaterscy Łużyczanie, pozwalam sobie dołączyć fragment mego dramatu pt. *Budzta spiących*, w którym stawiam Kaszubom za wzór Pański naród w walce z naporem germańskim. Niestety, cały 10-tysięczny nakład spalili hitlerowcy na rynku w Wejherowie po wkroczeniu na Kaszuby. Załączony wyjątek stanowi wszystko co [się] po tej sztuce zachowało [...]"

Ksiądz Sychta posłał Mětškowi przedruk fragmentu z „Arkony" (nr 12/1946), opublikowanego na łamach dwutygodnika „Kaszëbë" w numerze z 15-31. XII. 1957.

Warto podkreślić, że cassubiana Mětškowe, te od Sychty i Fikusa, złożone w osobnych teczkach, stanowią niejako ogniwa dokumentacji zebranej w serii zatytułowanej przez twórcę „Pólsko-serbska wzajomnosć". Osobna teczka zatytułowana jest „Pólsko-serbska wzajomnosć. Kašubskej časopisaj »Chëcz« a »Zrzësz Kaszëbsko« wo Serbach 1947". O jej zawartości stanowią pojedyncze numery kaszubskich czasopism z 1947 roku.

Sądzę, iż przywołane dokumenty nie wyczerpują całości cassubianów w spuściźnie Frido Mětška. Równie cenne jak listy są niewątpliwe przesłane mu książki i zawarte w nich autorskie dedykacje, do których nie zdołałem dotrzeć. Warto dodać, że jego kaszubscy korespondenci pisali głównie po polsku lub niemiecku, a wyjątkowo po kaszubsku. Z kolei sam Mětšk, pisał głównie po niemiecku, znacznie rzadziej po łużycku.

Generalnie zasygnalizowany zbiór obejmuje lata 1964-1986. Za jego udostępnienie serdecznie dziękuję dyrektorowi Instytutu Serbołużyckiego prof. Dietrichowi Scholtzemu i dr Annett Brězanec, kierowniczce działu rękopisów. Mam nadzieję, że niniejsza informacja o jego zawartości przyczyni się do intensyfikacji choćby tylko naukowych kontaktów kaszubsko-łużyckich. Studiując całość zaprezentowanych cassubianów, doceniając dokonania F. Mětška, w trakcie lektury tej korespondencji trudno odpędzić refleksję, iż już wówczas strona kaszubska była bardziej zainteresowana w rozwoju kontaktów, w wzbogacaniu dzięki kaszubszczyźnie polsko-serbołużyckiej „wzajemności". Tym niemniej translatorskie dokonania F. Mětška pozostają do dziś w świecie zachodniosłowiańskim zjawiskiem unikatowym. Unikatowy charakter mają też wiersze A. Nagla poświecone Łużycom, wśród nich „Vivat Łużëca"!

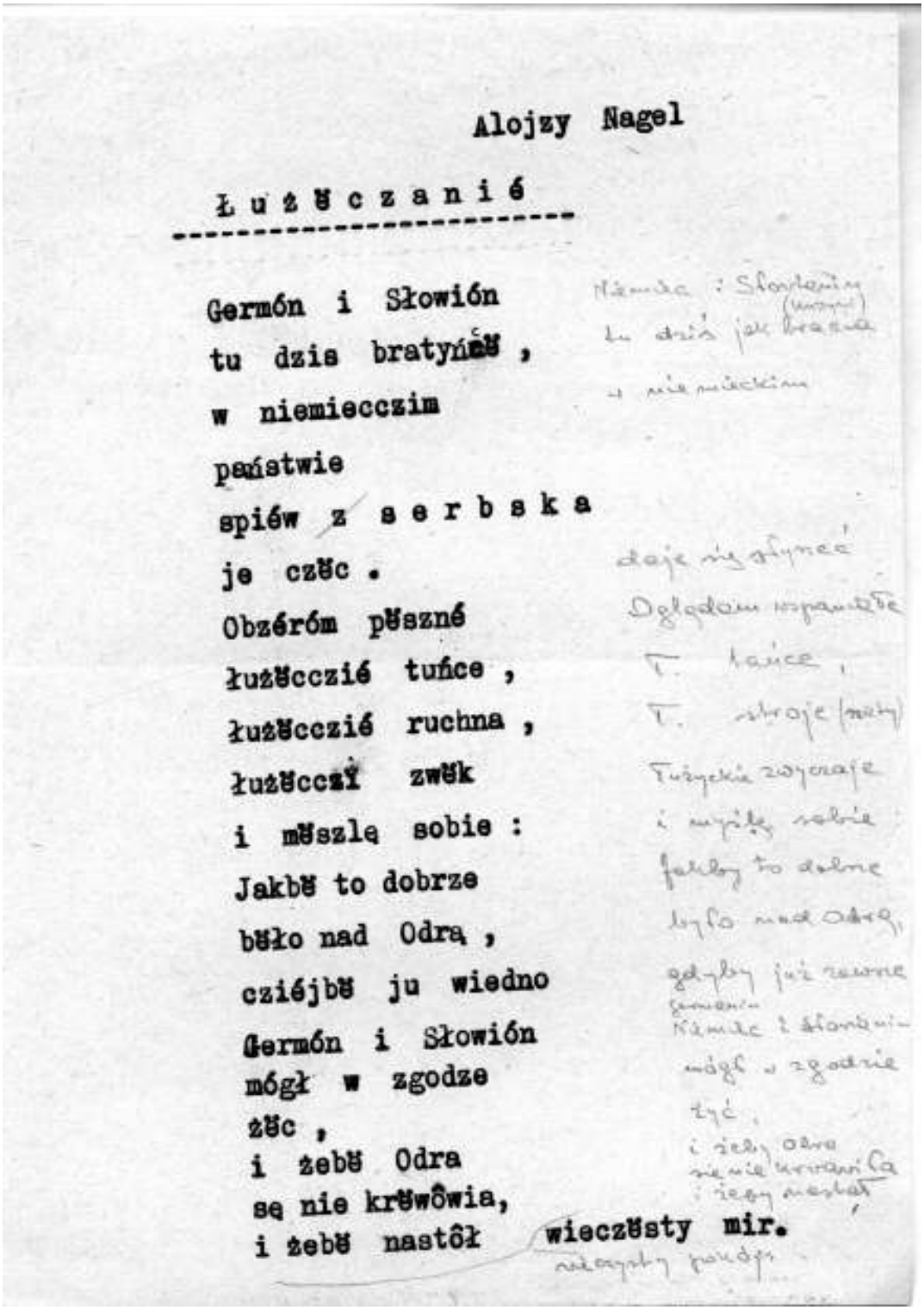

Alojzy Nagel

Łużëczanié

Germón i Słowión
tu dzis bratyńë,
w niemiecczim
państwie
spiéw z serbska
je cząc.
Obzéróm pëszné
łużëcczié tuńce,
łużëcczié ruchna,
łużëcczi zwëk
i mëszlę sobie:
Jakbë to dobrze
bëło nad Odrą,
cziéjbë ju wiedno
Germón i Słowión
mógł w zgodze
żëc,
i żebë Odra
są nie krëwôwia,
i żebë nastôł wieczësty mir.

Originalna podoba basni A. Nagela *Łużëczanié*, ze zawostajenstwa F. Mětška w Serbskim kulturnym archiwje, wobsydstwo J. Borzyszkowskeho. Mašinopis basnje zhotowi L. Roppel, což přeradźi wosebity – za Roppela charakteristiski – pismowy font pisanskeje mašiny.

Leon Roppel
Gdynia-Orłowo,
ul.Techniczna 10

Gdynia-Orłowo, dnia 5.XII.1966

Drogi Kolego M ě t š k !

Z prawdziwą przyjemnością mogę Kolegę zawiadomić , że w tych dniach oddajemy do drukarni tomik poezji naszego młodego kolegi-poety Alojzego N a g l a . Tomik będzie nosił tytuł : "Wierztů z kąszůbsczišch strôn" i został do druku przygotowany przeze mnie.

Aby dać wyraz swemu uznania dla postawy Waszego ludu i dla Was osobiście, jeden ze swoich utworów zatytułował : "Vivat Łużůca!" i prosi Was uprzejmie o wyrażenie zgody na umieszczenie Waszego nazwiska w dedykacji.

Wiersz brzmi:

Vivat Łużůca !

Doktorowi Frido Mětškowi .

Jak puczk szmůrgôny
przez wałů,
tak długo żył łużůcczi
nen lud.
Jak dąb przetrzymôł
on chaje,
on zbiôtkowôł
wszůtek
téż trud. -

Na nowé rozwidniô są
żůcé,
nad Szprewą
spiéw serbsczi
brzůmi,
starków dozérô są
zwůczôj
a rzéka są buszno
szklůni.

Kaszůbi , czôpczi z głowů !

./.

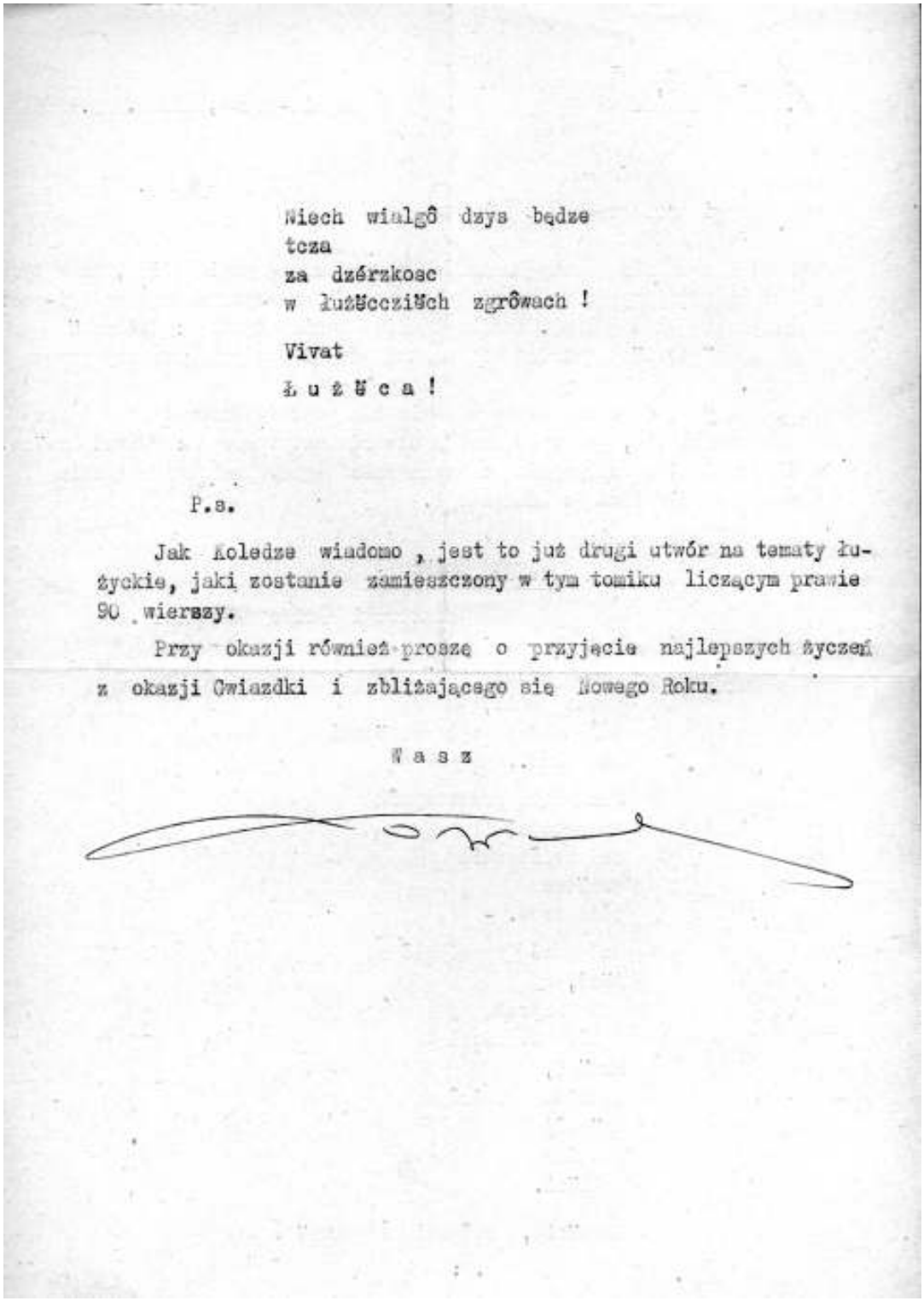

Niech wialgô dzys będze
tcza
za dzérzkosc
w łużëcziëch zgrôwach !

Vivat
Ł u ż ë c a !

P.s.

Jak Koledze wiadomo , jest to już drugi utwór na tematy łużyckie, jaki zostanie zamieszczony w tym tomiku liczącym prawie 90 wierszy.

Przy okazji również proszę o przyjęcie najlepszych życzeń z okazji Gwiazdki i zbliżającego się Nowego Roku.

W a s z

List L. Roppela F. Mětškej z jemu wěnowanej basnju *Vivat Łużëca*, ze zawostajenstwa F. Mětška w Serbskim kulturnym archiwje, wobsydstwo J. Borzyszkowskeho.

2

Pelplin, dnja 6.listopada
1967

Wielce szanowny panie Redaktorze,

jak najserdeczniej dziękuje za nadesłanie mi tak wspaniele wydanego miesięcznika 'Rozhlad' nr. 8/67 z recensję o moim Slowniku. Na dowód, że i Kaszubom byli zawsze bliscy bohaterscy Łużyczanie, pozwalam siebie dołączyć fragment mego dramatu pt. 'Budzta Spiacych', w którym stawiam Kaszubom za wzór Pański narod w walce z naporem germańskim. Niestety cały 10-tysiączny nakład spalili hitlerowcy na rynku w Wejherowje po wkroczeniu na Kaszuby. Załączony wyjątek stanowi wszystko, co ich po tej sztuce zachowało.

Łączę wyrazy poważenia wraz z miłym pozdawieniem ks. Sychta

List B. Sychty F. Mětškej, ze zawostajenstwa F. Mětška w Serbskim kulturnym archiwje, wobsydstwo J. Borzyszkowskeho.

7

Budzta spiących

(dokończenie ze str. 5)

NOWC: Ninia, bracinowie chce lë jesmë witro wëjachac na morze, ale witro ni ma czasu! Më pojedzemë, ale na jinszé morze!! Rozmiejeta wa mię?!

WSZYSCY: Rozmiejeme!

NOWC: Pudzemë odebrac to, co nasze! Pudzemë tak długo, po kądka nogi nas poprowadzą!

DAMPC: Jô też pudę z wama!

JARZĄBK: Pokądka berlica nie wëpadnie nama z garscë!

MACH: Pokądka wargami mdzemë moglë rëchac!

NOWCKA: Jô nie ostanę doma! Czëję, jak mie skrzidla wërostają.

NOWC: Pudzemë z pustk na pustki, od wsë do wsë, od miasta do miasta! Nie chcemë nick wici, leno żebë calô Slowinskô, calô Pomorskô stanęła w plomieniach ognia, z chternym Retr do nas przëszedł!!

RETR (wzruszony): Bóg zapłać wama! — Biejta w miono Boski i zabierzta sę do dzeła! Razem z wama szëkuje sę Gduńsk... Niech nad wama leci Czôrny Grif i nasz Anioł! (podaje Nowcowi żagiew płonącą): Tu môta ogiń! Budzta spiących i zawzętych! Zasswiécta jim w ocze! Wëganita z wérów zazgnilonych! Pasékrama walta w cwiardli skałë! Ułóżta piesnię, co porwie za sobą milione!!...

OBJAŚNIENIA:

Pomorskô—Pomorze Zachodnie; grónk—garnek, urna; szteriszk—chwilka; białka—kobieta; ga—gdy, kiedy; grędé namienienié—ciężki los; stolem—olbrzym; krôsnię—krasnoludek; skopicą — wiele; jarcholëc sę — wrzeszczeć; stożëc — przechwalać się, chełpić się; bucha — pycha; bëlnota — dzielność; cnota; heltka—niedojrzały, kwaśny owoc, szczególnie jabłko; wëszalëc—wyłudzić; dobëc—zwyciężyć; buszny—dumny; niga—nigdy; dzegwic—przeżuwać; udba—zdanie, myśl; néga—reszta; zelesko—zielsko; cëzëzna—cudzoziemszczyzna; zimkowy—wiosenny; oszoc lub osocz—perz; zanekac zôgón—wyorać pierwszą bruzdę; dwórznica—pole; sewanka—płachta do siania zboża; berlica—laska, kij; zawzęty—znajdujący się w letargu; zazgniloný—gnuśny, ospały; pasékier—duży młot.

Wujimk z dramy B. Sychty *Budzta spiących*, ze zawostajenstwa F. Mětška w Serbskim kulturnym archiwje, wobsydstwo J. Borzyszkowskeho.

Měrćin Völkel

Přinošk k łužiskoserbsko-kašubskim kulturnym kontaktam*

KAŠUBY NA ŁUŽICOMAJ

1. Mjezywójnska doba 1918-1939 (1945)

Móhło so wočakować, zo so w lětach mjez 1918 a 1939, hdyž so serbsko-pólske poćahi tež w Zwjazku narodnych mjeńšin w Němskej (założeny 1924) a ze Zwjazkom Polakow w Němskej (Związek Polaków w Niemczech; założeny 1922) hajachu, znowa znajmjeńša personalne kontakty ze serbskeje strony do Kašubow rozwija. Po dotal přistupnej literaturje wo zjednoćenstwje Polakow w Němskej[1] dźěłaše w tutej organizaciji „V. wotdźěl Pogranicze i Kaszuby". Wo direktnych poćahach serbskich wosobow do tuteje zwjazkoweje sekcije resp. wo tutej so w serbskoreččnej literaturje dokumenty njenamakaja. Łužičan Jan Skala (1889-1945) je so jako redaktor němskoreččneho mjezynarodneho časopisa za narodne mjeńšiny w Němskej „Kulturwille"/„Kulturwehr" w Berlinje z kašubskimi prócowarjemi zetkawał, ale tute kontakty njejsu so w serbskim pismowstwje wotbłyšćowali. Wobsahowje bě Skalowy žurnal politologisce wusměrjeny. Serbski moler a publicist Měrćin Nowak-Njechorński (1900-1990) – tež w Berlinje z pólskimi ludźimi a organizacijemi spřećeleny – wozjewi w pólskim časopisu „Młody Polak w Niemczech", kotryž w Berlinje wuchadźeše, reportažu *Na Pograniczu* (čo. 1 / lětnik 1935) a ju ilustrowa, njedótkny pak so z jasnym słowom kašubskeje problematiki.[2] Jeho wabjachu w dwacetych lětach a potom zaso na spočatku pjećdźesatych lět kraje wuchodneje a sewjerneje Němskeje, něhdy wobydlene wot

* Koncipujo předležace čisło „Sor@pisa" chcych něšto wjace městna předstajenju serbsko-kašubskich poćahow wěnować. (Wuslědk tutoho koncepta je mjez druhimi přinošk J. Borzyszkowskeho). W tutym zwisku wobroćich so tež na dr. Měrćina Völkela z próstwu wo přidźěło a dóstach pozitiwnu wotmołwu (list w mojim wobsydstwje). Jako wuslědk naju zhromadneho projekta měješe so zestajić bibliografija wozjewjenjow wo serbsko-kašubskich poćahach. Kak z korespondency z awtorom wuchadźa, zdźěłaše dr. M. Völkel (najprjedy za sebje) před dobrymi 15 lětami tajki přehlad, kotryž měješe so wo přinoški z najnowšeho časa wudospołnić a w tutym čisle „Sor@pisa" publikować. Bohužel, njedowoli smjerć zasłužbneho serbskeho kulturnika realizaciju projekta. Tohodla podam tu jenož předźěłanu (meritoriske a rěčne zmylki so bjez pokazkow korigowachu) wersiju awtoroweho přinoška k stawiznam łužiskoserbsko-kašubskich kulturnych kontaktow, kotryž je wón w lěće 1995 w pólskim časopisu „Slavia Occidentalis" (čo. 52, s. 157-168) wozjewił. Nastawk publikuju z přećelnej dowolnosću redakcije.

[1] Hlej mjez druhim H. Lehr, E. Osmańczyk, *Polacy spod znaku rodła*, Warszawa 1972.

[2] Hlej faksimile reportaže w: H. Lehr, E. Osmańczyk *Polacy...*, s. 124-125.

Słowjanow. Wón ženje direktnje do Kašubow njezapućowa, ale so na přikład na swojej jězbje „Prěki přez Prusy" za słowjanskimi znamjenjemi w Mazurach rozhladowaše, a je lěta 1938 „swoje zapiski tehdy jako rukopis rozšěrił mjez přećelemi" a tute w knižnej formje hakle 1990 wotćišćał.[3]

Wosrjedź serbsko-kašubskich zwiskow steješe Mjertyn Tylka (1857-1942), delnjołužiski ewangelski farar, kotryž so lěta 1910 w Pomorskej zasydli a tam kontakty z Polakami, Kašubami a Němcami haješe.[4] Frido Mětšk rekonstruuje na zakładźe M. Tylkowych listow serbskemu ewangelskemu sobubratrej Bogumiłej Šwjeli (1873-1948) poměrnje intensiwnu zaběru ze stawiznami, rěču a ludowej kulturu pomorsko-słowjanskeje přestrěnje a wosobinske znajomstwa z tamnišimi wobydlerjemi. M. Tylka zastupowaše zromantizowane měnjenje wo zhromadnosćach Serbow z pomorskimi Kašubami a mjenowaše tutych samo „potomnikow pomorskich Serbow" a w kašubšćinje chcyše tež wliwy serbšćiny widźeć. Wopytowaše mjez druhimi lěkarja (M. Tylka njepisaše swójbne mjeno lěkarja, ale po wopisanju chodźeše na wopyt) Aleksandra Majkowskeho, wudawaćela kašubskeho casopisa „Gryf", iniciatora Młodokašubskeho hibanja a awtora prěnjeho kašubskeho romana. Mjez swojimi bratrami po wěrje rozdźělowaše M. Tylka delnjoserbske ludowe lětne spisy „Pratyja" a druhe pisma. Přihotowaše 1932 za přehladku ludowych drastow w Sopoće tež delnjoserbsku skupinu, ale zastupnikaj pólskeje měšćanskeje wyšnosće předewzaće sabotowaštaj. Tylkowe kontakty njedocpěchu wšak přewulku zjawnu skutkownosć za pohłubšenje a rozšěrjenje serbsko-kašubskeje kulturneje wzajomnosće. Jenož w jednym nastawku za „Pratyju" je so kašubskej problematice wěnował, lud a kraj, pochad a žiwjenje wopisał.[5]

Wo Kašubach wědźał a so za nje zajimował hižo jako gymnaziast Frido Mětšk (1916-1990), kotryž chcyše sej w poslednim lěće do swojeje matury (1935) do Kašubow a dale do Warmije a Mazurow dojěć, čehoždla bě so z pólskim konsulatom w Lipsku skontaktował, ale hitlerske wyšnosće zakazachu wopyt Pólskeje a sej žadachu, zo by wony „koridor" z ćahom přepréčił, jeli chcył do Narańšeje Pruskeje.[6]

Měrćin Nowak-Njechorński kaž tež młódši Frido Mětšk a tež druzy Serbja w mjezywójnskimaj lětdźesatkomaj za słowjanskej zašłosću a swojim narodnym pochadom pytachu, zo bychu z njej čerpali duchowne mocy a wědu za swoje serbsko-narodne

[3] M. Nowak-Njechorński, *Dundak. Moler, nowinarski. Dopomnjenki*. III dźěl, Budyšin 1990, s. 119-147.
[4] F. Mětšk, *Wo pomorsko-kašubskich poćahach Delnjoserba Mjertyna Tylki*, w: Sorabistische Beiträge zum VI. Slawistenkongreß, Budyšin 1968, s. 155-165.
[5] M. Tylka, *Wšake wot Słowjanow, wosebnje wot słowjanskich rěcow*, w: „Pratyja 1932", s. 49-55.
[6] F. Mětšk w lisće T. Bolduanej z dnja 10 VI 1968, Serbski kulturny archiw SI XLVII, 1 D, ł. 41.

prócowanja a za wotbaranje němskeje antisłowjanskeje propagandy. Mnohe reportaže M. Nowaka-Njechorńskeho a wšelke pućowanske rozprawy druhich serbskich awtorow w serbskich nowinach a časopisach wo historiskej zajimowanosći młodych Serbow swědča. F. Mětšk přepućowa město pobałtiskich kónčin 1935 němsku Šlesku a studowaše 1937 serbske narodne poměry w sewjero-wuchodnej Łužicy.[7]

Njejedna so za tu dobu wo njezajim Serbow za Kašubow. Skerje móhli za přičinu słabych kontaktow ze Serbow do Kašubow měć tezu Cezara Obrachta-Prondzyńskeho a Józefa Borzyszkowskeho, kotrajž twjerdźitaj, zo su Kašubojo sami přemało na sebje skedźbnjowali.[8] Zwonkaliterarna sfera w Kašubach njebě tónčas za Serba we Łužicy přewidna. Kašuby běchu so stali statny dźěl młodeho pólskeho stata, kotryž so w rozestajenju z wukrajom wo statnu jednotu bědźeše a žanežkuli wuznamniše nadregionalne, narodne kašubske prócowanja njećerpješe. Němske nacistisko-hitlerske statne organy pak samo zakazowachu turistiske, studijne jězby. W tutych lětach so na Kašubach narodne specifika wuwiwachu a tež na literarnym a na wědomostnym polu so hódnoty tworjachu: Wudawachu so časopisy a wědomi Kašubojo hromadźachu so w towarstwach, kotrež njeběchu sej přeco w politiskich a narodnych prašenjach přezjedne.

Wutwarjowaše so w lěće 1907 załoženy kašubski muzej pod hołym njebjom, Jan Patock (1886-1940) publikowaše etnografiski material w pólskich, němskich a kašubskich časopisach a wuda mjez druhim 1936 w Gdyni swětne ludowe basnistwo *Kopa szętopórk*. W kašubskich a pólskich časopisach wobjednachu so rěčewědne problemy a za amaterske dźiwadła nastawachu dramatiske předłohi. Aleksander Majkowski (1876-1938) spisa prěni kašubski roman *Żëcé i przigodë Remusa, zvrjercadło kaszubskji*, kotryž wšak so cyłkownje hakle po jeho smjerći 1938 wozjewi a jako knižne wudaće w přełožku do pólskeje literarneje rěče w lěće 1964 na připóznaću nabywaše. We wujimku so roman 1978 němsce publikowaše, w francošćinje wuńdźe 1985 prěni dźěl a 1988 so na němskich knižnych wikach předstaji pod titulom *Das abenteuerliche Leben des Remus. Ein kaschubischer Spiegel*. Serbsce so zjewi małuška pokazka z wobsaha a rěče (kašubski original a serbski přełožk) jako dodawk k pućowanskej rozprawje po Kašubach wot Hinca Šewca w lěće 1980 w „Rozhledźe" pod napismom *Wobeczaje Remusa i ludzko wo njim wudba, Wašnja Remusa a čłowjeska wučba*

[7] F. Mětšk, *W Kifkowym raju*, w: „Łužica" 50 (1937), s. 6-7.

[8] „Rjec so hodźi, zo su tele njedospołne wědomje a tule njedosahacu wědu w Europje (kaž tohorunja w Pólskej samej) Kašubojo sami »zawinowali«, dokelž su jenož mało wo sebi powědali a pisali. Tónle staw ma swoje hłuboke stawizniske a towaršnostno-politiske přičiny"; C. Obracht-Prondzyński, J. Borzyszkowski, *Specifika kašubsko-pomorskeho regionalizma*, w: Hranicy w swěće bjez hranicow, přiłoha „Rozhlada" 1993, s. 25.

wo nim.[9] Tež na tutej literarnej twórbje pokaza so, zo wostanje mjezynarodna skutkowanosć wuměłstwa, kiž je na rěč małeho luda wjazana, zamjezowana. Hakle w přełožku do rěče wjetšeho luda so tajka literatura swětej a za swět wotewrja. Prěnjotna funkcija pismowstwa runje małych ludow pak je wusměrjena na skutkowanje do swójskeho luda; tež kašubscy basnicy, spisowaćeljo, publicisća a wudawaćeljo su w prěnim rjedźe za swój kašubski mikroswět hódnoty tworili.

2. Druha połojca 20. lětstotka

W prěnim lětdźesatku po zakónčenju Druheje swětoweje wójny běchu kontakty ze Serbow do Kašubow přez noworjadowanje statnych mjezow nad liniju Nysa-Wódra kaž tež přez status přěhrateje wójny, pod kotrymž tohorunja Serbja w Němskej stejachu, lemjene. Wosobinske zwiski w dowójnskim času, kotrež bychu móhli w prěnim rjedźe po 1945 produktiwne za kulturnu wzajomnosć a za wuměnu duchownych hódnotow być, njeeksistowachu. Narodne elementy w Serbach kaž na Kašubach koncentrowachu swoje mocy na swójske narodne wozrodźenje a dyrbjachu so po krótkich lětach poměrnje liberalneje demokratije (we Łužicy wot 1945 nadźijowpołny natwar narodneho žiwjenja a docpěće zakońsce rjadowaneje narodneje runoprawnosće; na Kašubach 1946 pozběhowacy kongres Kašubow) bórze staliniskemu socializmej podrjadować. Kašuby eksistowachu za mócnarjow jenož jako krajina a jako region, nic jako narod ze swójskimi wosebitosćemi, z čimž bě kašubšćina na pólski dialekt zdegradowana. Historikarjo konstatuja za tutu dobu pólskeho režima samo mjeńšu tolerantnosć stata napřećo Kašubam hač ju dowójnski pólski stat a něhdyše němske zarjadnistwa wukonjachu.[10]

Wuměnjenja za kulturnu wzajomnosć – njerěčo ani wo wědomej specifiskej słowjanskej kulturnej wzajomnosći – polěpšichu so hakle po „Pólskim oktobru 1956", tež hdyž so po nim nachwilnje zaso stare wašnja knježenja nad Kašubami zadomjowachu. Poćežowace za zrozumjenje a hódnoćenje kašubskeje problematiki wosebje přitomnosće běchu na spočatku druheje połojcy 20. lětstotka drje nic jenož za Serbow njepřewidne politiske motiwacije z pólskeje strony napřećo Kašubam a njejednotne měnjenja tež pólskich wědomostnikow wo statusu kašubskeje ludnosće, rěče a kultury: Samostatny lud abo „swojorazna skupina ludnosće" (Obracht-Prondzyński, Borzyszkowski), pólska terminologija

[9] H. Šewc, *Na wopyće pola pólskich Kašubow*, w: „Rozhlad" 30 (1980) 7/8, s. 298-300.
[10] Hlej C. Obracht-Prondzyński, J. Borzyszkowski, *Specifika*..., s. 32; F. Neureiter, *Geschichte der kaschubischen Literatur*, 2. verb. u. erw. Auflage, München 1991, s. 235 sl.

rozeznawaše pólski „język” wot kašubskeje „mowy”, do kašubsko-pomorskeje literatury słušeja (po L. Bądkowskim, 1968) dźěła, „kotrež su wurostli z wobłuka tradicijow, kultury a myslenosće kašubskeje towaršnosće, njewotwisnje wot rěče”. Připóznata a často citowana je klasifikacija kašubskeje rěče wot němskeho kašubologi Friedhelma Hinze: „Njeje ženje było kašubskeje spisowneje rěče, ale je kašubskeje literarneje rěče (w posłownym zmysle: Rěč rjaneje literatury)”.[11]

Kak wobćežne bě dźěło za serbskeho slědźerja na tutym polu serbsko-kašubskich wzajomnosćow, zwuraznja so mjez druhim w lisće F. Mětška na kašubskeho basnika Alojzu Nagela. Awstričan Ferdinand Neureiter ze Salzburga bě 1968 w časopisu „Die Furche” wozjewił nastawk wo Kašubach a tutón do Budyšina pósłał, ale dopis z nastawkom ženje njedóńdźe. Tuž je A. Nagel nastawk z ruku wotpisał a F. Mětškej z Pólskeje do Budyšina posrědkował. K. Neureiterowemu publicistiskemu přinoškej je F. Mětšk konstatował: „Takle móže so wězo w Awstriskej pisać, ale nic w NDR. To by njetrjebawše ćeže wunjesło a Wam [A. Nagelej – M. V.] wěsće njepomhało”.[12] Tute měnjenje (předstajane na přikładźe móžnosćow wozjewjenja w Awstriskej a NDR) F. Mětška bě zwuraznjenje awtocensury w publikacijach, kotraž pak dźakowano wušiknemu słownemu zwuraznjenju awtora wědomostnosć njezrani. Druhi přikład: Pod serbske přełožki na přikład kašubskich basnjow pisaše F. Mětšk stajnje „z kašubšćiny [přełožił]”, z čimž so wuwiny determinowanju kašubšćiny jako rěče resp. jako dialekta. Třeći přikład za poćežowanja: F. Mětšk chcyše 1969 do Gdańska zapućować, ale reformy w akademiji NDR dla, přez kotruž so samostatnosć za Institut za serbski ludospyt, w kotrymž dźěłaše, zhubi, dyrbješe so studijny přebytk najprjedy na njewěsty čas přestorčić[13] a so pozdźišo ženje njezrealizowa.[14]

Frido Mětšk sta so z horliwym spěchowarjom serbsko-kašubskich kulturnych wzajomnosćow, z přełožowarjom a propagatorom kašubskeho pismowstwa w Serbach, ze slědźerjom na polu serbsko-kašubskich poćahow, z awtorom wulkeje sepy popularnowědomostnych wozjewjenjow w serbskim ćišću a z připóznatym kašubologu tež zwonka Serbow. Za wšo jeho skutkowanje so jemu hižo 1969 jako prěnjemu wukrajnikej kašubska medalja STOLEMA (HOBR) přez klub „Pomorania” při Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim spožči. We wozjewjenjach k jeho jubilejnym narodninam a w nekrologach so tuto

[11] F. Hinze, *Bibliographische Beiträge zu einer Geschichte der kaschubischen Literatur, 1. Alojzy Budzisz*, w: „Zeitschrift für Slawistik“, Zwj. IX (1966) 2, s. 270-276.
[12] F. Mětšk w lisće A. Nagelej z dnja 28 IV 1969, Serbski kulturny archiw SI XXV, 2 A, ł. 49.
[13] F. Mětšk w lisće A. Nagelej z dnja 28 IV 1969, Serbski kulturny archiw SI XXV, 2 A, ł. 49.
[14] F. Mětšk w lisće L. Roppelej z dnja 7 VI 1970, Serbski kulturny archiw SI XXV, 2 A, ł. 69.

wobšěrne prócowanje hódnoćeše a připózna, tež hdyž wučinješe jenož snadny dźěl jeho wobšěrneho wědomostneho dźěła.[15]

2.1. Frida Mětškowe prócowanja wo serbsko-kašubske kontakty

2.1.1 Mjezynarodnje připóznaty kašubologa

Wozjewjenja ke kašubskej problematice w serbskim ćišću zbudźichu zwonka Serbow kedźbnosć slědźerjow a wudawaćelow na literarnu a wědomostnu dźěławosć F. Mětška. Na jeho přispomnjenja k wozjewjenju prěnjeje do serbšćiny přełoženeje basnje Alojzy Nagela w časopisu „Rozhlad", zo „so – znajmjeńša po kašubskim měnjenju – wo prěnje spřistupnjenje kašubskeje literarneje tworiwosće we wukrajnym nowinarstwje jednaše"[16] (měnjena je baseń „Serbja" w februarskim wudaću serbskeho měsačnika w lěće 1966), doda Praski slawist Antonín Frinta (1884-1975): „Tam wozjewjene přełožki pak njejsu prěnje přełožki z kašubšćiny we wukraju. Sam sym hižo podał 1912 pokazku z basnjow dra. Aleksandra Majkowskeho do Plzeňskeho Směra a pozdźišo něšto z basniskeho tworjenja W. Budzysza do Slovanskeho přehleda".[17] Tež Jan Petr (1931-1989) so jako čěski sorabist w serbskich publikacijach přizjewi z wobjednanjom serbsko-kašubskich temow a rozšěri je na přikład na rěčespytnym polu.[18]

Tohorunja so w Pólskej přez serbske wozjewjenja pozbudźi zaběra z kašubsko-serbskimi poćahami zašłosće. Docent na Pedagogiskej wysokej šuli w Gdańsku Leon Roppel (1912-1978), kašubski wudawaćel literarnych dźěłow, antologijow a folkloristiskich zběrkow, napisa jako prěni wobšěrniše studije k poćaham mjez serbskimi a kašubskimi wosobami (Krystof Celestyn Mrongowiusz a Jan Pětr Jordan, Florian Ceynowa a Jan Arnošt Smoler), k wzajomnym zajimam (Bogumił Broniš, Arnošt Muka, Władysław Pniewski) a dósta móžnosć, tute z posrědnistwom F. Mětška w Serbach publikować.[19]

---

[15] Hlej mjez druhim M. Kasper, *Frido Mětšk 65 lět*, w: „Rozhlad" 31 (1981) 10, s. 397; id., „Rozhlad" 40 (1990) 9, s. 279.
[16] F. Mětšk, *Tři nowe kašubske basnje Alojsy Nagla. Předspomnjenje*, w: „Rozhlad" 16 (1966) 9, s. 273.
[17] A. Frinta, *Dodawk wo kulturnych poćahach z Kašubami*, w: „Rozhlad" 16 (1966) 12, s. 383.
[18] Hlej mjez druhim J. Petr, *K prašenju drjewjansko-serbskich poćahow*, w: „Lětopis", rjad A 16 (1969) 1, s. 143-150; id., *Kašubski słownik B. Sychty*, w: „Rozhlad" 17 (1967) 10, s. 292-294.
[19] Hlej mjez druhim L. Roppel, *Ze stosunków kulturalnych łużycko-kaszubskich*, w: „Lětopis", rjad A 13 (1966), s. 40-45; id., *Arnošt Smoler a Florian Ceynowa na Słowjanskim zjězdźe w Ruskej l. 1867*, w: „Rozhlad" 18 (1968) 7, s. 251-259.

Wobłuk serbsko-kašubskich kontaktow rozpina pólski sorabist Alojzy Matyniak z nowinskej informaciju *Slěd pólsko-kašubsko-serbskich poćahow w pólskim nowinarstwje*[20], kotruž F. Mětškej (tehdy naměstnik šefredaktora „Rozhlada") za wozjewjenje w „Rozhledźe" připósła. We Waršawje wuchadźacy dźenik „Słowo Powszechne" rozprawješe wo zaběrje z kašubskej tematiku w Japanskej a w Awstriskej kaž tež w NDR, hdźež serbski časopis a serbska nowina kašubskich basnikow publikujetej.

W tutych lětach korespondowaše Frido Mětšk tež z Ferdinandom Neureiterom ze Salzburga[21], kotryž dźěłaše na antologijach kašubskeho basnistwa w němskej rěči kaž tež na stawiznach kašubskeho pismowstwa a w němskorěčnych periodikach kašubsku problematiku šěrješe. Skónčnje móžeše 1978 w rjedźe „Slavistische Beiträge" swoje stawizny kašubskeje literatury wudać, kotrež su cyłkowne předstajenje wuwića pismowstwa pola Kašubow.[22] Za swoje publikacije trjebaše F. Neureiter protektorow a referency a jednu chcyše wot F. Mětška zdobyć (tamnej wot Friedhelma Hinze z Berlina a Leona Roppela z Gdańska). Z dopisa F. Mětškej wuchadźa, zo je so pozdźišo wzdał serbskeho wědomostnika jako protektora mjenować; přičiny njejsu w korespondency mjenowane.[23]

W němskej slawistice je to předewšěm rěčespytnik a literarny historikar Friedhelm Hinze z Berlina, kotryž do swojich slědźenjow a wozjewjenjow tež serbsko-kašubske poćahi zapřija; na přikład dokładnje registrowaše wšě F. Mětškowe přebasnjenja Alojzy Nagela[24] a wobjedna w dalšej literarno-stawizniskej studiji štyri serbske spěwne teksty, kotrež je pola Floriana Ceynowy w zběrce *Sbjór pjesnj svjatovih* (1878) namakał.[25] Mjez F. Hinzu a F. Mětškom hajachu so wědomostne kontakty kašubologiskeho wobsaha a wěsće je F. Mětšk Berlinskemu kolezy tež wozjewjenje woneje horjeka mjenowaneje studije wo serbskich spěwnych tekstach w „Lětopisu" sposrědkował.

Na druhej runinje bě wliw Frida Mětška do Běłoruskeje. Tamniši čitar serbskeho časopisa „Rozhlad" Aleś Trajanovski bě so za kašubske basnistwo w serbskich přełožkach zahorił. Z radu F. Mětška je zestajał a wudał antologiju kašubskeje lyriki w běłorušćinje, za čož so jemu tež w předsłowje jako wudawaćel a přełožowar wutrobnje dźakuje.[26] Bě to

[20] „Rozhlad" 19 (1969) 8, s. 312-313.
[21] Hlej korespondencu mjez F. Mětškom a F. Neureiterom, Serbski kulturny archiw SI XXV, 2 A.
[22] F. Neureiter, *Geschichte der kaschubischen Literatur...*
[23] F. Neureiter w listomaj F. Mětškej z dnja 2 XII 1969, Serbski kulturny archiw SI XXVV, 2 B, ł. 88 a z dnja 14 I 1970, ib., SI XXV, 2 C, ł. 7.
[24] Přirunaj mjez druhim F. Hinze, *Bemerkungen zur neuesten kaschubischen Literatur. I. Alojzy Nagel*, w: „Zeitschrift für Slawistik", Zwj. XIX. (1974), s. 42-46.
[25] F. Hinze, *Vier sorbische Liedtexte bei Florian Ceynowa (1817-1881)*, w: „Lětopis", rjad A 30 (1983) 1, s. 35-40.
[26] *Za daljagl jadam kraj stalema*, Minsk 1980.

prěnje kašubske basniske swědčenje w tehdyšim wulkim Sowjetskim zwjazku. Wone pohnu F. Mětška k wuznaću, zo by rady dał tež w serbskej rěči zběrku kašubskeho basnistwa nakładować, ale ma to tuchwilu (lěta 1981) za lědma předstajomne na zakładźe nakładnistwoweje politiki w NDR.[27]

Serbski wědomostnik Frido Mětšk wopokaza so jako fachowc na polu kašubologije a zdoby sej mjezynarodne připóznaće ze swojim slědźerskim, přełožowarskim a posrědkowarskim skutkowanjom za kašubsku wědomosć a literaturu.

2.1.2. Slědźer na polu serbsko-kašubskich poćahow

Hdyž Frido Mětšk w lěće 1959 po swojej studijnej jězbje do sewjernych krajin Pólskeje serbsku zjawnosć z nastawkom w „Rozhledźe" pod titulom *Horstka njeznatych serbsko-słowjanskich poćahow*[28] na serbsko-mazurske a serbsko-kašubske poćahi w zašłosći skedźbni, chcyše Kašubow do wědomja Serbow zwołać a slědźenja k tutej problematice nastorčić. Přichodnej lětdźesatkaj wopokazaštaj so jako najwunošnišej w tutych slědźenjach. W swojej rozprawje bě F. Mětšk jenož naspomnił wzajomnosće mjez F. Ceynowu a J. Smolerjom, dialektologiske studije B. Broniša na Kašubach a přikład A. Mukoweje statistiki za zezběrane materiale wo Kašubach přez pólskeho wučenca Stefana Ramułta.

W samsnym čisle „Rozhlada" piše tež Jan Šołta na zakładźe pólskich materijalow na tema *Mjeńšinowe prašenja w Pólskej*.[29] Naličuje jako narodne mjeńšiny Ukrajincow, Běłorusow, Litawčanow, Słowakow kaž tež Rusow, Čechow a Židow; na Kašubow ze žanym słowom njereflektuje. Někotre narodne mjeńšiny běchu sej po 1956 wutworili swoje kulturne srjedźišća, ale zo sej tež Kašubojo swoje zjednoćenstwo znowazałožichu a zo počachu znowa časopis wudawać, njebu najskerje ani w pólskich materijalach, kotrež pólska zjednoćena dźěłaćerska strona za zjawnosć zestajowaše, registrowane.

Wědomostnik Frido Mětšk njeda so tutych pobrachowacych materijalow wottrašić a zaběraše so w naslědnim połdra lětdźesatku z kašubskej problematiku ze serbskeje strony. Tři ważne studije wozjewi: Přeslědźi žiwjenje delnjoserbskeho duchowneho Mjertyna Tylki w Pomorskej w lětach 1910-1924[30] a zwěsći při tym jeho słowjanske zajimy. Dopokaza w dalšej małej studiji poćahi Pelplinskeho fararja, basnika a rěčespytnika Bernarda Sychty do Serbow, kotryž je w swojej – z wótčinskej tematiku překisanej – dźiwadłowej hrě *Budzta*

[27] *Knižny wuběr z kašubskeje poezije w běłoruskej rěči*, w: „Rozhlad" 31 (1981) 2, s. 74.
[28] „Rozhlad" 9 (1959) 5, s. 165-168.
[29] ib., s. 161-165.
[30] Hlej přispomnjenje čo. 4.

spiących z lěta 1939 měł serbski „lud jako přikład w boju z germanskej přemocu”[31] a w dramowym teksće napomina swojich krajanow, zo bychu sej swoju narodnosć zachowali, kaž su to „zamóhli Serbja, Šlezacy, Mazurojo a Kašubojo za hranicami”[32]. Wuhódnoći korespondencu mjez Bogumiłom Šwjelu a Ryszardom Abramowskim tež w kašubskich należnosćach.[33] Njemóžeše pak sam a nic z pomocu L. Roppela wobswětlić wobstejnosće wokoło poprawneho nadawka rěčespytneho slědźerskeho dźěła delnjoserbskeho młodoserba Bogumiła Broniša na Kašubach, kotremuž so wumjetowaše, zo je był wot Pruskeje zasadźeny za wušpioněrowanje stawa rěčnych znajomosćow mjez Kašubami a zo je Pruska chcyła na Bronišowych slědźenjach swoju antikašubsku politiku precizować.[34]

Na wědomostne wozjewjenja wo Kašubach – wosebje zwonka Pólskeje – reagowaše F. Mětšk pak z anotacijemi abo z recensijemi w serbskich periodikach.[35] Mětškowe rozšěrjowanje kašubowědy zapřija tež recensije, nastawki a noticki k wuwiću kašubskeho pismowstwa a so swědomiće a dźakom na Kašubach registrowaše, dokelž wopodstatnješe hódnotu literarneho tworjenja. Na tutym polu so rozwi přikładna kulturna wzajomnosć, wobě stronje ju zwužitkowaštej na swoje dobro.

Slědźenja k serbsko-kašubskim poćaham su dóstali wot wědomostnika Frida Mětška impulsy. 1983 wozjewi Budyski Lětopis (rjad A) nowu studiju na stary temat *Jan Arnošt Smoler a Kaszubi*, w časopisu „Pomerania” (1992, čo. 6) zjima Zygmunt Szultka kašubsko-serbske kontakty w 16., 17. a 18. lětstotku.

2.1.3. Přełožowar kašubskeho pismowstwa

Za Frida Mětška njebě wědomostna zaběra z kašubskej problematiku jenička móžnosć hajenja a tworjenja serbsko-kašubskich poćahow. Wón tute kontakty tež na kulturne žiwjenje w Serbach wupřestrěwaše z tym, zo kašubske pismowstwo do serbšćiny přełožowaše a je w Serbach publikowaše. Jako prěnje wuměnjenje skići so jemu wosobinske zeznaće kašubskich literatow a kulturnikow w lěće 1959 na Kašubach, při čimž bě sej bórze wědomy

[31] B. Sychta w lisće F. Mětškej z dnja 6 XI 1967, citowane po F. Mětšk, *Kašubski spisowaćel B. Sychta a Serbja*, w: „Rozhlad” 18 (1968) 3, s. 97.
[32] Citowane po tež tam.
[33] *Zagadnienia mazursko-łużyckie w listach Ryszarda Abramowskiego*, w: „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1960, čo. 1, s. 101-113.
[34] Hlej přispomnjenje 28. B. Bronisz spisa disertaciju *Kassubische Dialekt-Studien – Die Sprache der Belocze*, kotraž wuńdźe prěni raz 1896 w Lipsku.
[35] Jako přikłady: F. Mětšk recensowaše: *Leon Roppel, Florian Ceynowa 1817-1881*, w: „Rozhlad” 16 (1966) 12, s. 377; id., *Neue deutsche Veröffentlichungen zur Problematik der Kaschuben und der Altpreußen*, w: „Lětopis”, rjad B 14 (1967) 2, s. 238; id., *Zajimawostki wokoło pomorskeho Gryfa*, w: „Rozhlad” 22 (1972) 4, s. 158.

zaplećenosće předmjeta: „Problem dźensnišeje kašubsko-pomorskeje literatury w zmysle definicije je trochu komplikowany. Na dno teje definicije njewjedźetej po měnjenju kašubowědnikow ani kriterij kašubskeje rěče ani kašubskeho pochada awtorow. Skónčnje su tež starši kašubscy awtorojo runje tak w kašubskej kaž w pólskej literarnej rěči publikowali".[36] Serbski awtor cituje potom F. Hinzowu definiciju[37] a poda hižo citowany nahlad pólskeho kašubologi L. Bądkowskeho.[38] F. Mětšk so w dalšich wuwjedźenjach złožuje na L. Bądkowskeho měnjenje, ale přicpěwa rozsudny wuznam kontinuiće tuteje literatury.[39]

Rozmyslowanja a rozdźělne nahlady wo swójskosći kašubskeje literatury a wo jeje městnje w słowjanskim pismowstwje, wosebje w Pólskej, njehaćachu F. Mětška při přełožowanju a publikowanju kašubskeho basnistwa w serbšćinje. Za njeho bě na přikład Alojzy Nagel bjez kóždeho dwěla kašubski basnik, kotryž twori kašubsku literaturu w kašubšćinje a kotryž steji w kašubskej pismowstwowej tradiciji. Tež dalšich zemrětych a žiwych awtorow, kotřiž so jako Kašubojo wuznawachu, zarjadowa do kašubskeje literatury.

Wosebje wuske, přećelske kontakty nawjaza sej Frido Mětšk z hižo mjenowanym 14 lět młódšim basnikom Alojzy Nagelom (1930-1998), wot kotrehož přełoži a wozjewi w lětach mjez 1966 a 1972 cyłkownje 35 basnjow w serbšćinje.[40] Prěnja baseń A. Nagela, kotruž w Serbach publikowachu, sta so z symbolom noweho poměra mjez Kašubami a Serbami: A. Nagel ju titulěrowaše „Serbja" (po originalu „Łužëczanié") a wopisuje w krótkich wjeršach zidealizowane poměry we Łužicy: „German a Słowjan | staj dźens bratraj | w němskim | staće | spěw serbski | nam zni […]" nadźijejo so sprawnje na dobre susodstwo Serbow, Kašubow a Polakow: „Kak by to derje | było nad Wódru | hdy by już wěčnje | German a Słowjan | móhł z bratrom | być | zo njeby Wódra | krawiła nihdy [...]".[41] Za šěrši čitarski kruh porno „Rozhladej" poda F. Mětšk w samsnym lěće do přiłohi serbskeho dźenika „Nowa doba" mały informatiwny nastawk wo Kašubach a wo A. Nagelu (z fotografiju basnika), zemjepisnu kartu wo kašubskim rěčnym wobwodźe (kotraž njeje cyle korektna w přirunanju z druhimi wozjewjenjemi), wujimk z lista, dwě basni w serbskim přełožku a kopiju awtografa A. Nagela.[42]

Tutymaj wozjewjenjomaj, kotrejž běštej prěnje wotewrjenje kašubskeho basnistwa za serbskeho čitarja, slědowachu hač do lěta 1972 dalše z pjera A. Nagela a druhich lyrikarjow.

[36] F. Mětšk, *Naši přećeljo mjez Wisłu a Słupju*, w: „Rozhlad" 19 (1969) 3, s. 105.
[37] Hlej prispomnjenje čo. 11.
[38] F. Mětšk cituje w přełožku: L. Bądkowski, *Szukać kaszubskiej mowy*, w: „Życie Literackie" 18 (1968) 49, s. 6.
[39] F. Mětšk, *Naši přećeljo...*
[40] Přirunaj bibliografiske data (inkl. originalny a přełožkowy titul) pola F. Hinze, *Bemerkungen...*, s. 42-43. Tute Hinzowe wozjewjenja bazuja na pisomnych informacijach F. Mětška.
[41] A. Nagel, *Serbja*, w: „Rozhlad" 16 (1966) 2, s. 48.
[42] *Postrow z kraja Kašubow*, w: „Nowa doba" 09.07.1966, přiłoha.

Nagelowe basnistwo předstaji so jako lubosćinska, přirodna a wótčinska lyrika, přetkana wot žiwjenja přitomnostneho wšědneho dźěławehо dnja a stawizniskeho wědomja jako njeparujomneho faktora za zaměry basnika, kotryž chce ze swojim wuměłstwom swój lud budźić a jeho přichodej służić. Wón tematizuje tež ideje zhromadnosće (předewšěm słowjanskich) ludow. Na spočatku sydomdźesatych lět pak so do jeho wuhronow tež melancholiske zynki zadobywaja a basnik hlada štyrcećilětny na swój bywši žiwjenski puć.

Leon Roppel bě za Frida Mětška sposrědkowar a prěni poradnik na kašubskej stronje, prjedy hač sam stupi do direktneho poměra k A. Nagelej a wot njeho samo najnowše basnje w rukopisu njedóstawaše. Přez to so sta, zo bu někotražkuli Nagelowa baseń serbsce prjedy wotćišćana hač na Kašubach abo w Pólskej. Tři basniske zběrki bě A. Nagel doma hač do lěta 1975 wudał[43] a tež z nich móžeše jeho serbski přełožowar wuběrać. Mětškowy přełožowarski koncept bě přewidny: Spřistupnić njeznate basnistwo luda, kotryž měješe podobny historiski dóńt kaž Serbja, z kotrymž haješe dlěje hač lětstotk duchowne zwiski a z kotrymž je po słowjanskej rěči bliski. Přełožki z kašubskeje poezije su wobohaćenje serbskeho pismowstwa, skićeja čitarjej z pomocu wuměłskich srědkow dohlad do žiwjenja, myslenja a začuwanja małoznateho słowjanskeho luda. Z přełožowanjom basnistwa z druheho geografiskeho ruma (přimorskeho) a historiskeho swěta bě nuzowany tež rěčnotworićelsce skutkować. Sekundarnu rólu hraješe fakt, po kotrymž so kašubske basnistwo wot druhich ludow recipowaše, tworićelow připóznawaše a pohonješe, na čož w tutym padźe kašubscy literaća a dalši kulturni prócowarjo ważnu kedźbnosć kładźechu.

W časopisu „Rozhlad" zjewichu so w běhu lět tajke přełožki, kotrež nimale cyłu tematisku a formalnu skalu kašubskeho přitomnostneho poetiskeho wuměłstwa wotbłyšćowachu. W jich srjedźišću steješe basnik Alojzy Nagel, mjenowany hižo w młodych basniskich lětach klasikar kašubskeje literatury. Nimo wuznamneho městna A. Nagela w literaturje swojeho luda přinošowaše k wulkemu rozměrej jeho přełožkow do serbšćiny tež wosobinska nachilnosć přełožowarja. „A so zalubowach do Nageloweho basnistwa, kiž bě mi wuraz hłubokeje originalnosće a woprawdźiteho talenta", wuznawa F. Mětšk w dźaknych słowach při składnosći wuznamjenjenja z mytom STOLEMA.[44]

[43] *Procem nocë*, Gdańsk 1970 [hektografowane wudaće basnjow]. *Cassubia fidelis*, Gdańsk 1971 [basnje]. *Astrë*, Gdańsk 1975 [basnje]. *Nenka Roda i ji dzôtczi*, Gdańsk 1977 [zběrka prozowych dźěłow]. *Cëdowny wzérnik*, Gdańsk 1979 [zběrka bajkow]. *Matka przyroda i jej dzieci*, Gdańsk 1983 [dźěćace basnje]. *Szadi Władi*, Gdańsk 1983 [dźěćace basnje]. *Dzéwczę i krôsnięta*, Gdańsk 1988 [zběrka bajkow]. *Dziewczynka i krasnoludki*, Gdańsk 1988 [přełožk do pólšćiny].

[44] Manuskript F. Mětška za narěč na magnetofonowy pask, kotryž so wothra na zarjadowanju w Gdańsku, Serbski kulturny archiw SI XXV, 2 A, ł. 69.

Po njesystematiskich spočatkach přełožowanja (wot lěta 1966 hač do 1968 wozjewi so hižo 30 basnjow A. Nagela, Jana Trepczyka a Leona Roppela[45]) zrjadowa sej přełožowar Nagelowe basnje pod napismo „Z njezapomnjenych dnjow" a wozjewi pjeć pokročowanjow, kotrež so w serbskim měsačniku wot 1967 (čo. 6) hač do 1969 (čo. 9) wozjewichu. Tuto rjadowanje pokazuje na to, zo mysleše F. Mětšk w tutych lětach na wudaće kašubskeje basniskeje zběrki w serbšćinje, wo čimž so konkretnje njewupraji, ale wo čimž swědči jeho přispomnjenje w zwisku z wuńdźenjom tajkeje antologije w Minsku[46] a A. Matyniakowe zdźělenje[47].

Dalšu, mału antologiju za „Rozhlad" přełoži a zestaja Frido Mětšk při składnosći 25. róčnicy wuswobodźenja Kašubow z němskeho nadknjejstwa.[48] Dwaj motiwaj kašubskeho zašłeho a přitomnostneho basnistwa chcyše w njej předstajić: Wótčinski motiw boja za kašubskosć a motiw přirody, kotryž so w ludowym basnistwje jewi a so we wuměłskim tworjenju na wyši schodźenk zběhnje. Publikowani buchu po jednej basni [Hieronim – přisp. Wud.] Jarosz Derdowski (1852-1902), Jan Karnowski (1886-1939), Leon Heyke-Czernicki (1885-1939), Jan Piepka (1926-2001), Franciszek Sędzicki (1882-1957) a Stanisław Okoń (1899-1976).

Naspomnjenje wo tym, zo so „nimale" cyła tematiska šěrokosć kašubskeho basnistwa serbsce wozjewi, poćahuje so na nabožinske wobsahi. W lisće L. Roppelej pisa F. Mětšk: „Rady bych tež basni (najskerje Roppelowej – M. V.) při składnosći wozjewił. Ćeža wobsteji hłownje w nabožnej tematice. Wothladajo wot konfesionalneju časopisow je serbskemu ćišćej tuchwilu wozjewjenje nabožneje tematiki nimale njemóžne".[49] To je snano tež z přičinu, zo wuznawarska baseń *Przejacele – dréše* Stefana Fikusa, kotryž jako jenički kašubski poet (po Florianu Ceynowje w lěće 1879) Serbow po 1945 wopyta, wosta w Serbskim kulturnym archiwje njepřełožena ležo.[50] W kašubskim pismowstwje je nabožinskosć sylnje akcentowana, štož jewi so kaž w prozy a poeziji tak tež w dramatiskim wuměłstwje.

Njech so přispomni, zo zabrachu kontakty Frida Mětška do Kašubow tež zajim jeho swójbnych. Mańdźelska Ludmila Mětškowa přełožowaše kašubsku literaturu do serbšćiny a syn Juro, připóznaty komponist, złoži na změnje lětdźesatka 1969/1971 pod nanowym wliwom na serbske a druhoréčne teksty melodije do dweju spěwoweju cyklusow. Z kašubskeje poezije skomponowa na serbske přełožki mjez druhim lyriske basnje

[45] W: „Głos Wybrzeża" 9.2.1969.
[46] Hlej přispomnjenje čo. 27.
[47] Hlej přispomnjenje čo. 20.
[48] *Wótčinstwo a ludowosć. Horšć pokazkow z kašubskeje lyriki*, w: „Rozhlad" 20 (1970) 3, s. 98-100.
[49] F. Mětšk w lisće L. Roppelej z dnja 19 XII 1967, Serbski kulturny archiw SI XLVII, 1 D, ł. 8.
[50] F. Mětšk w lisće S. Fikusej z dnja 8 VII 1971, Serbski kulturny archiw SI XXV, 2 D, ł. 63.

J. Derdowskeho („Kašubska kolebawka”), S. Okonja („Na horje”), J. Patocka („Škowrónči spěw”) a A. Nagela („Hwězdźe”).

Frido Mětšk bě dwaj lětdźesatkaj kruty stołp w serbskich kontaktach do Kašubow. Z jeho prócu na wědomostnym a kulturnym polu stupi kašubski lud do wědomja mnohich Serbow. Njeměješe pak dosć mocy, zo by młódšich Serbow za dalše wobohaćenje serbsko-kašubskich zwiskow zahorił, z kotrychž bychu nowe wzajomnosće wurostli. Často su tajke zwiski pola małych ludow wot jeničkeje wosoby wotwisne.

Přičiny za popušćowanje přełožowanja a publikowanja kašubskeje literatury wot wosomdźesatych lět w Serbach njehodźa so konkretnje mjenować; jedna so wěsće wo wjacore, mjez druhim móhli tute być: A. Nagel srjedź sydomdźesatych lět poslednju zběrku basni wozjewi, potom so wěnowaše prozy a F. Mětšk njepřełožowaše prozu; serbski wědomostnik hotowaše so jako slědźer na nowy wulki projekt (Mato Kosyk); zemrěł bě Mětškowy kašubski sposrědkowar a poradnik L. Roppel (1978). Archiwne materijale a žiwi Mětškowi korespondenća ničo w tutej należnosći njewupraja.

Jako Frido Mětšk 1990 zemrě, so tuta powěsć po Łužicy roznjese a publikowachu so nekrologi. Najskerje wo smjerći swěrneho přećela kašubskeho luda na Kašubach w tehdy politisce přewrótnym času njezhonichu.

2.2. Hladanje namrěteho kašubskeho kubła w Serbach

K hajenju kontaktow Serbow do Kašubow słuša hladanje namrěwstwa. Serbska centralna biblioteka w Budyšinje wobsedźi tři žadnostki kašubskeho pismowstwa: Florian Cenôva, *Dorade lekarzkje v rożnech chórobach* (Schwetz: Hauffe 1862); Florian Cenôva, *Dwie rozprawy o poddanych królestwa polskiego* (Gdańsk: Boenig 1864); Florian Cenôva, *Skôrb kaszébskosłovjnskjè mòvé* (Svjecè: Hauffe 1868). Zda so, zo je tute knižki Florian Ceynowa přepodał na swojim wopyće w Budyšinje serbskim přećelam abo do Maćičneje knihownje[51], a je zbožo, zo so wone po likwidaciji Maćičneje knihownje w lěće 1937 zaso namakachu. Serbski kulturny archiw w Budyšinje chowa wot F. Mětška zestajene archiwalije (korespondencu, wurězki z kašubskich, pólskich a serbskich ćišćow, rukopisne přispomnjenja atd.), kotrež je zhromadźił jako naměstnik šefredaktora časopisa „Rozhlad”. W tutym serbskim pokładźišću je tež zběrka materijalow Arnošta Muki ke kašubskim prašenjam přistupna.

[51] Hlej „Łužičan” 19 (1879) 6, s. 47.

2.3. Wuwědomjenje wo Kašubach

Wuwědomjenje, zo je kašubšćina samostatna słowjanska rěč a zo słušeja Kašubojo do skupiny słowjanskich ludow, njeje so hač do wosomdźesatych lět ani mjez wšitkimi zdźěłanymi Serbami zadomiło. W dwuzwjazkowej prozowej antologiji *Słowjanske literatury* njenamaka so najmjeńša pokazka z kašubskeje literatury.[52] Češki recensent wustaja drje, zo w zběrniku ukrainska a běłoruska literatura falujetej, ale na kašubsku wón njedźiwa.[53] Tež F. Mětšk kritizuje knihu, dokelž njewobsahuje mjez zapadnosłowjanskimi literaturami kašubsku, njech so jewi „jako samostatna hałžka (kaž słowakska pódla češkeje) abo jako regionalna warianta w pólskim cyłku".[54] Podobny zjaw mamy dwaceći lět pozdźišo we wudaću Domu za serbske ludowe wuměłstwo *Dwě basni*, w kotrejž su přełožki „do wšěch słowjanskich rěčow", ale zaso bjez kašubskeho přełožka.[55] W tym padźe je serbska recensentka na tutón njedostatk skedźbniła („Wězo njejsu to wšě [słowjanske rěče] – kaž w podtitulu mylnje rěka. Na přikład paruju kašubšćinu").[56] Jako samostatna narodna jednotka zrozumichu so Kašuby w *Nowym biografiskim słowniku* (Budyšin 1984); mjez druhim naspomnja awtor Mk (Frido Mětšk) M. Tylkowe zajimowanje za pomorsko-kašubske słowjanstwo.[57] Hakle po lětach so potajkim wědomje wo Kašubach w Serbach wótřeše a to wosebje dźakowano mnohostronskemu kontinuitnemu prócowanju F. Mětška. Ale jako jenički młody serbski basnik bě to Beno Budar (*1946), kotryž pokročowaše z jednym přełožkom tradiciju serbsko-kašubskich literarnych zwiskow. Přełoži baseń *Pochod Kašubow* Bolesława Faca.[58] Kašubske kulturne zjednoćenstwo bě sej přało srjedź šěsćdźesatych lět, zo so zwiski ze Serbami rozšěrja a zo Serbja so na Kašubach předstaja ze swojim wuměłstwom spěwow, reji a hudźby. Prócowanja wo hóstny wustup statneho Serbskeho ludoweho ansambla wostachu k wobžarowanju wobeju stronow njewuspěšne.

Swobodniše hajenje kontaktow zahaji so ze změnjenjom politiskich wobstejnosćow we wuchodnej Europje. Na Kašubach rozwiwachu so narodne aktiwity, so zjawnosće stupi

---

[52] *Słowjanske literatury*, I. dźěl, *Z ruskeje, sowjetskeje a bołharskeje literatury*, Budyšin 1960; to samsne, II. dźěl, *Z češkeje, słowakskeje, pólskeje, serbochorwatskeje, słowjeńskeje a macedonskeje literatury*, Budyšin 1961.
[53] J. Ort w „Lětopisu", rjad A 9 (1962) 2, s. 79-83.
[54] *Tři nowe kašubske basnje Alojsa Nagla*, w: „Rozhlad" 16 (1966) 9, s. 272.
[55] J. Bart-Ćišinski, *Dwě basni = Zwei Gedichte: přełoženej do wšěch słowjanskich rěčow a do němčiny*; předsłowo Jan Rawp-Raupp, Budyšin 1983.
[56] M. Cyžowa, *Powabna knižka – nic jenož suvenir*, w: „Nowa doba" 20 VIII 1983, přiłoha.
[57] Mk, *Tylka, Mjertyn*, w: Šołta Jan (wud.): Nowy biografiski słownik, Budyšin 1983, s. 575.
[58] W: „Rozhlad" 33 (1983) 10, s. 376.

młódša kašubska inteligenca, kotraž so wo swoju narodnu identitu bědźi. Z njej wjazaja so młode kontakty. Do Serbow přeprosychu so prěni raz tež zastupnicy Kašubow na mjezynarodne wuradźowanja. Serbja so z Kašubami, Frizami a Němcami na konferencach zetkawaja a swójske narodne problemy wobjednawaja a přirunuja.[59] Z Budyskeho zarjadowanja Zwjazka serbskich wuměłcow w oktobru 1992 wuńdźe tež prěnje wobšěrniše informowanje wo politiskich stawiznach Kašubow, kotrež so w serbskim přełožku jako přiłoha časopisa „Rozhlad" po Serbach rozšěri.[60] Na II. kongresu Kašubow 1992 w Gdańsku so tež młodźi zastupnicy Serbow wobdźělichu. Narodne skutkowanja serbskeho luda so na tutym politiskim zeńdźenju jako přikładne za prócowanja Kašubow wo narodne pozbudźenje woznamjenichu.[61]

[59] Přirunaj k tomu konferencu Zwjazka serbskich wuměłcow *Hranicy w swěće bjez hranicow* w Budyšinje w oktobru 1992 a zeńdźenje w Ostsee = Akademiji Travemünde w naléću 1992.
[60] Hlej C. Obracht-Prondzyński, J. Borzyszkowski, *Specifika*...
[61] Hlej J.-M. Čornakec, *Alfabet kašubsko-serbskeje wzajomnosće*, „Rozhlad" 42 (1992) 9, s. 305.

Gdynia-Orłowo, dnia 26.I.1969

Wielce Szanowny i Drogi Kolego M ě t š k !

Z prawdziwą przyjemnością mogę donieść Koledze , że decyzją Senioratu Klubu Studentów "P o m e r a n i a" przy Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim przyznano Koledze "medal Stolëma" za rok 1968.

"Medal Stolëma"/kasz. oznaczenie na'olbrzyma', 'wielkoluda', niem. 'Riese'/, przyznawany jest najbardziej zasłużonym działaczom i naukowcom, za działalność dla dobra Kaszub. Po raz pierwszy przyznana została ta nagroda dla naukowca i działacza za granicą.

Ogromnie się cieszę z tego wyróżnienia Kolegi, wydaje mi się bowiem, że nikt inny nie zdziałał w ostatnich latach tyle dla zbliżenia Łużyczan/Kaszub, co właśnie Kolega i - sądząc choćby po przekładzie 30 wierszy kaszubskich opublikowanych w Waszych czasopismach,nie licząc innych prac o stosunkach łużycko-kaszubskich /i polskich/, uznanie to u nas jest zupełnie uzasadnione. Nie muszę już zaznaczać,że w przyznaniu "medalu Stolëma" Koledze mieści się również pewien dowód uznania dla pracy całego Waszego Zakładu, jak i w ogóle sympatii dla Waszego narodu.

Przyznanie "medalu Stolëma" nie jest -niestety- związane z żadną nagrodą pieniężną,jest po prostu społecznym wyróżnieniem kaszubskiej organizacji regionalnej,i wydaje się,że nie ma nawet środków,by mogła pokryć koszta przyjazdu Kolegi. Piszę to w tej chwili jako osoba prywatna,bo niezawodnie otrzyma Kolega pismo oficjalne o wręczeniu,jakie ma nastąpić w pierwszych dniach marca.

Ponieważ zwrócono się m.in. do mnie z prośbą o życiorys /krótki biogram/ i zestawienie bibliograficzne, powiedziałem,co wiedziałem,

uprzejmie jednak proszę o nadesłanie mi nieco szczegółowszych danych o sobie, uwypuklając prace o problematyce kaszubskiej i w ogóle polskiej. Fotografię proszę też załączyć.

O ile sobie przypominam planował Kolega jakąś podróż naukową na Pomorze, wtedy będzie można medal oficjalnie wręczyć. Na naszą uroczystość marcową, proponuję nagranie na taśmę magnetofonową kilka słów od Was oraz jeden z wierszy przetłumaczonych /do wyboru/, który zostanie odtworzony z taśmy obok oryginału kaszubskiego.

Takie są moje propozycje.

Winszując raz jeszcze Szanownemu Koledze

serdecznie pozdrawiam

List L. Roppela F. Mětškej składnostnje spožčenja medalji Stolema, ze zawostajenstwa F. Mětška w Serbskim kulturnym archiwje, wobsydstwo J. Borzyszkowskeho.

Helena Ulbrechtová
(Praha)

Jurij Koch – od socrealismu k jeho destrukci

Mezi vírou a skepsí

Lužickosrbský prozaik[1] Jurij Koch (nar. 1936) byl v sekundární literatuře klasifikován ze dvou hledisek: prvním bylo jeho „pořadí“ za Jurijem Brězanem, druhým byla definice Jurije Kocha jako představitele socrealismu. Toto hodnocení, které, pokud je mi známo, prozatím nebylo revidováno, je ze současného hlediska již neúplné a neodpovídá skutečnosti. Domnívám se totiž, že Koch není v pořadí „druhým“ autorem po J. Brězanovi (pokud nehodnotíme jejich dílo kvantitativně), nýbrž jeho rovnocenným partnerem či přinejmenším reprezentantem samostatného proudu lužickosrbské prózy. (Pravdou však zůstává, že na rozdíl od Brězana po roce 1989 Koch své dílo již podstatně nerozšířil a že vrchol jeho tvorby spadá do rozmezí 60.-konce 80. let 20. století.)

Výrazný prozaický talent Jurije Kocha bývá někdy „obviňován“ z „publicističnosti“. Jeho lakoničnost a lapidárnost výrazových prostředků stejně jako dlouholetá práce žurnalisty mají patrně na toto tvrzení vliv; ve srovnání s mytizujícím časoprostorem Brězanovým se může jevit Kochova próza jednodušší a „realističtější“. Přesto si troufáme tvrdit nejen to, že je rozhodně čtivější a u mladého publika i dnes přijímán velmi pozitivně, ale nacházíme i shodné rysy některých jeho novel s tvorbou českého prozaika Milana Kundery v 60. letech. Můžeme jej tedy bezpochyby zařadit do zlomového období literatury, která začínala překračovat rámec vymezený socrealismem a snažila se dohánět evropský vývoj. V lužickosrbské literatuře přišel tento zlom ovšem téměř s dvacetiletým zpožděním.

K definici Kocha jako představitele socrealismu je nutné dnes doplnit, že ta se týká pouze počátečního období jeho tvorby a že Kochovo dílo demonstruje překonání socrealistické poetiky až k její destrukci ve druhé polovině 80. let 20. století (jev, se kterým se u Brězana nesetkáme).[2] Jakoby literární věda „zapomněla“ Kocha v situaci 60. let

[1] Jurij Koch se prezentoval i jako básník; nicméně jeho poetické dílo je druhořadé a v dějinách literatury Koch funguje a bude fungovat především jako prozaik.

[2] Jurij Brězan svou poetiku po roce 1989 transformoval; překonání etiky socrealismu před rokem 1989 však u něj konstatovat nemůžeme. V této souvislosti není bez zajímavosti poznámka Christiana Prunitsche, že Brězanovo poetické dílo pozdní doby je socrealismem s opačným znaménkem. Srov. PRUNITSCH, Ch.: *Die Agitationslyrik*

a nereflektovala jeho kvalitativní posun v 70. a 80. letech 20. století. Tuto situaci je však možno objektivně hodnotit teprve s větším časovým odstupem, během něhož mohl vzniknout objektivní a strukturní popis a výklad zákonitostí socrealistické a později socialistické literatury a vědy o ní.

Zajisté nechceme zpochybnit fakt, že Koch byl a je součástí literatury bývalých socialistických zemí a že se zařadil k představitelům literatury v NDR. Jen je třeba jej hodnotit nikoli měřítky této literatury, jak byla nastavena v letech minulých, nýbrž měřítky reflektujícími současný stav literárního procesu a objektivně pohlížejícími na závěrečnou etapu literatur socialistického období. Při analýze Kochova díla však musíme vycházet ponejvíce z dobové kritiky, neboť jeho próza nebyla předmětem systematického literárněteoretického výzkumu.[3]

Koch vyšel z tradice pojímání literatury jako ‚sociálněpedagogického úkolu'[4], jak se etablovalo v literatuře NDR po roce 1945 a bezvýhradně bylo vyžadováno minimálně do roku 1953. V naší studii chceme ukázat Kocha alespoň částečně jako autora překonávajícího socrealistický literární reglement a přispívajícího k vytvoření reflexe společenské situace pozdního socialismu, demonstrované mj. návratem k individuálním hodnotám.

---

der fünfziger Jahre: Jurij Brězan. In: Týž: *Sorbische Lyrik des 20. Jahrhunderts. Untersuchungen zur Evolution der Gattung*. Bautzen 2001, s. 188.

[3] Kochově próze se věnovala L. Hajnec ve sborníku k dějinám lužickosrbské literatury druhé poloviny 20. století. In: VÖLKEL, M.: (red.): *Přinoški k stawiznam serbskeho pismowstwa lět 1945-1990. Zběrnik*. Budyšin 1994. L. Hajnec zpracovala kapitolu *Proza* na s. 9-80. Juriji Kochovi jsou určeny strany 74-79. Z hlediska lexikálně stylistického se Kochově tvorbě věnoval Hubert Žur. ŽUR, H.: *K něktorym konstitutiwnym rysam Jurja Kochoweho spisowaćelskeho stila*. In: „Lětopis" D, 1985, s. 24-40. Žur je veden snahou dokázat „socialistický rys" jeho stylistiky popisující rozpor mezi kolektivními povinnostmi a subjektivní vůlí i rozpor mezi národním dědictvím a průmyslovým pokrokem. Na základě četnosti a charakteru přírodních metafor a využívání lidového jazyka (vedoucího až k argotismům) konstatuje Žur počáteční nedokonalost až formálnost jejich funkčního využití. V textu *Židowka Hana* a ještě i částečně ve dvou dalších následujících románech mají dle Žura přírodní metafory (personifikace atp.) spíše ozdobný, epitetický charakter a nevypovídají nic o skutečnosti či vnitřním stavu hrdinů. Jsou jakýmsi stylistickým rámcem kapitol bez většího vztahu k obsahu. Podobně tak vulgarismy slouží nejprve k rozlišení „třídních" nepřátel, především nacistů; ve dvou dalších románech jsou spíše prostředkem k poukázání na ještě „nepoučené" vesničany o výhodách družstva. Ve zralé tvorbě, počínaje prózami *Nawrót sonow* a *Wišnina*, se stává obojí funkcionálním příznakem. Tak jsou přírodní metafory často pendantem k vnitřnímu rozpoložení, ale začínají také sloužit jako prostředek Kochovy ironie ve vztahu ke státní byrokracii (totéž Žur aplikuje na religiózní metafory – ty podle něj mají symbolizovat zdravý odstup současného člověka k náboženství, některé pak již považuje za zautomatizované frazeologismy; těžko říci, jak by se dnes k těmto výzkumům stavěl samotný Koch). Vulgarismů pak postupně ubývá, v textech *Mjez sydom mostami* a *Róžamarja* jsou pak dle Žura spíše jen příznakem „zdravé" lidovosti (dodejme, že tolik typické pro socrealismus!), v pozdějších dílech pak dle něj směřují spíše k erotické symbolice mládí. Kochově dramatické tvorbě se věnoval Dietrich Scholze: SCHOLZE, D.: *Zur Entfaltung des sorbischen Dramas. Jakub Bart-Ćišinski - Jurij Brězan - Jurij Koch.* In: KOSCHMAL, W. (Hrsg.): *Perspektiven sorbischer Literatur*. Köln, Weimar, Wien 1993, s. 179-200, SCHOLZE, D.: *Stawizny serbskeho dźiwadła 1862-2000*. Budyšin 2003. Další hodnocení Kochovy tvorby pak musíme hledat v recenzích a kritikách k jeho jednotlivým dílům.

[4] Termín přejímám z monografie OHLERICH, G.: *Sozialistische Denkwelten. Modell eines literarischen Feldes der SBZ/DDR 1945 bis 1953*. Heidelberg 2005, s. 148.

Základním motivem próz Jurije Kocha je lužické srbství v konfrontaci s německým okolím. To není ukazováno jednoznačně záporně (ani ostatně nemohlo být), nýbrž pouze jako cizí element. Jak se s ním vyrovnat, je otázka, kterou si kladou Kochovi hrdinové. Postupně přibývá i kritických tónů socialistické skutečnosti (a zaznívají mnohem otevřeněji nežli u Brězana). V tom je Koch teprve v 80. letech analogem české literatury zlatých let 60. a těch spisovatelů, kteří se v tehdejší ČSSR dostali na index. Jeden ze základních prvků Kochova díla je pocit deziluze; a to jak z obecného, tak i z národně-kulturního vývoje. Tento aspekt však ponecháme nyní stranou, na tomto místě zmíníme již jen analogii tohoto motivu u Brězana – u obou autorů je mj. demonstrací úspěšné národnostní politiky NDR, kdy se „malý lužickosrbský ostrov“ stává součástí velké vlasti NDR a harmonicky souzní s jejím socialistickým humanistickým programem. Nicméně tyto tendenčně pojaté počátky se oba autoři – Brězan i Koch – snaží později obohatit o internacionální rozměr, někdy ztotožňovaný s mytologickou poetikou. Jednalo se o jednoznačnou snahu zapojit lužickosrbskou tematiku nejen do německého, ale i do evropského kontextu. Právě tento aspekt, který Kocha s Brězanem sbližuje, by si zajisté zasloužil větší pozornosti.

Ve zkratce nyní načrtneme Kochův vývoj od konce 60. let 20. století.[5] Jeho román *Mjez sydom mostami* z roku 1968 je spolu s Brězanovou prózou *Čorny młyn* (1968) nazýván milníkem lužickosrbské literatury. Samozřejmě jej nemůžeme hned vyjmout ze socialistického kontextu; vždyť se snažil stejně jako Brězan o to, ukázat „nového“, samostatného člověka. Ale nezůstalo jen u popisu: namísto „člověk“ můžeme dosadit „individuum“, „subjekt“ a místo „popis života“ můžeme dosadit „moderní kompozice“. V Kochově díle se setkáváme podle Hajnec[6] s „přenesením a transformací myšlení v novém systému“; dodejme, že jde také o transformaci stylu a abstraktní rovinu. Kochovi „Błotowčenjo“ jsou metaforou své krajiny; specifika její sociologicko-etnické struktury jsou klíčem k duši jejích obyvatel. (Podobné spojení lidí a jejich krajiny ztvární i Kito Lorenc v poezii.) Konflikty však pramení z nevyrovnanosti lidí v nové situaci, která klade vysoké nároky na jejich etiku (na rovině myšlenkové Koch zůstává prozatím u povolených modelů). Stejně jako Brězanův Felix Hanuš je starosta Kosak reprezentantem Lužických Srbů, kteří

[5] Vycházíme z rukopisu naší monografie *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice v kontextu středoevropských literatur*. V tisku pro nakladatelství Karolinum v Praze. Osmá kapitola: Próza druhé poloviny 20. století, část 8.4.1. Jurij Koch – žurnalista, nebo romanopisec?

[6] In: *Přinoški k stawiznam serbskeho pismowstwa lět 1945-1990*. Cit. d.

získali po válce vedoucí funkci. To, co získává u Brězana rysy velkého výchovného románu, je u Kocha podáno v mnohem konkrétnější a zhuštěnější formě.[7]

Volným pokračováním je román z roku 1975 *Róžamarja abo Rozžohnowanje we nas*. V témže roce vyšel i německy jako *Rosamarja*. Koch vydává své prózy stejně jak Brězan v obou jazycích; tyto varianty však nefungují komplementárně, jak tomu bude později např. u poetických textů Kita Lorence.[8] Někdy dokonce předešlo německé vydání lužickosrbské. Od této doby tedy začíná lužickosrbská literatura patřit i do literatury německé (s postupujícím časem dokonce u Kocha začíná mizet výlučná orientace na lužické reálie, nejmarkantnější je to v novele *Augenoperation* z pozdních 80. let, kde lužickosrbské atributy jsou přítomny jen jako znaky).[9]

Vraťme se ale ke Kochovu počátečnímu období a jeho obrazu (lužickosrbského) subjektu v poválečném období. V druhém románu ukazuje nezbytné přeměny zemědělství, ale také pokračující společný život Lužických Srbů a Němců. Ti už nemohou být ukazováni jako nepřátelé, a to nejen vzhledem k NDR, Koch si začíná uvědomovat fatální spjatost obou etnik. To, co bude později Lorenc vyjadřovat novou „poetikou slova“, vyjadřuje prozatím Koch na moderní syžetové bázi. „Publicističnost“ se projevuje v záměru ukázat antinomie a jednotící prvky při realizaci principů národnostní politiky.[10] Kolem centrální postavy Wilhelma Kosaka je rozloženo celé spektrum postav symbolizujících různé osudy i typy. Románem prochází symbolika loučení, která je ostatně pro Kocha typická: loučit se neznamená „pálit za sebou mosty“. Kochovo loučení je spíše zrání, poznávání, které s sebou přináší pozitivní změnu a nová setkání. Jeho román je tedy také stručným románem „zasvěcení“ (k němu později) či románem výchovným; jedinec dospívá k určitému novému stupni svého duchovního vývoje (loučení se sama sebou). V tomto románu je Koch ještě optimistou: tento stupeň poznání směřuje ještě do šťastné budoucnosti. Kompozice románu využívá různých postupů; jsou to scénické komplexy, epické rozpravy propletené s novinářským stylem či historiografická

[7] Tak jako velkou část svých děl i tento román Koch zdramatizoval.
[8] Ke komplementárnosti německé a lužickosrbské varianty poetického díla Kita Lorence srov. analýzu Ch. Prunitsche v jeho citované monografii.
[9] Lužické srbství je představeno pouze v obraze babičky (spojnice k minulosti, jež je v lužickosrbské literatuře často idealizována); její syn, otec hlavní postavy, se však za svůj původ stydí. To je také jedna z příčin revolty hlavní postavy – Gerata – vůči otcovské autoritě. Román je však primárně koncipován jako „německý“, aby byl srozumitelný co nejširšímu čtenářskému publiku v tehdejší NDR.
[10] K myšlenkám svých děl se Koch, stejně jako jiní spisovatelé, vyjadřoval i na stránkách periodik. O citovaném románu psal např. v „Rozhladu“ v roce 1975.

dokumentace. Nechybí ani intertextové spojení s klasiky lužickosrbské literatury. J. Vlášek hodnotí oba romány jako socrealistické.[11]

Z roku 1978 pochází soubor milostných povídek *Wosamoćeny Nepomuk*, za nímž v roce 1980 následuje německý překlad. Nejvýraznějšími texty jsou *Triglaw*, povídka, která se stala základem románové novely[12] *Nawrót sonow* z roku 1982/3, a *Kotjatkowa dźiwna lubosć*.[13] Druhý jmenovaný text je jedním z nejpůsobivějších Kochových povídkových útvarů, v němž se zároveň dostává ke slovu tematika průmyslové kolonizace lužického venkova. Děj se odehrává v magickém prostoru zapadlé vísky (jeho topos připomíná ostrov uprostřed lesa). Náznaky lužického srbství jsou obsaženy ponejvíce ve jménech a symbolech (nejvýraznějším je stav, na němž Kotjatko tká látky k výrobě krojů). Podivín a starý mládenec získá lásku mladé německé inženýrky-zeměměřičky, která teprve v tomto zapadlém koutu, o němž dosud nic nevěděla (a už vůbec nic o jeho obyvatelích), dospívá k poznání sama sebe a pravého citu. Koch chce zobrazit nejen obavu o kácení „hole“ (lesa), na jejímž místě má stát „elektrifikovaná“ civilizace, ale i symbiózu lužickosrbského a německého etnika. Zde je podáván ideální obraz porozumění, který se v dalším Kochově díle pomalu vytrácí. Reálná záchrana lužických území před postupujícím průmyslem je ale mizivá; vždyť i celý topos připomíná spíše pohádkovou scenérii a abstraktní model lužického folkloru, který se stává znakem bytí a nebytí národa. V tomto kontextu se odehrává i milostná scéna v Kotjatkově dílně za jeho stavem. I zde shledává Hajnec nepostradatelný motiv loučení či „odchodu z domu“. Loučení je u Kocha často dvojí: jednak jako opuštění rodného prostoru, jednak jako již výše zmíněné loučení se „sama sebou“, s určitou etapou vlastního života.

Z roku 1984 pochází baladická (Vláškův termín) novela *Wišnina* (něm. *Der Kirschbaum*). Jedná se o podobný motiv jako v textu *Kotjatkowa dźiwna lubosć*, ale v obráceném schématu. Podobné jsou prostředky fantastického žánru, mytické bytosti a výrazná metaforika v těsném sousedství s reálným popisem skutečnosti (to jsou ostatně prvky, které se vyskytují téměř ve všech zralých Kochovým dílech). Na rozdíl od Kotjatkova příběhu se však rozšiřuje rádius ohrožení etnické existence: nejen zvenčí, ale i zevnitř. Zatímco v první novele je načrtnuta možnost koexistence lužického a německého etnika, zde je prakticky vyloučena. Podle Hajnec se jedná dokonce o „etnickou sebevraždu“. Za jeden

[11] V hesle J. Koch ve *Slovníku spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských* z roku 1987 Vlášek píše, že Koch v citovaných dílech „využil všech prvků metody soc. realismu“. Neprobádána zůstala prozatím oblast funkce prvků socrealismu v celkovém kontextu Kochova díla a jejich další transformace v tvorbě pozdější. Nabízí se tedy otázka, kde metoda socrealismu vlastně končí či v co přerůstá.
[12] L. Hajnec dílo definuje jako román; domníváme se však, že žánrově osciluje mezi románem a novelou.
[13] Povídka byla Kochem zdramatizována pod názvem *Landvermesser* (1977).

z důvodů považuje badatelka nedostatek lásky, vzpomínek (tedy absence schopnosti duchovní anamnésis) a snahy o zachování dobrého. V mnohém je interpretace Hajnec vedena psychologicky; hlavním předmětem její interpretace je absence lásky (řekněme spíše: humanismu obecně).[14] Novelu považujeme za jednu z variant Kochova aspektu deziluze, jak o něm budeme psát v souvislosti s následující analyzovanou novelou.

Od 2. poloviny 70. let u Kocha vyrůstá téma ohrožení vesnického člověka postupující technikou a technokracií. Zachování lužickosrbských tradic je transformováno do širších souvislostí reprezentovaných triádou „člověk – příroda – dějiny“. Ta se naplno rozeznívá spolu se smutkem a nostalgií, která z poválečné literatury mezitím vymizela, v již zmíněné románové novele *Nawrót sonow* (1983), o rok dříve německy (*Landung der Träume*), v roce 1988 také česky (*Sestup z hor snů*, přel. Jiří Mudra). Právě toto dílo je dle našeho přesvědčení vrcholem Kochovy prozaické tvorby, a proto mu chceme věnovat největší pozornost.

Většina soudobých kritiků[15] chtěla v novele spatřit gesto socialistické literatury. Základní „kostra“, přítomná téměř ve všech recenzích, se skládala z chvály na jednoduchost fabuly a srozumitelnosti (po kolikáté už v dějinách lužickosrbské literatury prezentována jako klad a po kolikáté již spatřována tam, kde není na prvním místě!), dále ze zmínky opozice realita kontra poetičnost – v tomto „souboji“ vyhrávala vždy realita a nutnost střídmého pohledu na svět a život. Zmiňován byl také prvek mýtu (k němu se vrátíme později) a vyzdvihován byl prvek lužickosrbského národního života a folklorních zvyků.[16] Některé

[14] Hlavní ženská postava Ena bydlí s matkou, dědečkem a snoubencem Maćijem na osamoceném statku v „holi“ (v lese). Objeví se cizí muž, geolog Sieghart, jehož pracovní tým zkoumá tamní půdu: typický postup Kocha, kdy je element lužické země „ozvláštňován“ jakožto předmět vědeckého výzkumu technického typu. Stává se tak alegorií onoho ohrožení technikou a technokracií. Zároveň plní vztah Eny a Siegharta i alegorii protikladu „cizí“, zde „technické“ racionality a „domácí“, tedy folklorní a konzervativní emocionality. Maćij zahyne nešťastnou náhodou v předvečer svatby a Ena si vezme Siegharta. Je tím však vytržena ze svého světa. Chce zapomenout sama na sebe, svou minulost, ale stín Maćije ji všude pronásleduje, dokonce i v cizině. Vnitřní neklid ji přinutí vrátit se domů na místo neštěstí. U lesního rybníka, kde Maćij zahynul, chce v zoufalství zastřelit jeho stín a s ním i vzpomínky a celou minulost. Ale sám před sebou člověk nikdy nemůže utéci, neboť Maćij je „dno, počátek, ... smysl, počátek a konec, vzor, dětství a vlast“. Je Eniným duchovním dvojníkem, neboť má stejné kořeny (ne nadarmo je ústřední metaforou strom!). Vize Maćije se však mění v neočekávanou realitu – Enin výstřel zasáhl Siegharta. Novela končí obrazem odřezaného vrcholku višně plujícího na vodě, který z nemocného stromu odřezal Enin dědeček. Tuto pasáž traktuje Hajnec jako symbol lásky (odřezáním nemocné části se má višeň obrodit, shodit ze sebe to špatné); řekli bychom však, že obraz lze traktovat i jako tragický konec samotné Eny; vždyť višeň je jejím motivem. Její obraz se vyskytuje pouze na začátku a není bez významu, že nemocný strom léčí právě dědeček – vždyť postavy „dědů“ fungují v lužickosrbské literatuře často jako „spojnice ke zlatým časům“. Obraz višně novelu v podstatě otvírá i končí; dle Huberta Žura je její symbol varovným znamením; odříznutí nemocné větve je obrazem trestu, který čekal Enu za vytržení se ze svého kruhu (použijeme-li terminologii Ch. Prunitsche z jeho citované monografie, pak je trestem za „vyčlenění se z kolektivu“). Zároveň se jedná o obraz tragického zániku lužickosrbského etnika.

[15] Počet recenzí na toto dílo obsahuje téměř tři desítky. Jejich autory jsou domácí lužickosrbští, němečtí, čeští a slovenští literární kritici či literární vědci.

[16] Prvek lužickosrbského národního života a folkloru by bylo možno analyzovat z hlediska funkce metakultury spočívající v motivu souboru lidových písní a tanců a z hlediska funkce postavy vodníka, která má v díle ovšem

recenze pak rozehrávaly familiární tón, v němž jednou chválily „lidovost“ a jindy vytýkaly vulgarismy či mentorský tón autorského vypravěče.

Paradoxní se může dnes zdát tolik vychvalované spojení jednoduchosti a srozumitelnosti novely spolu s tvrzením, že patří ke kvalitním dílům literatury NDR. Jak k tomu mohlo dojít a vyznačuje-li se literatura NDR rovněž absolutní jednoduchostí stylu či zda tuto jednoduchost připisují kritici jen literatuře lužickosrbské, se nedozvíme. Za všechny jmenujme nyní pouze recenzi H. Adama, který svou ódou na jednoduchost novelu de facto znehodnotil:

> „Tšojeńka w romanje ‚Landung der Träume‘ njejsu komplikowane. J. Kochowa rěc a jogo mysli su take, až kuždy rozmějo, direktne, jasne a mimo wjelikich wobśěžkujucych wopisowanjow. Njetrjebaš byś wjeliki filozof, aby wěźeł, co won co“.[17]

Jednoduchost, která je však autorským záměrem ve stylisticko-lexikální rovině díla (zajisté i proto, že hlavní postava vykonává profesi žurnalisty), je vydávána za sémantickou a „ideovou“ přednost. Musíme si klást otázku, jak se za takových podmínek mohla stát novela nejlepším Kochovým dílem a neodsunuje-li nechtěně Adam dílo do „druhého“ proudu lužickosrbské literatury.

Jen minimum autorů v díle rozpoznalo alegorii socialistické utopie a její obtížné uskutečňování.[18] Soudobý poznatek, že spravedlivý svět pod vlajkou socialismu vybudovat nelze, tehdejši kritici však vyslovit nemohli (už jen proto, že konsekvence pádu socialismu si tehdy dokázal představit jen málokdo). Proto je kritický tón, zaznívající i v citované recenzi, vždy zmírněn tvrzením, že „doba snů“ skončila – ergo že socialistická společnost je vybudována a dále je na jednotlivci i kolektivu, aby ji nadále zdokonaloval (s dnešním časovým odstupem: aby v ní žil a přizpůsobil se). Pozitivně hodnocené „odmítání póz a gest“ dnes můžeme nazvat odmítnutím patetického socialistického stylu.

---

jen marginální funkci. Oba tyto aspekty spojují Kocha s poetikou Angely Stachowé. Srov. PRUNITSCH, Ch.: *Der Wassermann als Kulturfunktionär: Angela Stachowas Erzählung „Dótknjenje“*. In: SCHOLZE, D. (Hrsg.): *Im Wettstreit der Werte. Sorbische Literatur, Sprache, Kultur und Identität auf dem Weg ins 21. Jahrhundert*. Bautzen 2003, s. 215-235.

[17] ADAM, H.: *Gluka njepśiźo wot samego, ale pśez „kontakt“ ze zemju*. In: „Nowy Casnik“ 35 (1983), 17, přil.

[18] Srov. MASANETZ, M.: *Ducy dele na wysokośći dobyli. Mysle wo romanje Jurja Kocha „Nawrót sonów“*. In: „Rozhlad“ 34 (1984), 3, s. 69-72. Tento text je bezpochyby nejlepší lužickosrbskou recenzí, přecházející spíše do kategorie studie.

Dílo přináší trojí bilanci[19]: muže kolem padesátky, příslušníka národnostní menšiny a příslušníka poválečné generace. Ne nadarmo se tato triáda objevuje v charakteristice díla, jímž se jako červená nit táhne historie nezaloženého společenství Triglav. Počátek přátelství tří hochů (jejichž svornost je od samého počátku narušována podněty zvenčí) je pokryto aureolou slavnostních romantických přísah (samozřejmě s jemným ironickým odstupem autora). Konečná bilance jejich vztahu, který je odrazem lužického mikrokosmu, probíhá cestou do Kartága[20] na mezinárodní folklorní festival, kde se na břehu moře mísí časové vrstvy s počátečním časem. Pro Lužické Srby je typické stavět vlastní historii paralelně s „velkou historií“ velkých národů.[21] Objevují se zde symboly času: nefunkční hodinky z NDR, prodávané na výstavě v Ženevě, a starý hodinář z Kartága, který je schopen opravit všechny hodinky světa s výjimkou oněch německých; v závěru však slibuje, že se o opravu hodinek přece jen pokusí. Jedná se o optimistický moment ztělesňující touhu věřit systému, v němž vypravěč žije. Folklorní lužická symbolika je zastoupena nám dobře známým motivem vodníka, se kterým se cítil autor jako hoch spjatý při odvážných skocích do lomu.

Dílo je neseno dvěma liniemi: cestou do Kartága, během které autorský subjekt cestuje Evropou a zažívá další příběhy. Tato cesta reálná se proplétá s cestou fiktivní „do hlubin vlastní duše“, která je prezentována vzpomínkami vypravovanými spolucestujícím.

Spolek tří „slovanských bohů“ je ztělesněním lužickosrbského národa, jeho snah, tužeb, jeho zručnosti a dovednosti a na druhé straně nerealizovatelnosti všech těchto tužeb i nemožnosti prosadit své právo. Kochova próza je postavena na principu deziluze, tolik podobné té v románu *Žert* Milana Kundery. Každá další promarněná šance hlavního hrdiny i jeho přátel je vpletena do kontextu dalších, který tak vytváří celou mozaiku – každý příběh je v ní kamenem. Hlavní a nosnou konstrukcí díla je nikdy nezaložené společenství Triglav a dále „božské“ vlastnosti, se kterými se chlapci ztotožňovali a o nichž byli přesvědčeni, že pomohou jejich národu. Nejmarkantnější je zklamání Jana-Radegasta, jehož atributem byl

[19] Vycházíme z naší studie *Obraz Lužice a její literatury v době socialistického Československa a po jeho rozpadu. Marginalizace slovanských vlivů v novém pluralitním modelu lužickosrbské literatury*. In: ULBRECHTOVÁ, H. (red.): *Západoslovanské literatury v českém prostředí ve 20. století*. Sborník studií. Praha 2004, s. 267-310. Novele *Sestup z hor snů* se věnujeme na s. 327-329.

[20] Motiv Kartága zmiňuje M. MASANETZ v citované recenzi. Kartágo slouží jako kulisa pro moment „nula“ malé lužickosrbské a nové socialistické kultury: na troskách staré civilizace vznikne civilizace nová. K. WILKE ve své recenzi nazvané *Lebensüberpüfung*, in: „Lausitzer Rundschau“ 32 (18. 3. 1983) pak srovnává funkci Kartága u Kocha s touž u B. Brechta. Recenzent konstatuje rozdíl obou autorů, jenž spočívá u Kocha v pojetí tohoto místa jako civilizační kontinuity a svědka touhy po míru a vítězství lidské tvůrčí síly. Dovolujeme si však mírně oponovat a tvrdit, že implicitně v novele zaznívá spíše moment nemožnosti takového vítězství.

[21] Opozice „velké kontra malé“ nezůstala stranou pozornosti některých tehdejších kritiků. Všimla si jí i B. Langner v dle našeho názoru nejlepším německém sekundárním textu *Hosenträger und die Welt*, in: „Neue Deutsche Literatur“ 31 (1983), 10, s. 121-125. Autorka ji transponuje do opozice privátní-politické, v níž nakonec v jejím podání vítězí linie privátní.

orel. Celoživotní Janova touha stát se letcem se nevyplnila: nebyl schopen vykonat pilotní zkoušky, a tak musel celý život zůstat na zemi jako mechanik, a navíc tuto práci provozovat pouze ve svém volném čase. Tuto skutečnost odhaluje hlavní postava příběhu až na jeho konci a přítelovo zklamání je pro něj zklamáním dvojnásobným.

Pracovní zklamání prožívá i další z přátel – Pafka-Svantovít, o kterém se na počátku dozvídáme, že dobrovolně zanechal povolání učitele dějepisu (opět motiv dějin, který je pro lužickosrbskou literaturu konstitučním prvkem!), aby se vrátil k podstatě svého národa a povolání otců – lamači kamene (syžetová a archetypická spojnice s Brězanem). Teprve postupně zjišťujeme skutečnou příčinu: mladý nadějný učitel s vyhlídkou na post ředitele si dovolil kritiku německého nadřízeného za potlačování lužické srbštiny: když se totiž dozvěděl, že jeho antilužickosrbská pozice donutila za války jednoho z učitelů k sebevraždě, celý příběh veřejně zmínil. Jeho odchod do lomu tedy nebyl vůbec dobrovolný. A pocit deziluze hlavní postavy – Jurije Warjaka-boha Prowa (bůh spravedlnosti) považujeme za jedno hlavních sémantických polí novely.

Od samého počátku je přátelství trháno – od výtržnosti po maturitě, kdy policie zatkla pouze dva ze tří přátel, až po zpožděný odlet autorského vypravěče do Kartága způsobený byrokratickými průtahy. Nejčastější příčinou nezaložení spolku bývaly ženy, které buď přátele od sebe rozdělovaly, nebo zhatily sám slavnostní okamžik. Symbol spolku je však především alegorií nejednotnosti slovanských národů i „konce romantických časů“, ve kterých se každá romantická slupka rozbíjí o realitu. V tomto duchu je líčeno i poválečné studium v Československu ve Varnsdorfu, v zemi, které si autor jinak velmi váží. Přesto ale nemůže zapomenout na několik momentů, kdy se k nim bratrská země nezachovala nejlépe: ať už to byla skupinka cikánů, která se vydávala za „chudé“ Lužické Srby, aby se dostali zadarmo na fotbal, či pohostinnost pekaře Kremlíka, která byla motivována snahou získat důvěřivé chlapce pro pašeráctví. Největším zklamáním byla deportace na policejní stanici za velký oheň poblíž hranice, který se měl stát místem vyhlášení Triglavu. Policisté jej považovali za panslavistickou akci za připojení Lužice k Československu.

Řetěz deziluzí se táhne i v milostných vztazích: autor vždy přišel jako poslední, získaná žena se často vzápětí vrhla do náruče jiného. Ani v manželství není spokojen. Podobně je tomu v oblasti pracovní: první nadšená reportáž o kombinátu Čorna Pumpa, kterému mladý žurnalista věřil, vyděsila odběratele malého regionálního lužického časopisu natolik, že jej přestali odbírat, což vedlo k jeho postupnému zániku. Zklamání přináší i série reportáží o jeřábnici Marii, které se s postupem času staly neupřímnými, vyumělkovanými

a jednoduchou Marii povznesly do stranických výšin. I když v nich byla nespokojená, nemohla se z nich už vymanit. A také reportáž z Kartága, na kterou se autor nesmírně těšil, byla zkalena zatčením přátel s obviněním, že chtěli krást na místě archeologických vykopávek. Náhodně nalezený předmět je však odhalen jako napodobenina. To znamená pro přátele sice záchranu, pro vypravěče ale další zklamání. Nalezený předmět nepatří „velkým dějinám“, stejně jako on. Jediné nezkalené nadšení hrdina prožívá v Ženevě při setkání levicových organizací, kde cítí sounáležitost s příslušníky stejné společenské vrstvy. Tato pasáž není rozhodně vykonstruovaná; zde musíme připomenout zákonité sociální ladění lužickosrbské literatury.

V závěru zaznívá smutný, leč nevyhnutelný životní fakt pohřbívání mladistvých snů a smíření se s realitou. Velké okázalé přátelství je přenášeno do nitra, kde může tiše, ale pevně pokračovat dál. Tento moment považujeme za přijetí deziluzivního principu bytí, nikoli za „střízlivé“ přijetí reality.

V novele nacházíme i aspekt iniciačních žánrů, v tomto případě musíme hovořit o antiiniciaci[22], kterou můžeme naleznout jak explicitně vyjádřenou v motivu nezaložitelnosti spolku, implicitně pak vyjádřenou jako dekonstrukci výchovného románu socialistického typu (není možno nalézt i skrytou polemiku s Brězanem?). V této souvislosti je významný i motiv cesty a letu, který k iniciačním žánrům neodlučitelně patří.[23] Jediný moment, ukazující směrem k iniciaci úspěšné (i když jen částečné), je nadšení při zpěvu Internacionály v Ženevě. Snad ono mohlo být katalyzátorem rozhodnutí, vedoucí autorský objekt k návratu k etice žurnalistického povolání. Tento moment, zmiňovaný u Beatrix Langnerové, je nejkritičtějším momentem v sekundární literatuře té doby (přiznání tendenčnosti žurnalistiky a možnost jejího zneužití), avšak zároveň je vyřešen ještě v intenci socialistické: návrat k „čisté“ ideji socialismu, kterou si autorský objekt uvědomuje na sjezdu v Ženevě. Zde může být tedy jedna matrice (vnitřní forma) novely, která však je překrývána dalšími vrstvami a dalšími, nově se

[22] Iniciace sice vychází z rané křesťanské teologie (je chápána jako „nejvyšší poznání – gnóse, tajemství života, jeho počátku a konce, osudu, Boha, záhadné bytosti (dvojníka), sebepoznání, poznání podstaty prostoru, času, života, smrti, vesmíru [...] Jsou obměnami tajemství člověka, hledajícího vnitřní kámen a proměňujícího se mystickou transmutací ve vyšší bytost. [...] Adept dospívá k dokonalému poznání, k nesmrtelnosti. Znovuzrozením, duchovním vzkříšením adepta se obnovuje svět, [...] člověk splývá s Bohem.“ HODROVÁ, D.: *Román zasvěcení.* Praha 1993, s. 223), přesto však používaly socialistické literatury s jejich silným didaktickým prvkem velmi podobného modelu, zvláště ve výchovném románu. V něm fungoval prvek „zasvěcení“ jako přijetí poznání nevyhnutelnosti budování socialistické společnosti a jejího humánního přínosu pro jedince. Na tomto základě vystavěl např. J. Brězan svou trilogii o Felixi Hanušovi. Mohli bychom se také snažit o určení poměru prvku (socialistické) iniciace u Brězana s prvkem antiiniciace u Kocha.

[23] Motiv letu zmiňuje i K. WILKE či B. LANGNER v cit. textech. Zároveň „optika letu“, o které Langner píše, velmi výrazně připomíná parametry, kterými můžeme hodnotit románovou novelu J. Brězana *Stary nan* (1982). Další z řady důkazů, umožňujících srovnání poetiky Kochovy s poetikou Brězanovou.

otvírajícími cestami interpretace. Je o to zajímavější, že se v novele prolíná kritika s touhou věřit, odmítání s přijímáním. I to je jeden z rysů literatur pozdního socialismu.

Pokud bychom chtěli zůstat i u srovnání s Brězanem, pak musíme zmínit Kochovo pojetí ženského a mužského světa, které je u něj ovšem regresivní. U Brězana došlo v tomto aspektu k vývoji, jenž zmiňuje německý slavista H. P. Hoelscher-Obermaier ve své studii *„Krabat“ und „Der Butt“*.[24] V poslední fázi své tvorby přechází Brězan od původního konzervativního a často protikladného pojetí mužského a ženského světa k vyloženě modernistickému pojetí splývání jednoho s druhým a ke zrušení protikladů. U Kocha je „ženský svět“ znázorněn v intencích „involuční linie lužickosrbské literatury“[25] v ještě předmodernistickém dualismu. Ženský svět, spojovaný s negativním působením erotiky, je u Kocha často překážkou svobodného jednání mužského protějšku. Nicméně právě tato regresivní linie Kochových próz je jedním z katalyzátorů děje novely.

V následující části se zaměříme na ty aspekty ve vybraných recenzích, které jsou klíčové pro analýzu novely a kontextu, ve kterém vznikla.[26] Prvním z těchto aspektů je **e t i c k ý p o ž a d a v e k n a s o c i a l i s t i c k é l i t e r a t u r y**, který byl v té době stále ještě aktuální. Začal se však prolínat s určitou kritičností a projevuje se jeho výrazné oslabení. Tak M. Masanetz v námi již citované recenzi zmiňuje humánní ladění díla a humánní poslání autorské výpovědi. Kategorie „humánnosti“ pramení v sovětské literární vědě, oktrojované od 50. let 20. století všem zemím socialistického bloku. Tato „humánnost“ je samozřejmě částečným dědictvím starší realistické literatury a literatury se sociálním laděním, jdoucí v ruské literatuře od I. S. Turgeněva, ale hlavně od N. A. Někrasova. Tzv. humánní rozměr literatury byl pak vlastní ruské sovětské literární kritice a někdy jej nalézáme i v dnešní době.[27] Masanetz jej pak evidentně aplikoval na Kochovo dílo v souladu s požadavky oficiálního úzu; dodejme však, že tento tzv. humánní rozměr byl lužickosrbské literatuře vlastní a byl v mnohém jejím hnacím motorem.

Dalším aspektem, který Masanetz zmiňuje, jsou „sny“ a nutnost jejich udržení. V tomto kontextu se jedná nejen o obhajobu ideálu před realitou, ale zároveň i o devízu

[24] In: KOSCHMAL, W. (Hrsg.): *Perspektiven sorbischer Literatur*. Cit. d., s. 283-296.
[25] Tento termín uvedl do sorabistické literární vědy W. KOSCHMAL (i v citovaném díle), navazuje na něj Ch. PRUNITSCH v citované monografii. Dnes patří dělení na „evoluční“ a „involuční“ linii lužickosrbské literatury ke kanonickým pojmům literárněvědné sorabistiky.
[26] Pro tuto studii jsme se zaměřili pouze na vybrané recenze, které dle našeho názoru nejlépe postihují danou problematiku.
[27] Ke kategorii humánnosti v ruské sovětské poezii viz naši studii ULBRECHTOVÁ, H.: *Ruská sovětská poezie 2. poloviny 20. století – metodologická východiska. Etický virtuální model sovětské poezie*. In: ULBRECHTOVÁ, H. (vyd.): *Ruská poezie 20. století. Recepční, genologické a strukturně analytické pohledy. Sborník studií*. Praha 2007, s. 125-145.

socialistické literatury, jdoucí od její „romantické linie“ a Leninova výroku, že „člověk musí umět snít“.[28] Kategorie snu, prolínající se někdy s tzv. revolučním romantismem, byla určující pro sovětskou literární historii a kritiku až téměř do 80. let 20. století. Sen se totiž velmi často stával ideálem a ideál byl zase předmětem boje postav ruské a později sovětské literatury. I takto tedy můžeme z dnešního hlediska traktovat kategorii snu, o které se kritici sice velmi často vyjadřovali, avšak se kterou dříve spojovali jen obraz mladické naivity a horlivosti, který je třeba překonat. Až nyní si uvědomujeme, že kategorie „snu“ v jeho pozitivní konotaci byla pevnou součástí komplexu socialistických literatur.[29]

Stejně tak aspekt sebekritiky, který Masanetz zmiňuje, je pevnou součástí kodexu socialistických literatur. V Kochově pojetí se však původní sebekritika spojuje i s mírnou kritikou systému, typickou pro 80. léta 20.století. (K nim se ještě vrátíme v souvislosti s tématem realizace ideálu.) Ovšem Koch se zde snaží o happy-end a jak zmiňuje Masanetz, vlastně také o návrat „k původním hodnotám“. Ty jsou dle Masanetze v návratu k původnímu poslání socialistického žurnalisty[30], které před tím hlavní postava – Jurij Warjak – zanedbal. Zároveň však jeho odklon od „pravé cesty“ symbolizuje, že i v socialismu je možno média manipulovat.

> „Juro jako bóh Prowe Triglawa, kompetentny za zachowanje prawa, ma jako žurnalist nic jeno při tworenju a formulowanju nowych hódnotow pomhać (kaž R. Drenkow w recensiji ND dnja 8. 4. 1983 piše), ale tute tež škitać.“[31]

Tento „návrat k původním hodnotám“ pak výrazně připomíná snahy ruské sovětské literatury po roce 1956, kdy byli literáti vedeni touhou oprostit se od „bahna stalinismu“ záchranou v idejích „čistého leninismu“.[32] Tato intence je vyjádřena i ve výroku Jurije Warjaka „Smy bliže k zaměrej“. V ní cítíme jakoby opoždění lužickosrbské literatury za podobnými intencemi některých dalších socialistických literatur, zvláště pak sovětské ruské. Nicméně můžeme dnes právě v tomto aspektu odkrýt spojitosti Kochovy novely se socialistickou literární poetikou.

---

[28] Srov. GROYS, B.: *Gesamtkunstwerk STALIN. Die gespaltene Kultur in der Sowjetunion*. München 1988, s. 60.
[29] Pozitivně tuto kategorii zmiňuje M. Völkel ve své recenzi VÖLKEL, M.: *Roman wo wjace hač třoch hólcach*. In: „Nowa doba“ 38 (21. 1. 1984), 18, přił., kdy ji považuje za hlavní spisovatelův záměr: „Z čim dyrbimy so žiwić, jeli nic z idealemi swojeho dźěćatstwa?“
[30] Zmiňuje je i B. Langner.
[31] MASANETZ, M.: Cit. d., s. 70.
[32] Srov. ULBRECHTOVÁ, H.: *Ruská sovětská poezie 2. poloviny 20. století – metodologická východiska. Etický virtuální model sovětské poezie*. Cit. d.

Zatímco M. Masanetz tedy velmi výstižně naznačil klíčová místa Kochovy poetiky, která dnes zjevně odkrývají dveře k poetice socialistických literatur, M. Völkel ve své recenzi nereflektoval fakt nárůstu individuálních hodnot autorského objektu, a proto postrádal větší spojení s historicko-sociálními dějinami (např. s událostmi let 1947/48 či s plněním plánu v roce 1953). Recenzentovi tak zůstala skryta autorova intence odmítnutí patetického socrealistického stylu a již zmíněná snaha o uchování „čistého ideálu socialismu“ v jeho nitru stejně jako jeho avizovaná privátní a individuální snaha (sic!) o zachování etiky své profese. Ve své době ještě nemohl vnímat tento významný posun v poetice socialistických literatur.

Dalším komplexem námětů, pomáhajících nám orientovat se v analýze Kochovy novely, je zmínka o jejím **začlenění do kontextu literatury NDR**. Většinou je tento fakt odbyt větou o „vstupu do galerie německé literatury“. Proč je tomu tak, většina recenzentů nevysvětlila. V lužickosrbském překladu části lektorského posudku německé varianty novely je jasně vysloveno, že Koch a jeho postavy se cítí být občany NDR lužickosrsbské národnosti:

> „Po temje, po należnośći, po wuwjedźenju mamy z romanom přitomnostneje literatury NDR činić“.[33]

I když dále autor své tvrzení nespecifikuje, vidíme jasně jedno z kritérií lužickosrbské literární kritiky období socialismu, které ovšem mnohem více naplňuje tvorba a postoj J. Brězana – bezvýhradná identifikace s německou vlastí. Naopak v Kochově novele máme za to, že máme co dočinění mnohem více s postupným vyrovnáváním se s „cizím“ fenoménem německé vlasti a že právě napětí mezi přijetím a odmítáním je jednou z nosných dějových linií.

Zcela jinak se k fenoménu začlenění do německé literatury postavil M. Masanetz. Snažil se o velmi produktivní postup konfrontace obou literatur a jeho cílem bylo nikoli podřídit lužickosrbskou literaturu německé, nýbrž ji postavit na stejnou úroveň. Domníváme se, že právě tato metodologicky dobře míněná snaha je nejslabším místem jinak velmi kvalitní analytické recenze. Masanetz shledává přednosti témat „vlast“ a „mýtus“ u Kocha, témat, která se dle něho v německé literatuře NDR objevují jen zřídka. Zajisté má přitom více na mysli zapojení mytických prvků dle vzoru ruské sovětské literatury (k nim se ještě vrátíme), nicméně není pravdou, že podobné reflexe by v německé literatuře chyběly. I literatura NDR

[33] *Wulke dobyće reality. Wujimk z přinoška lektora knihi „Landung der Träume“*. In: „Nowa doba“ 40 (20. 09. 1986), 223, přił.

měla již od 50. let 20. století svá témata vlasti[34] a hledání ztracené identity. Snad i proto si aspektu hledání identity povšimla kritika německá, nikoli lužickosrbská. A vzhledem k tomu, že literatura lužickosrbská je v určitém ohledu literaturou regionální, je pak v tomto ohledu srovnatelná s podobnými žánry německé literatury. Stejně tak aspekt mýtu v literatuře NDR nechyběl.[35] Pocit jeho absence tedy vyvěral zřejmě mnohem více v neznalosti západoněmeckého literárněvědného diskurzu, který se touto problematikou aktivně zabýval.

Se vztahem lužickosrbské a německé literatury pak úzce souvisí další aspekt, kterým je začlenění novely **d o k o n t e x t u e v r o p s k ý c h l i t e r a t u r**. Naše tvrzení o zpožděné příbuznosti s Kunderovou poetikou 60. let 20. století je zřejmě ojedinělé, ovšem opět pochopitelné z hlediska recenzentů 80. let. Ti se zaměřovali především na paralely s ruskou sovětskou literaturou, která fungovala jako napodobeníhodný vzor. Ojedinělou je zmínka M. Masanetze o paralele s modernistickým románem *Damian* Hermanna Hesseho, jehož intertext vstupního motta se objevuje i v Kochově novele („Ja nochcych ničo druhe hač spytać to žiwy być, štož chcyše wot samo ze mnje […]“). Zde jasně vidíme důraz, který Koch klade na hodnotu vlastního individua a individua obecně. Můžeme také spekulovat o akceptaci prvků modernistické poetiky v dílech socialistických literatur 80. let 20. století, podobně, jako je tomu u Brězana. Pokud se vracíme ke srovnání s ruskou sovětskou literaturou, pak bude zřejmě nejblíže pravdě opět Masanetz, který spatřuje další paralelu s tzv. bilanční prózou Jurije Trifonova[36] či německého autora Heiduczeka. Obecně se však domníváme, že mnohdy použili kritici tehdy aktuální paralelu, aniž by hlouběji prozkoumali vztah mezi zmiňovanými díly.

Leoš Šatava ve své recenzi *Dźěło w čerstwym duchu*[37] srovnává novelu s prózou Valentina Rasputina (zřejmě má na mysli novelu *Proščanije s Materoj*). Tím by bylo Kochovo dílo řazeno k ruským sovětským prózám 80. let s tzv. humánním laděním,

[34] Téma „vlasti“ a jeho kategorie v české, polské a německé próze zpracovala ve své disertační práci např. Kirsti Dubeck. Zvláště vybrané téma Slezska jakožto regionu by mohlo korespondovat právě s pozicí lužickosrbské literatury. Srov. DUBECK, K.: *Heimat Schlesien nach 1945. Eine Analyse deutscher, polnischer und tschechischer Prosatexte*. Verlag Dr. Kovač 2003, Schriftenreihe Poetica. Schriften zur Literaturwissenschaft, Bd. 72.

[35] K tématu mýtu v literatuře NDR je možno najít velmi početnou bibliografii, čítající více než několik desítek titulů. Pravdou je, že byla z velké části předmětem studií západoněmeckých vědců. Za všechny jmenujme např. studii Wolfganga Emmericha *Das Erbe des Odysseus. Der Rekurs auf den Mythos in der neueren DDR-Literatur*. In: *Studies in GDR Culture and Society*. 5. Hrsg. v. M. Gerber u. a. Langham/New York/London 1985, s. 173-188.

[36] Srovnání s prózou J. Trifonova *Predvariteľnyje itogi* (1970), kterou má zřejmě autor na mysli (něm. *Zwischenbilanz*), je však poněkud složitější, protože hlavní postava této novely nakonec ztrácí schopnosti vlastního morálního sebezdokonalení a zaměřuje se příliš na život „fyzický“. Kritičtější srovnání s touto prózou a nalezení možných dalších paralel (třeba i v aspektu antiiniciace) by mohlo být podnětem pro další studie.

[37] In: „Nowa doba“ 42 (5. 11. 1988), 262, přiloha.

obhajujícím práva a pocity jednotlivce před kolektivem. Tato a podobné prózy, v nichž je velmi výrazný prvek přírody a ekologická struna (částečně i V. Astajfev či B. Vasiljev) sloužily i pro českou intelektuální veřejnost jako signál přeměn v Sovětském svazu a jeho ideologii. Domníváme se ovšem, že L. Šatava použil srovnání pouze na základě slova „loučení“, aniž by prozkoumal jeho funkci v obou dílech. K tomu by bylo zapotřebí nejen srovnat fenomén loučení v obou dílech, ale také určit jeho funkci v poetice pozdního socialismu.

Srovnávání s Čingizem Ajtmatovem, které bylo běžné i pro dílo Jurije Brězana[38], je ovšem již násilně implantováno. Spolu s ním se dostáváme k **a s p e k t u m ý t u**, který literární kritika začala pro lužickosrbskou literaturu nárokovat v souvislosti s Brězanovými prózami. Mýtus, jak se ustálil v sovětské ruské literatuře, byl nejbližší tvorbě neruských sovětských spisovatelů jako Ajtmatovovi či Anatolijovi Kimovi.[39] Tento mýtus se orientoval na život přírody či pradávný folklor a zvyky neruských národů (Ajtmatov do tohoto paradigmatu později vimplantuje křesťanský prvek). V tomto ohledu by opravdu mohl být mýtus Ajtmatova srovnatelný s mýtem lužickosrbského mikrokosmu, čerpajícího svou původní sílu z triády „národ – folklor – náboženství“[40], jak jej pojímá Koch (ovšem nikoli již Brězan). Přesto se domníváme, že mytická složka či její náznak tvoří jen jednu vrstvu Kochovy novely. K ní nejblíže je jeho komprimace časoprostoru, na první pohled snad opravdu připomínající Ajtmatovův časoprostor v románu *Burannyj polustanok (Doľše veka dlitsja deň)* z roku 1982. Ovšem postup komprimace časoprostoru je vlastní i modernímu románu první poloviny 20. století, a takto by tedy znovu poukazoval na opožděné osvojení modernistických prvků. S mýtem býval tento postup často asociován kvůli aspektu národa a jeho spojení s přírodou – mimochodem linie lužickosrbské literatury, která je z velké části považována německou slavistikou za regresivní.[41]

I Beatrix Langner zmiňuje v citované analytické recenzi postup komprimace časoprostoru, ovšem bez jakýchkoli mytických konotací. Vzhledem k postupu, jaký zvolila

[38] Srov. HAJNEC, L.: Cit. d. K problematice mytického aspektu u Brězana a jeho spíše německému dědictví se vyjadřujeme v citovaném rukopise monografie o lužickosrbské literatuře v kapitole 8.4.2.3. Mytizace folkloru na příkladě románů o Krabatovi. Mýtus kontra dějiny u Brězana.

[39] Kromě těchto „přírodních“ mýtů se vyznačuje ruská literatura i návazností na antickou tradici mýtu, kterou nalézá M. MIKULÁŠEK např. v románu *Petrohrad* A. Bělého či v románu *Mistr a Markétka* M. Bulgakova. Srov. jeho monografii *Hledání „duše“ díla v umění interpretace. Genologicko-hermeneutická anamnéza „vnitřní formy“ artefaktu a mytopoidních forem narace*. Ostrava 2004. Pokud bychom tedy chtěli srovnávat s ruskou mytologickou literaturou (ostatně s Bulgakovem srovnávala Brězanovu tvorbu i Hajnec), museli bychom si být vědomi těchto dvou jejích linií.

[40] Srov. KOSCHMAL, W.: *Grundzüge sorbischer Kultur. Eine typologische Betrachtung*. Bautzen 1995.

[41] Srov. již zmíněnou definici evoluční a involuční vývojové linie lužickosrbské literatury.

pro svou recenzi-studii, můžeme dokonce tvrdit, že podvědomě odkryla v novele postupy moderní antropologie mýtu v kontrastu k progresivním dějinám.[42] Langner se zaměřila na popis fenoménů, ze kterých se novela skládá, a na výzkum optických vztahů, které mezi nimi existují.

Langner jako jediná analyzovala novelu z hlediska modernistických literárních postupů (ačkoli sama tak svou metodu nenazývá). Použila optiku osamostatněných subjektů a objektů, které nabývají na samostatnosti. Tak se stírá rozdíl mezi malým a velkým, dálkou a blízkostí. Poetika objektu je dnes zkoumána v souvislosti s evropským modernismem.[43] Užití tohoto postupu by mohlo být dalším důvodem pro klasifikaci Kocha jako rovnocenného Brězanova partnera. V novele si Langner všímá mnoha podrobností a zdánlivých maličkostí, které však všechny jsou rovnocenné a mají stejnou platnost. Užila dokonce i spojení „nejmenší= největší“ (spolek Triglav je nejmenší a zároveň největší lidské sdružení), jemuž se v českém prostředí věnoval opět Z. Mathauser jakožto jednomu z typických projevů literárního modernismu. Tyto „maličkosti“ naopak vadí Klausi Wilkemu, který jim odmítá připsat estetickou funkci. Nejde však o ni, nýbrž o zvýraznění změny pohledu na subjekt a objekt.

V naší analýze jsme se nevyhnuli **tématu ideálu a jeho překonání**, které je výpovědí novely. Pokud odhlédneme od čistě teoretické funkce motivu „snění“, jak jsme o ní psali v souvislosti s požadavky socialistické literární kritiky, pak nám zůstává celá sémantická vrstva tématu „ideál“ kontra „realita“. Námi zmiňovaná mollová tónina a motiv utopičnosti ideální harmonické společnosti, který je zobrazován pomocí momentu deziluze, mohl být v 80. letech zmíněn jen velmi opatrně (a vlastně se k němu přiblížili pouze Masanetz a Langner). Většina recenzentů mollové ladění přehlíží či nevnímá a traktuje poslání novely jako optimistické a jako pokračování úspěšného budování socialismu. Příkladem zjevné dezintepretace je opět H. Adam v již citované recenzi. Aspekt deziluze považuje za projev literatury (socialistického) realismu.

> „W slědnej konsekwency rozsuźijo žywjenje w cełem a kuždy za sebje ze swojim konkretnym pozitivnym źěłom wo tom, lěc a kak budu cowanja a žycenja realita. Gluka njepśiźo wot samego, ale pśez to, až wostanjoš na zemi a se wot njeje njezdalujoš. A za to teke njejo žeden kšajźny ‚Triglaw‘ notny, ale druga, wužytna a spšawna zgromadnosć – w źěłowem kolektiwje, we jsy a hynźi.“

[42] A vtah mýtus-dějiny nás opět obloukem vrací k jednomu ze základních stavebních kamenů poetiky J. Brězana!
[43] Srov. např. MATHAUSER, Z.: K pomezí moderny básnické i literárněvědné. In. Týž: *Báseň na dosah eidosu. Ke stopám fenomenologie v ruské literatuře a literární vědě*. Praha 2005, s. 17-29.

Podobně v doslovu Josefa Lebedy v českém vydání z roku 1988 je smutné ladění příběhu zamlčeno:

> „Mladí chlapci chtějí s poněkud naivními představami svého věku společně pracovat pro budoucnost národa a všelidské ideály humanismu. Jejich osudy však nedovolí splnit sliby z mládí. Každý sám nastupuje cestu dospělosti života. [...] V [...] Kartágu [...] vzpomenuli, třeba s odstupem, na úděl svého trojspolku, který již „zmoudřel“, přešel ze sféry romantických úvah do reálného světa, ve kterém mají důležitou váhu vysoce morální hlediska. Všichni tři muži, vyšlí z těžkých poměrů, si dokázali udržet znalost rodného jazyka, vědomí příslušnosti k svému národu, spojit svůj život s národní kulturou. Nejbližší jsou Kochovi lamači kamene [...], kterým zůstal věrný jediný ze tří přátel, Pafka. Tam setrvávají Lužičtí Srbové stále ještě v národní pospolitosti, ve které spatřuje spisovatel důležitý smysl své práce. Proto přece píše jako přesvědčený Lužický Srb, čtenáři jeho knih mají být především členové jeho národa.“

Josef Lebeda také zcela zastírá markantní princip deziluze a vyzvedává střízlivé pojetí reality, kterou postavy přijímají, nehovoří však o vnitřních mukách a nejednoduché cestě, kterou museli tři přátelé před tímto poznáním prodělat. Ono přijetí střízlivé reality není sice životní prohrou, není však ani tím, co mladý člověk od života očekává, loučit se s prvotními představami a sny musí být pro vnímavého člověka bolestným; proto Lebedova poznámka výrazně snižuje efekt celého díla. O něco objektivněji, bez Lebedova patosu, ale přesto bez zdůraznění principu deziluze knihu hodnotí L. Šatava ve své recenzi v periodiku *Světová literatura*[44], a stejně tak ve výše citované recenzi *Dźěło w čerstwym duchu*, v níž chybí zmínka o výpovědi celého díla a pocitu zklamání zcela.

S překonáním ideálu opět souvisí moment **s p o l e č e n s k é k r i t i č n o s t i**. Zpočátku jsme zmiňovali převážně momenty snažící se kritické počátky opět harmonizovat, nicméně ty vstupují do kontrastu s momentem neuskutečnitelnosti kolektivní utopie, jak můžeme dnes číst hlavní postulát Kochovy novely. Ještě opatrně se k tomuto faktu stavěl M. Masanetz, který spatřoval východisko v osobním, individuálním přínosu k dílu kolektivu.[45] Velmi výrazně a na dobu velmi odvážně na moment utopičnosti upozorňuje B. Langner; dle ní nezaručuje „třídní boj současnosti“ jeho automatickou transformaci do institucionalizovaných forem ideologického procesu a dokonce zabraňuje bezprostřednímu rozvoji subjektivity a geniality individua. Langner tedy velmi výstižně a jako první odhalila moment nebezpečí zneužití socialistické ideologie a rozpor mezi svědomím individua a společenskou mašinérií při prosazování „velkých“ politických ideálů. Velké pohlcuje malé – i tak bychom mohli číst poselství Kochovy novely: lužickosrbské vesničky pohltil

[44] ŠATAVA, L.: *Sny nejen ke kochání*. In: „Světová literatura“ 1985, 30, č. 1, s. 241-244.
[45] Ještě opatrnější je poznámka M. Völkela v cit. recenzi o mnohovrstevnatosti Kochova stylu a neexistenci černo-bílých klišé.

průmyslový kombinát, lužickosrbskou identitu pohltila německá vlast, ušlechtilé ideály pohltilo jejich vlastní uskutečňování. Dle Langnerové je možno ideál udržet jen ve vlastním vědomí a považovat je za představy o možném (sic!) světě v sociální fantazii jedné společenské třídy. Toto krédo dle našeho názoru nejvýstižněji vystihuje rozporuplnost situace a kulturního vědomí pozdních 80. let 20. století. Je jím **postupné bolestné poznání utopičnosti snu o socialismu a spravedlnosti**.

Příznačné je, že k nejradikálnějšímu závěru dospěla právě kritika NDR a nikoli kritika lužickosrbská: Lužičtí Srbové si opět nemohli dovolit ostřejší politicko-společenskou pozici, protože pro ně mj. pád socialismu znamenal ztrátu dosavadních výsad. Intelektuální kruhy v NDR si podobně jako v jiných socialistických zemích mohly dovolit mnohem ostřejší kritický postoj a samy přispívaly k destrukci socialistického systému. Jeho postupný rozpad mohla částečně reflektovat jen lužickosrbská literatura ve svých dílech. *Sestup z hor snů* proto považujeme za nejvýraznější Kochovo dílo, ve kterém je částečně předjímán i krach jednoho z největších ideálů a snů lidstva – socialismu. Jen málokdo však v té době tušil, že je konec tohoto snu tak blízko.

Podobně je tomu i v další novele *Augenoperation* z roku 1988 (s názvem *Schattenrisse* vyšla i v roce 1989, lužickosrbská verze vyšla v témže roce pod názvem *Wšitko štož ja widźu*). Tato novela je snad nejvíce kritická a nejméně lužickosrbská; bohužel však Koch příliš mesianizoval postavu hlavní postavy, nekonvenčního studenta, který zaplatil za svou přirozenou touhu po spravedlnosti. Příběh začíná na oční klinice, kdy se lékaři (práce lékaře je konotována velmi pozitivně; vše, co souvisí se skutečným profesionalismem, je obrazem kladné stránky NDR) snaží zachránit poleptanou sítnici hlavního hrdiny. V retrospektivě se odvíjí jeho příběh, časoprostor v něm je mozaikový; teprve na samotném konci se čtenář dozvídá pravdu o všech postavách a chápe posloupnost příběhu.

Student Gerat revoltuje proti ustrnulé společnosti, odhaluje všude lži a drobné podvody. Odmítá získat protekcí místo na prestižní střední škole a stává se raději hlídačem na skládce odpadu (zde je Kochova ekologická struna!) Po nocích postupně odhaluje hospodářskou kriminalitu, kterou vede jistý vysoce postavený inženýr (mimochodem muž jeho milenky-učitelky Claudie). Gerat se snaží mužům v činu zabránit (ti chtějí vykrást nákladní vlak a prodat jeho obsah na Západ); po divoké honičce, která nepostrádá rysy kolportážního žánru (ostatně jako celý román) se snaží muži Gerata usmrtit vhozením do nádrže s nehašeným vápnem (ústřední metafora – zde konkrétní ztráta zraku – je zástupcem za běžné „oslepování“ myslí tisíců lidí, není však metaforou celého státu; představeni jsou zde

pouze jeho „škůdci“, kteří využívají skulin ve státní byrokracii). Hrdina se zachrání (pachatelé jsou dopadeni policií), musí však žít s nadějí, že mu primář kliniky vrátí zrak (a snad i „ztracené iluze“). Zda byla operace trvale úspěšná, se již nedozvíme; stejně tak úprk slepého hrdiny od stávající společnosti vede do neznáma (tím příběh také – i když dějově vlastně v polovině) knihu uzavírá. Domníváme se, že Koch se zdráhal přijmout jednoznačně optimistické řešení; tím spíše, že svou novelu-román psal již v období vyhasínajícího socialistického systému.

Do jisté míry rozpačitý hrdina tedy prchá kamsi do neznáma. Na konci tohoto „neznáma“ byl pád berlínské zdi. Do jaké míry se s novou skutečností Lužičtí Srbové sžili a jaké důsledky měla pro jejich literaturu a kulturu, již Kochovo dílo neukazuje. Existence lužickosrbské kultury v podmínkách kulturního pluralismu je představena hlavně v poezii K. Lorence a hlavně R. Domašcyny, v próze pak paradigma bytí v multikulturním prostoru vytvořil Jurij Brězan.

Koch tedy začal u typických klišé tematických, která s sebou přinášejí i schematičnost stylu. Ve svých „socrealistických“ románech se blíží k typu románu výchovného, prezentujícího se v rovině stylu dodržením chronologie a auktoriálností. Téma „o lidech“ je neseno i jednodušším, lidovějším jazykem. Objevuje se pro Kocha typický motiv loučení, vnitřní konflikt a určitá rozpolcenost (třeba i rozhodování mezi dvěma ženami a dělení na lásku „ideální“ a „tělesnou“ – tato však má spíše regresivní funkci).[46] Pozvolna se hlásí ke slovu odmítání černobílého světa; optimistické tóny však ještě převládají. Od textu *Kotjatkowa dźiwna lubosć* se setkáváme s fantastickými, elegickými i tragickými prvky; v nich je rámec socrealismu jednoznačně rozbit. Dominuje akcent etnický. Ten v próze *Nawrót sonow* a ještě silněji v textu *Augenoperation* ustupuje elementu kritickému a vnitřnímu konfliktu narativního subjektu se společností.

Koch tak obsáhl ve své tvorbě všechny peripetie socialistického období a jeho stylu stejně jako Brězan; na rozdíl od něj však kvalitativně v 90. letech svou tvorbu nerozvíjí. Od devadesátých let 20. století se Koch orientuje na eseje s ekologickou tematikou i tematikou „odchodu“ z domova. Knižně vydal soubor esejů *Ha lěćała je módra wróna* (1991), něm. o rok později jako *Jubel und Schmerz einer Mandelkrähe – Ein Report aus der*

[46] V novele *Augenoperation* je obrazem tělesné lásky učitelka Claudia. Její „tělesnost“ se konotuje s negativními povahovými vlastnostmi a morálním slabošstvím. Obrazem ideální lásky je zdravotní sestra Petra, která pomáhá pacientům překonávat bolest a strach.

sorbischen Lausitz.[47] Knižně se Koch doposud naposledy ohlásil v roce 2000, kdy vydal napínavý příběh pro mládež *Koče slěbro: wjesoły dyrdomdejski roman za młodych ludźi* (něm. v roce 2001 *Jakub und das Katzensilber: heiterer Abenteuerroman für junge Leser*). S trochou nadsázky můžeme říci, že se jedná o podobnou tematiku jako v *Triglavu*, posunutou však spíše na rovinu skautských knih Jaroslava Foglara.[48] Koch je činný i jako překladatel, autor scénařů, divadelních a rozhlasových her. Hra *Landvermesser* byla roku 1980 zfilmována (*Die Legende vom vermessenen Land*) stejně jako novela *Der Kirschbaum* (v roce 1990 jako *Sehnsucht*). V roce 1991 natočilo studio DEFA film *Tanz auf der Kippe* podle románové novely *Augenoperation*. Kochovo dílo je tedy zároveň komplexem, tvořícím předmět zájmu kulturních studií a ukazující směrem k dvojdomému modelu srbská Lužice-Německo.

Jurij Koch je rovněž bezesporu jediným lužickosrbským spisovatelem, který nazřel skutečnou společensko-sociální problematiku pozdního socialismu. Jejími rysy jsou v kompoziční rovině prvky evropského modernismu, v rovině sémantické návrat k individuálním hodnotám či napětí mezi nadějí a skepsí. V metaforické rovině se setkáváme s motivem metakultury a nalezneme i počátek motivu duchovní strnulosti a automatizace, který rozvine v 90. letech 20. století Róža Domašcyna. Jurij Koch tedy reflektoval jako jediný z lužickosrbských prozaiků ve svém díle přechod od poetiky socialismu k poetice postsocialistické.

[47] Za tuto knihu získal Koch literární cenu za ekologické téma, vyhlášenou spolkovou zemí Severní Porýní-Vestfálsko.

[48] Na tomto místě zmíníme ještě jednu ze starších Kochových detektivek pro mládež: *Golo a Logo abo Mazuch w Podgoli; kriminalne powědančko*, 1990, něm. verze *Golo und Logo, Krimi für Kinder*, 1993. Koch napsal v průběhu 80. let a na počátku let 90. celou řadu dvojjazyčných titulů pro děti, podrobněji viz http:www.jurij-koch.de.

Tomasz Derlatka
(Lipsk)

AK 71. Start 18.15 hodź. Pětra Malinka czyli o debiucie oryginalnej *science fiction* w literaturze serbołużyckiej*

Wprowadzenie

Wydana w roku 1959 przez niewiele wcześniej, bo w 1958 roku utworzone serbołużyckie wydawnictwo Ludowe Nakładnistwo Domowina, cieniutka książeczka autorstwa Pětra Malinka pt. *AK 71. Start 18.15 hodź. Utopiske powědančko* [*Ak 71. Start godz. 18.15. Opowiadanie utopijne*][1] stanowi w obrębie całości literatury serbołużyckiej mniejszości narodowej w Niemczech – pozycję szczególną. Specyfika konkretnego utworu literackiego, w tym przypadku opowiadania prozatorskiego[2], wynikać może z wielu niehomogenicznych aspektów: np. z wyjątkowej wartości artystycznej, którą sobą prezentuje; przełomowego jego znaczenia dla rozwoju danej literatury (prozy) „narodowej", bądź takiego też wymiaru dla twórczości tego akurat pisarza oraz wielu innych faktorów. Opatrując opowiadanie Malinka predykatem „szczególny" nie miałem jednak na myśli żadnego z wyżej wymienionych argumentów. Przeciwnie. Utwór ten – rozpatrując go w aspekcie wartościującym – trudno uznać za literacko udany; obejmujące ledwie 40 stron dziełko jest tworem miernym (by nie rzec: dyletanckim, o tym dalej), jako takie nie może zatem stanowić (i nie stanowi) punktu zwrotnego w rozwoju literatury/prozy Serbołużyczan. Nie przedstawia takoż kulminacji twórczości artystycznej P. Malinka; opowiadanko oznacza bowiem właściwy debiut literacki autora (urodzonego w roku 1931), a przez to obciążone zostało balastem chorób „wieku dziecięcego" w pełnym niemalże zakresie.

Przy dokonanej predykacji chodzić zatem musi o fakt innego rodzaju. A właściwie o dwa. Pomijając okoliczność, iż analizowany przypadek stanowi jeden z niewielu oryginalnych tekstów w całej literaturze (prozie) serbołużyckiej, który zaliczyć można do

---

* Dyspozycją dla powstania tego artykułu stał się przyczynek pt. *AK 71. Start 18.15 hodź. Pětra Malinka. Wo serbskej science fiction-literaturje (abo lěpje: wo jeje pobrachowanju)*, który ukazał się na łamach czasopisma „Serbska šula" (60 [2007] 1, s. 2-7).

[1] P. Malink, *AK 71. Start 18.15 hodź. Utopiske powědančko*, Budyšin 1959.

[2] Określenie przez Pawoła Nowotnego tego właśnie tekstu mianem „utopiski roman" (tj. „powieść fantastycznonaukowa") należy rozumieć jako poważne nieporozumienie. Por. P. Nowotny, *Towaršnopolitiska wuměnitosć literarnych žanrow serbskeje literatury*, w: „Rozhlad" 29 (1979) 2, s. 58.

kręgu szeroko rozumianej literatury fantastycznonaukowej, okazuje się on być po pierwsze: (1) debiutem oryginalnej scjentyficznej fantazji literackiej w piśmiennictwie Serbołużyczan (do czasu publikacji opowiadania nie rejestrujemy żadnego utworu autora serbołużyckiego o takich właśnie cechach tematyczno-strukturalnych) oraz (2) najobszerniejszym tekstem literackim utrzymanej w takiej właśnie konwencji, jaki kiedykolwiek wyszedł spod pióra pisarza serbołużyckiego.

I

W przedłożonym szkicu poddać chcę tekst Pětra Malinka krótkiemu postępowaniu analityczno-interpretacyjnemu (o trzecim elemencie, składającym się na zabieg analizy utworu literackiego w rozumieniu J. Sławińskiego, tj. wartościowaniu, już poniekąd wspomniałem). Kolejnymi jego celami staną się: (1) próba przyporządkowania schematu fabularnego opowiadania Malinka do któregoś z (najważniejszych) modeli literatury fantastycznonaukowej; (2) krótka analiza opowiadania w celu (3) określenia jego wartości artystycznej, miejsca w prozie serbołużyckiej oraz w całokształcie twórczości tego autora. Zanim jednak przystąpię do realizacji powyżej sformułowanych zadań słów kilka poświęcić należy sytuacji okołoliterackiej, która – jak się okaże – implikowała wiele spraw związanych bezpośrednio z utworem, w tym i tę najważniejszą, czyli genezę jego powstania.

Jak wspomniano, opowiadanie serbołużyckiego autora, literata oraz literaturoznawcy w jednej osobie, P. Malinka ukazało się w roku 1959. Data ta jest istotna dla obu semantycznych płaszczyzn rozpatrywanej w tym szkicu tematyki, tj. dla literatury serbołużyckiej oraz literatury fantastycznonaukowej. Oto oprócz już wzmiankowanych faktów, będących ważnymi dla piśmiennictwa Serbołużyczan (powtórzę: debiut oryginalnej literatury fantastycznonaukowej w literaturze serbołużyckiej oraz debiut literacki autora), zdarzenia zaistniałe w roku wydania przedmiotowej książeczki stały się relewantne i dla światowej literatury science fiction. W owym roku miał bowiem miejsce szereg eksperymentów kosmicznych ze strony Związku Radzieckiego, z których niemałe znaczenie oraz rezonans (także literacki) osiągnęły trzy kolejne ekspedycje kosmiczne rakiet międzyplanetarnych typu Lunik (resp. Lunnik). Podróże kosmiczne wzmiankowanej rakiety były pogłosem radzieckiej „techniczno-naukowej rewolucji”, z których zrodziły się dwie

legendy: rzeczywista Sputnika oraz druga, początkowo niezamierzona[3], pierwszego międzyplanetarnego pasażera – „собаки-космонавта" Łajki. Należy zauważyć, że wydarzenia te miały wielkie znaczenie propagandowe i zadziałały w wielkim stopniu na koncepcje literackie pisarzy z całego świata.

Echa tych wydarzeń odnajdujemy także w literaturze serbołużyckiej. Bez trudu zdeszyfrujemy je w utworze Malinka (o tym dalej), w tym samym roku Ben Budara przetłumaczył z języka słowackiego oraz wydał „utopiske powědančko"[4] *Lećimy přez swětnišćo* (*Letíme vesmírom*) autorstwa Ivana Čajdy.[5] Ale również na innych polach kultury pojawiły się u Serbołużyczan „lunarne" inicjatywy. Jako przykład wspomnieć tu można o koncercie „na měsačku" (tj. „na księżycu") przeprowadzonym przez Serbołużycki zespół ludowy (Serbski ludowy ansambl) dnia 21.01.1960w reżyserii Jurija Winara.

II

Spróbuję teraz udzielić kolejnych odpowiedzi na postawione powyżej cele artykułu. Przedstawmy magistralę fabularną opowiadania.

Arnošt Korla Běrlink[6], redaktor pisma „Łužiski wječorny ekspres" („Łużycki Ekspress Wieczorny") tudzież protagonista utworu, zostaje o godzinie 14.55, w czasie przygotowań do zwyczajowej korekty wieczornego wydania gazety, zaskoczony sygnałem „wizofona" (rodzaj dzisiejszego wideofonu), który zwiastuje „ważnu rozmołwu z němskej astronawtiskej staciju L I" („ważną rozmowę z niemiecką stacją astronautyczną L I").[7] Młoda kobieta, dr Gerda

[3] Por. Matthias Schwartz, *Die Erfindung des Kosmos: zur sowjetischen Science Fiction und populärwissenschaftlichen Publizistik vom Sputnikflug bis zum Ende der Tauwetterzeit*, Berlin 2003, s. 44, przypis 144.

[4] Silnie na polu serbołużyckiej terminologii genologicznej akcentowany i frekwentowany predykat „utopijny", dla którego użycia aż nadto przykładów dostarcza zestawiona przez F. Šěna oraz E. Simona bibliografia tłumaczonej oraz oryginalnej literatury fantastycznonaukowej w językach serbołużyckich (por. Franc Šěn, Erik Simon, *Science Fiction in sorbischer Sprache*, w: *Die große illustrierte Bibliographie der Science Fiction in der DDR*, pod red. Hansa-Petera Neumanna, Berlin 2002, s. 632–638), wynikała z analogicznych preferencji nazewniczych „sąsiedzkiej" literatury (wschodnio-)niemieckiej. Określenie utworu *Lećimy přez swětnišćo* mianem „opowiadania" nie jest właściwe. W rzeczywistości rzeczona edycja to – interesująca pod względem formy zewnętrznej (aczkolwiek nie jest to leporello, a w takiej właśnie postaci ukazała się wersja oryginalna) – książeczka przeznaczona dla najmłodszych czytelników.

[5] Por. Beno Rječka, *Přeća na lěto 1959 a što z nich bu*, w: „Chorchoj měra", 1959 nr 50/51. Helmut Kaltšmit w sporządzonym przez siebie *Leksikonie awtorow serbskich knihow 1945-1978* (Budyšin 1979, s. 21) podaje (najprawdopodobniej) błędną informację, jakoby translacja nastąpiła z czeszczyzny. Ivan Čajda jest pisarzem słowackim, czeskiego przekładu *Letíme vesmírom* nie udało mi się ustalić.

[6] Na zastanowienie zasługuje zbieżność inicjałów bohatera, tj. A. K., z częścią skrótu w tytule utworu. „AK 71" oznacza inicjały oznaczenia rakiety kosmicznej „Astronawtiski komet lěta 1971" [„rakieta astronautyczna z roku 1971"].

[7] „L 1" jest, jak czytamy dalej, „Łużycką stacją lotów rakietowych w kosmos" („Łužiska stacija za raketowe zlěty do swětnišća").

Hołbikec, jak okaże się nieco później – koleżanka Běrlinka ze szkolnych lat, przekazuje mu interesującą wiadomość: już pojutrze (pierwotnie miała odlecieć dopiero za dwa miesiące) o godzinie 18.15 wystartuje ze stacji „L I" w kierunku księżyca „interlunarna raketa AK 71" z wieloma celami przed sobą, w skład jej załogi ma wejść jako „žurnalistiski přewodźer" („opiekun prasowy") takoż Běrlink. Po tej swego rodzaju ekspozycji następuje fabularna prolepsa, jest już dwa dni po rzeczonej rozmowie, niedługo przed samym odlotem rakiety. Běrlink jedzie właśnie do stacji „L I", w której auli odbyć ma się konferencja prasowa. Głównym prelegentem jest na niej uczestnik lotu, prof. Steiner, głos zabiera także dr Hołbikec. Konferencja kończy się o godzinie 17.30, pół godziny później załoga przekracza próg rakiety, o godzinie 18.14 następuje włączenie silników oraz finałowe odliczanie – punktualnie o 18.15 „AK 71" startuje. Po krótkiej scenie w rakiecie i (implikowanym z dialogu między postaciami) krótkim śnie załogi spotykamy bohaterów rakiety przy śniadaniu, a następnie przy wykonywaniu zaplanowanych zajęć. Běrlink „wizofonuje" właśnie ze stacją „L I", kiedy na ekranie zjawia się główny technik stacji naziemnej. W czasie rozmowy z prof. Steinerem wychodzi na jaw, iż załoga rakiety otrzymuje nowe ważne zadanie: ma zlokalizować radziecką stację astronautyczną w postaci bezzałogowego łazika, a relację z tego wydarzenia przekazać do stacji naziemnej wykorzystując jako „relejowu staciju" (niem. „Relaisstation", „stacja nadawczo-odbiorcza") antenę „AK 71". Zwłaszcza wykonanie drugiego zadania stać się może „epochalną" (tj. „epokową") próbą dla rozwoju radiowej i telewizyjnej techniki. Przy użyciu najsilniejszego teleobiektywu „wizofoniskiej kamery" Běrlinka załodze rzeczywiście udaje się dostrzec pełzający po powierzchni księżyca łazik oraz przekazać transmisję z tego wydarzenia na Ziemię. Niejako przy okazji astronauci dokonują ważnego odkrycia naukowego. Nierozwiązane do tej pory w nauce w sposób jednoznaczny zagadnienie grubości warstwy pyłu kosmicznego zalegającego na satelicie Ziemi, zostaje przez prof. Steinera wyjaśnione: warstwa ta jest cienka („jenož centimetry", „tylko centrymenty"), zważywszy na ślad, jaki w nim zostawiają gąsienice pojazdu. Po osiągnięciu zakładanych (i ponadplanowych) celów rakieta obiera kurs na Ziemię. W kolejnej scenie opowiadania widzimy Běrlinka w jakimś porośniętym pokrzywami miejscu, które wydaje się protagoniście utworu dziwnie znajome. W pobliżu pracuje w polu rolnik (głuż. „bur") z krową Šaką. Pomiędzy postaciami wywiązuje się dialog po górnołużycku, po którym Běrlink rozpoznaje w rolniku swojego dziadka. Wyjaśnieniem owego powrotu do przeszłości jest pętla czasowa, w którą wpadł podczas podróży powrotnej „AK 71". Przedostatni mikrokomponem utworu otwiera postać panny Hołbikec, która wyjaśnia dziennikarzowi, iż ten spał, krzycząc przy tym przez sen coś o swoim dziadku. Wydarzenia

ostatniego rozdziału ulokowane zostały w nocnym barze o – *nomen omen* – nazwie „Komet", w którym, jak można (lub lepiej: należy) się domyślać, Běrlink spotyka się na randce z dr Hołbikec.

Nie potrzeba specjalnego przygotowania merytorycznego z zakresu nauki o literaturze by dostrzec, iż opowiadanie Malinka cechuje, by użyć tu eufemizmu: nieskomplikowana fabuła. Co więcej, nie stanowi ona oryginalnego wytworu fantazji autora. Przy jej koncypowaniu wykorzystał autor – po części przynajmniej – fakty, które zaistniały w rzeczywistej odysei kosmicznej Lunika III. Ta najcięższa (278,5 kg) i największa z dotychczasowych radzieckich sond kosmicznych[8], nazywana patetycznie „automatyczną stacją intergalaktyczną" wystartowała w podróż kosmiczną 4 października 1959 r. i jako pierwsza w historii sfotografowała (07.10.1959) niedostrzegalną z Ziemi stronę powierzchni księżyca. (Naturalnie, autor dodał w swoim opowiadaniu nieco literackiego „pieprzu" wcalając jako – pozornie – najważniejszy wątek utworu motyw poszukiwań zaginionego łazika). Jednakowoż „epokowy" przekaz zdjęć z „AK 71" do stacji naziemnej zaczerpnięty został z realnej wyprawy Lunika III. Sonda wyposażona była bowiem w specjalną kamerę (w utworze Malinka odpowiada temu „wizofoniska kamera" redaktora Běrlinka), która wykonywała ujęcia powierzchni księżyca; zdjęcia wykonywane były natychmiast na jej pokładzie oraz, nie bez problemów (jakość fotografii pozostawiała wiele do życzenia) przekazywane do stacji naziemnej.

Oprócz niespecjalnie innowacyjnego pomysłu na fabułę utworu, a właściwie jego braku, bo tak właśnie można zinterpretować wykorzystanie gotowego pozaliterackiego schematu, istotną sprawą przy roztrząsaniu materii fabularnej debiutu Malinka staje się kwestia oryginalności motywu redaktora udającego się w podróż na księżyc lub już na satelicie Ziemi przebywającego. Jest wątek ten niewątpliwie oryginalny na terenie literatury serbołużyckiej, podobnie jak cała konwencja science fiction, jednak – jak trafnie wskazuje na ten fakt Schwartz[9] – obecny był w radzieckiej publicystyce fantastycznonaukowej najpóźniej od r. 1957.[10] Jednak czy Malink w swoim opowiadaniu wyzyskał te wzorce radzieckie, ustalić niepodobna.

[8] Lunik III był kolejnym z braci Luników. Lunik I, wystrzelony został na orbitę okołoziemską w styczniu 1959, lot Lunika II nastąpił we wrześniu tego samego roku.
[9] M. Schwartz, op. cit., s. 70.
[10] Cykl artykułów *Что же было дальше?*, w: „Знание – сила" 1957 nr 2, s. 23, 26.

Na konstrukcję schematu fabularnego składają się w utworze Malinka dwa główne motywy: podróży kosmicznej oraz elipsy czasowej.[11] Odyseja międzygwiezdna była i jest jednym z najbardziej popularnych tematów literatury science fiction, dlatego też nie powinno nas dziwić, że autor, debiutant przecież, wykorzystał właśnie ten sprawdzony „przepis" jako „fabularną" nić przewodnią utworu. Słowa delikatnej krytyki pod adresem autora skierować by za to można w kwestii wyboru celu owej eskapady. Bowiem nie jest księżyc w literaturze fantastycznonaukowej drugiej połowy minionego stulecia celem ani specjalnie odkrywczym, ani wyjątkowo oryginalnym – jako cel podróży kosmicznych obierany był przez bohaterów wielu utworów literackich utrzymanych w konwencji „fantastycznej podróży" poczynając od czasów najdawniejszych. Zda się tedy, że autor pokusić się mógłby o stworzenie planety odległej, nieznanej, będącą planetą „autorską", wyimaginowaną, nawet jeśli ograniczony „wolumen" opowiadania nie stwarzał najkorzystniejszych warunków, aby popuścić wodze fantazji. W sposób o nieco lepszy, co nie oznacza niestety, iż w zadowalający, wyzyskany został przez autora motyw drugi (elipsa czasowa), także znany i popularny wśród autorów-„fantastów". Spośród wielu podtypów chronoklazmu (tj. paradoksu czasu), jaki stanowi pętla czasowa, nie zdecydował się jednak Malink na „klasyczną" jego postać, tj. taką, w której – przypomnę – bohater spotyka sam siebie. W *AK 71.* spotyka redaktor Běrlink swojego dziadka, mamy tu zatem do czynienia z tzw. „paradoksem dziadka", którego klasyczną postać poświadcza chociażby *Pierwsza maszyna czasu* F. Browna. Zastosowanie takiego właśnie typu pętli czasowej nie było jednak w utworze Malinka bezzasadne, było motywowane i to w dwójnasób (o tym dalej).

W zakresie „kompozycji zewnętrznej" (termin Juliana Krzyżanowskiego) utworu stwierdzamy, że został on rozczłonkowany na osiem minirozdziałów. Komponem inicjalny wykorzystano w opowiadaniu dla potrzeb ekspozycji, zaś komponem finalny stanowi zakończenie przebiegu fabularnego – opowiadanie tedy znamionuje kompozycja wykazująca rysy klasycyzujące. Widoczna staje się jednak w analizowanym tekście (krótkim przecież) pewnego rodzaju zmiana w zakresie układu kompozycyjnego. Znacząca jest bowiem dla utworu tego asymetria pomiędzy obiema sygnifikantnymi jednostkami kompozycyjno-semantycznymi: *initium* zostało w nim relatywnie rozbudowane, *finis* okazuje się być praktycznie bez znaczenia. Owa bezznaczeniowość sceny końcowej właściwa jest w opowiadaniu Malinka dla obu płaszczyzn-procesów (tj. zarówno dla przebiegu fabularnego, jak i dla całościowej wymowy utworu), których odmienna dla konkretnego utworu szybkość

[11] Należy zaznaczyć, iż oba staną się najbardziej popularnymi rozwiązaniami dla całej serbołużyckiej literatury fantastycznonaukowej do dnia dzisiejszego.

rozwojowa ulega często właśnie w komponemie finalnym wyrównaniu – w takim przypadku kulminacja przebiegu fabularnego pokrywa się z apogeum, tworzonej od początku utworu, semantyki utworu. W *AK 71. Start 18.15 hodź.* tak jednak nie jest, płaszczyzna semantyki została w komponemie finalnym pominięta, bowiem zarezerwowana została dlań jedynie funkcja – właściwego dla niemal całej prozy serbołużyckiej – gestu harmonizacyjnego.[12]

Oczywiście, wspomnianą asymetrię obu segmentów kompozycyjnych, która jest wypadkową błędów warsztatowych autora, można by uważać także za efekt usiłowania o nowelizację skonwencjonalizowanego, nie tylko w prozie Serbołużyczan, układu kompozycyjnego utworu literackiego, w którym szczególnie ważną funkcję posiada właśnie koniec utworu. Moim zdaniem tak jednak nie jest, a najpełniej na rzecz tej tezy świadczy kolejne kompozycyjne potknięcie autora dramatu *Wotmołwa*. Zwracam uwagę, iż „szczególnie" istotnymi dla ekspedycji miały być dwa, zlecone przez technika stacji „L I", zadania, czyli odnalezienie łazika oraz przeprowadzenie z tego wydarzenia „live"-transmisji do stacji „L I". O ile jednak pierwszemu zadaniu załogi „AK 71" poświęcił narrator w swej relacji stosunkowo obszerny fragment, o tyle o transmisji na Ziemię nie mamy ze strony opowiadacza nawet wzmianki. Autor-debiutant, zapewne w pośpiechu, „zapomniał" jak się zdaje o jednym z wprowadzonych wątków, nie rozwijając go w ogóle.

Jednakowoż nie zadowala w debiucie Malinka i sama konstrukcja przebiegu fabularnego (*cursus*). Bazuje on na klasycznym następstwie chronologicznym zdarzeń, przy czym wyraźne są – co oczywiste – skoki w zakresie przepływu czasu. W ekspozycji w rozdziale I, czas akcji zawarty jest pomiędzy godziną 14.55 a mniej więcej 16.00; akcja drugiego odbywa się już dwa dni później (z dialogu w rozdziale pierwszym wynikało, iż Běrlink oczekiwany był w stacji na 2 godziny przed startem, por. s. 7). Czas rozdziału trzeciego rozpostarty został pomiędzy godziną 17.30 a 18.15, dla czwartego z kolei charakterystyczny jest brak oznaczenia czasowego, w piątym określony został on na godzinę 3.00 czasu ziemskiego (w międzyczasie astronauci regenerowali siły poprzez sen). O tym, ile trwała spektakularna akcja poszukiwawcza oraz (zapomniana) transmisja telewizyjna informacji nie mamy, po jej wykonaniu odnajdujemy jedynie nader lakoniczną wskazówkę, iż po wykonaniu zadania rakieta „poda so na puć do domizny" („uda się w podróż powrotną", s. 27). W tym miejscu, następuje analepsa fabularna, tj. sen Běrlinka, w którym cofa się on

[12] O geście harmonizacyjnym w serbołużyckiej prozie por. mój artykuł *Wujednawacy gestus w serbskej prozy* („Sorapis", 5 [2004], s. 4-22). W obrębie przebiegu fabularnego gestem harmonizacyjnym w utworze tym nie jest udany powrót „AK 71" na ziemię, ale oczywiście szansa na miłość pomiędzy Běrlinkiem a Hołbikec.

w czasie[13] do roku około 1936, któremu to faktowi poświęcę za moment kilka słów więcej. W rozdziale VII następuje scena obudzenia bohatera, pada też informacja, że za 2 minuty i 13 sekund „AK 71" wyląduje na terenie stacji „L I".

Roztrząsając scenę zastosowanej analepsy nieco wnikliwiej uderzać musi pewnego rodzaju przeciwieństwo, które tłumaczyć by można na dwa przede wszystkim sposoby. Jednym z nich mógłby być oczywisty brak literackiego doświadczenia autora (pamiętamy przecież, że jest to jego debiut), efekty czego są w tekście oczywiste. Obstaję jednak przy tym, iż właściwym antytezy tej wytłumaczeniem będzie możliwość druga. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż scena spotkania Běrlinka ze dziadkiem stanowi kulminacyjny punkt utworu (to, że odbywa się to w czasie snu bohatera, nie ma tu znaczenia), jeśli chodzi o aspekt semantyki oraz wymowy ideologicznej utworu.[14] Przeciwieństwo które dostrzegam, zawarte jest w kontraście pomiędzy wartością artystyczną (udatnością) zastosowanej analepsy a semantyką utworu. Rozważając wykorzystany przez autora motyw pętli czasowej pod kątem jej (nie-)doskonałości, wydaje się, że w postaci przedstawionej przez autora jest ona wyjątkowo nieudana. Podkreślić należy, iż protagonista (a z tym i czytelnik) doskonale zdaje sobie sprawę z tego, iż znalazł się on był w przeszłości (tłumaczy to sobie przecież i sam Běrlink). I to od samego początku. Tego zaś czytelnik w żadnym przypadku wiedzieć nie powinien, cała sytuacja wyjaśnić się winna dopiero p o obudzeniu się bohatera. Aspekt zaskoczenia czytelnika, realizowany przez zastosowanie chronoklazmu, stać się mógł w tym utworze znakomitym zabiegiem kompozycyjnym – tak się jednak nie stało.

Zadajmy wobec tego pytanie: dlaczego wobec tego autor zdecydował się na takie właśnie, mniej artystyczne rozwiązanie? Co było tego przyczyną? W moim przekonaniu przede wszystkim ten fakt, że scena ta podporządkowana została w pełni semantyce utworu; aspekt wartości artystycznej analepsy ustąpił w niej miejsca wymowie ideologicznej ważnej dla całościowej semantyki utworu. Bowiem zastosowanie motywu przeniesienia się w czasie ma w utworze tym na celu ukazanie, iż „teraz" („rzeczywistość" Běrlinka, początek lat 70-tych ubiegłego stulecia) jest lepiej, niż było „kiedyś" („rzeczywistość dziadka", połowa lat 30-tych wieku poprzedniego). Różnicę tę tak opisywał Hubert Žur: „serbski nowinar w swětnišću wosnje do zašłosće hlada a swojemu dźědej hoberski postup, haj historiski

[13] Motyw przeniesienia się w czasie jako pierwszy w literaturze serbołużyckiej wykorzystał Michał Nawka w opowiadaniu *1812 Pračk - 1912 Račk* z r. 1912. Tekst ten można odnaleźć w zbiorze opowiadań tegoż autora pt. *Na běrnach*, wydanym przez J. Młynka w r. 1965 (Budyšin, s. 19-44).

[14] Jak wspomniano powyżej (por. przypis 12), nie jest spotkanie to w żadnym przypadku punktem kulminacyjnym przebiegu fabularnego. Abstrahując bowiem od faktu, czy wydarzenia rozgrywające się w czasie snu (tj. w świadomości wewnętrznej bohatera) należą do właściwego przebiegu z d a r z e ń, czy też nie, szczytowym punktem rozwoju przebiegu fabularnego jest – jak łatwo wywnioskować z lektury – odnalezienie łazika oraz udana transmisja międzygalaktyczna.

přewrót po wuswobodźenju z fašistiskeje kwakle rysuje, spřitomnja" („serbołużycki dziennikarz, znajdujący się w przestrzeni kosmicznej, śniąc spogląda w przeszłość oraz przedstawia i wyjaśnia swojemu dziadkowi ogromny postęp, wręcz historyczny przewrót [jaki dokonał się] po oswobodzeniu się z faszystowskiego jarzma").[15] Rzeczywistość Běrlinka, ta po „historycznym przewrocie", określana jest przez narratora częstokroć jako „jutry Serbow" („Wielkanoc Serbołużyczan", s. 32), co – ze względu na tradycyjną konotację symboliki tych akurat świąt, tj. początku, nowego życia – nabiera wartości niesłychanie znaczącej.

Zapytajmy jednak: do kogo ta oczywista i nieskrywana teza ma się odnosić? Kogo chce narrator opowiadania przekonać, iż „teraz" jest lepiej aniżeli było to „ongiś"? Oczywiście, ma ona za adresata nie dziadka redaktora Běrlinka, ale współczesnego Malinkowi czytelnika. Teza ma dopomóc w przekonaniu tych, co jeszcze nieprzekonani, do słuszności przemian polityczno-socjalno-kulturowych, które przyniósł Serbołużyczanom po roku 1945 socjalizm, tych zaś, którzy się już przekonać dali – w słuszności tego wyboru wzmocnić. Analepsa, a z nią i wymowa całego opowiadania nabierają wyraźnego odcienia perswazyjnego, który – podkreślam to zdecydowanie – został w utworze tym zbyt silnie nacechowany ideologicznie, co znacząco obniża jego wartość artystyczną (abstrahując od jego licznych słabości technicznych).

Na jeszcze jedną sprawę zwrócić należy uwagę. Wspomniano powyżej, że motyw elipsy czasowej w utworze Malinka nie poświadcza „klasycznej" realizacji chronoklazmu, jak również że wprowadzenie postaci dziadka było w utworze tym motywowane. Abstrahując od faktu, że wystąpienie jakiegokolwiek „artefaktu" w utworze literackim jest zawsze czymś motywowane, funkcjonalizacja postaci dziadka miała podwójne znaczenie. Po pierwsze: pokazać starszej generacji Serbów Łużyckich, że w socjalistycznej rzeczywistości Běrlinka ziściło się to, o czym przez wiele wieków marzyły kolejne generacje Serbołużyczan (rzeczywistość dziadka). A było to: narodowe równouprawnienie, gwarancja rozwoju języka, kultury, literatury, finansowe zabezpieczenie egzystencji diaspory. Motywacja ta jest dostrzegalna, że tak powiem, gołym okiem, a przez to mniej interesująca. Ale wprowadzenie postaci dziadka motywowane jest w utworze tym także innymi czynnikami, a ona sama dostrzegalna się staje dopiero przy znajomości i uwzględnieniu ówczesnych realiów pozaliterackich. Mianowicie, jeszcze przed wydaniem opowiadanka Malinka trwały na Łużycach intensywne przygotowania do akcji określonej jako „socialistiske nalěćo" (czyli

[15] Por. H. Žur, *Komuž muza pjero wodźi*, Budyšin [2]1977, s. 181.

„socjalistyczna wiosna"), którą zrealizowano w roku 1960.[16] Warstwą społeczną, która najdłużej i najpełniej opierała się przekazaniu pól do „prodrustwow" (tj. „spółdzielni produkcyjnych"), kolektywizacji, ale również i całemu systemowi socjalistycznemu, była właśnie starsza generacja Serbołużyczan (tedy „rzeczywistość" dziadka). Dlatego też dziadek nie jest w opowiadaniu Malinka zasadniczo członkiem rodziny redaktora Běrlinka (dodać należy, że dialog pomiędzy wnukiem a dziadkiem nie porusza w najmniejszym nawet stopniu spraw rodzinnych), ale staje się symbolem dla całej warstwy społecznej, „rzeczywistość" dziadka odpowiada zatem „rzeczywistości" całej generacji. Od przedstawiciela młodszej generacji, swojego wnuka dowiaduje się podczas dialogu o silnej wymowie indoktrynacyjnej, że spółdzielnie produkcyjne, przeciwko którym się opierają, nie są takie złe, a sam socjalizm jako system społeczno-ekonomiczno-polityczny dokonał dla Serbów Łużyckich czegoś wielkiego, czegoś, co jeszcze nigdy w historii Serbołużyczan się nie udało.

Powróćmy jednak do niedoskonałości utworu Malinka. Do szeregu wymienionych omyłek autora dodam jeszcze jeden błąd, teraz innego rodzaju niż kompozycyjno-techniczny. Jest nim kolosalny błąd gramatyczny, a precyzyjniej – składniowy. W tym celu przytoczę cztery krótkie zdania z utworu. Miejsce, w którym Běrlink spotkał ojca swego ojca, określa narrator w sposób następujący: „hora, nic přewulka. Kaž Čornoboh něhdźe. A před n i m (wyróżnienie – T. D.) tulachu so wjeski, małe, lube wjeski. Kaž doma" („góra, nie za wysoka. Jak Čornoboh. A do n i e g o tuliły się wioski, małe, kochane wioski. Jak w domu", s. 29). Kontekst samego zdania, jak i cały kontekst sytuacyjny, w którym zostało ono osadzone, wykazuje jasno, iż podmiotem tego fragmentu nie jest konkretna góra łużycka (tj. Čornoboh), lecz „jakaś", „pewna", góra „jedna z wielu", zatem to „do niej" a nie „do niego" tulić się powinny wioski. Samo w sobie takie potknięcie w obrębie składni zdania nie musiałoby posiadać wartości znaczącej, jednak w kontekście wymienionych powyżej – nie wszystkich przecież – błędów zda się być elementem pewnej układanki, której rozwiązanie zaproponuję pod koniec przedłożonego szkicu.

Zanim to jednak nastąpi, przyjrzyjmy się jeszcze pokrótce podstawowym elementom struktury opowiadania.

[16] Przypomnę pokrótce, że celem akcji była pełna kolektywizacja serbołużyckiego rolnictwa; akcja ta miała złamać najbardziej opornych rolników. Jak pisał Hubert Žur, padły wtedy „poslednje bašty zastarskeho samotarskeho ratarjenja [...] pod ideologiskim nadběhom serbskich funkcionarow-agitatorow" („ostatnie baszty przestarzałego indywidualnego rolnictwa [...] pod ideologicznym szturmem serbołużyckich funkcjonariuszy-agitatorów"), H. Žur op. cit., s. 257.

Porównując realizację z ogólnymi tezami sformułowanymi przeze mnie w innym artykule[17] kontestujemy, iż bohater – co oczywiste – jest Serbołużyczaninem. Serbołużyczanką (i panną, na co wskazuje forma jej nazwiska) jest także dr Hołbikec, która powróciła właśnie z „pjećlětnjeho fachoweho studija astronawtiki w Sowjetskim zwjazku" (s. 10). Narodowość dziadka nie potrzebuje tu specjalnego podkreślania. Wprowadzenie niewątpliwie pozytywnych w swej wymowie postaci niemieckich kolegów, głównie zaś prof. Steinera, jest w prostej linii realizacją panujących w latach 50-tych oczekiwań i dyrektyw o wspólnym państwie-domie Serbołużyczan i Niemców jaki tworzyć miała NRD, tedy Brězanowej „ojczyzny" z wiersza *Kak wótčinu namakach* (*Jak odnalazłem swoją ojczyznę*), czy też „kraju Szczęśliwości" („kraj Zbożownecy") z powieści *Krabat* (1976).

Nieco bardziej eksperymentalnie za to potraktował pisarz kategorię „czas". W zakresie jednego z wielu jej aspektów (tu: stosunku na linii czas powstania utworu – czas w nim zobrazowany) podkreślę, iż jego kreacja ma w *Ak 71* charakter „przyszłościowy" (zdarzenia odbywają się w „przyszłości"), co stanowi ewenement w opowiadawczej prozie Serbołużyczan. Stosunek ten jest bowiem w serbołużyckiej prozie narracyjnej o charakterze fikcjonalnym niemal bezwyjątkowo „preteritalny".[18] Jak wielki jest jednak dystans czasowy pomiędzy powstaniem utworu Malinka a jego czasem fabularnym? Początkowo czas akcji nie jest w utworze podany *expressis verbis*, jednak z określonych wskazówek (Steinert: „před třomi lětdźesatkami,w prěnjej połojcy štyrcetych lět", s. 12; „čłowjek wósmeho lětdźesatka", s. 29) można domniemywać, iż jest to połowa lat 70-tych ubiegłego wieku. Konkretyzacja czasu zdarzeń następuje dopiero później; z autorefleksji Běrlinka dowiadujemy się, że poleciał on „w lěće 1971 z raketu na měsačk" (s. 31). Zatem relacja temporalna w zakresie wspomnianego aspektu kategorii „czas" (czas powstania utworu – czas w nim zobrazowany) obejmuje w dziele tym raptem odcinek lat dwunastu, co jednakże jest i tak zjawiskiem wyjątkowym w prozie serbołużyckiej.

W porównaniu do obu wspomnianych powyżej kategorii utworów opowiadawczych, „bohater", „czas", najciekawiej prezentują się rozwiązania w zakresie literackiego *spatium* (przestrzeni). Zgodnie z rozważaniami, które wyczerpująco przedstawiłem gdzie indziej[19], występują w każdym fabularnym utworze narracyjnym locusy funkcjonalne dla przebiegu fabularnego oraz funkcjonalne dla semantyki utworu, pomiędzy którymi istnieją określone

[17] Por. Tomasz Derlatka, *K stawej wuwića serbskeje prozy*, w: Sorabistiske přednoški III, pod redakcją F. Šěna, Budyšin 2003, s. 96-109.

[18] Zajmowałem się problemem kategorii narracyjnych, w tym i kategorią tempus, w twórczości autorów serbołużyckich w złożonej do druku pracy *Kategoria „przestrzeń w dziele narracyjnym": elementy, morfologia, systematyka wraz z zarysem problematyki spacjalnej i narratologicznej w serbołużyckiej twórczości narracyjnej*.

[19] Ibidem.

relacje, interferencje oraz zależności. W zakresie locusów „fabularnych" spotykamy w opowiadaniu Malinka następujące locusy: „redakcja" („redakcija"), „samochód" („awto"), „stacja astronautyczna – L I" („astronawtiska stacija – L I"), „lotnisko" („startowanišćo"), „rakieta" („raketa"), „bar nocny – Komet" („nócny hosćenc – Komet"). Locusami funkcjonalnymi dla semantyki utworu są: implikowany locus „Łużyce" oraz „księżyc" („měsačk"). Ten drugi okazuje się być praktycznie nieważnym, nie jest on bowiem ani locusem zdarzeń fabularnych, jednakowoż nie ogrywa specjalnie ważnej roli dla semantyki utworu. Nieco inaczej ma się rzecz z locusem, który określę dla potrzeb tego artykułu jako „Łużyce" (implikowanym, bowiem nazwa ta nie pada ani razu w tej formie w utworze). Jego implikacja dokonuje się poprzez dwie głównie rzeczy. Jest to aspekt „łużyckiej" stacji astronautycznej, co samo w sobie nie oznacza jednak stacji serbołużyckiej. Pomijając polszczyzny z przymiotnikiem „łużycki" problemy[20], wyraźnie podkreśla ten stan rzeczy napis „stacja niemiecka" na ekranie monitora na biurku Běrlinka (s. 4). Osadzenie stacji astronautycznej w regionie geograficznym Łużyc miało zapewne podbudowę propagandową oraz prestiżową zarazem. Propagandową – ponieważ podkreślenie współpracy serbołużycko-niemieckiej nastąpiło w ten sposób niejako *expressis verbis*; prestiżową – bo nobilitowany jest ten rejon NRD, który konotowany jest jednoznacznie z mniejszością serbołużycką.

Dwa jeszcze fakty wzmacniają, i tak już zaakcentowane, znaczenie locusu „Łużyce" dla semantyki utworu. Pierwszym jest „łużycka" lokalizacja locusu analepsy (jak wiemy, kluczowego momentu opowiadania), drugim – jego wykorzystanie do „centrypetalnego" („dośrodkowego") rozwiązania problemu, który determinowany jest poprzez próbę pogodzenia znamionowej dla poetyki science fiction próby wyzwolenia się od rygorów topofilii (innymi słowy: ucieczki od przestrzeni znanych), z absolutnie zasadniczą topofilią prozy Serbołużyczan (lub inaczej: nierozerwalnego związku z przestrzenią narodową). Przez

[20] Przez denotat przymiotnika „łużycki" rozumie się w języku polskim prymarnie „serbołużycki", tj. odnoszący się do narodowości serbołużyckiej. Nie jest to jednak rzeczonego przymiotnika denotat jedyny, ani specjalnie właściwy. Łużyce są takoż pojęciem terytorialnym, określającym właściwości geograficzne, a nie narodowościowe. Terminy „łużycki" oraz „Łużyczanin" określać zatem będą także mieszkańca Łużyc, niekoniecznie przecież Serbołużyczanina, bo np. Niemca. Brak rozróżnienia referencji przymiotników „łużycki" oraz „serbołużycki" w języku polskim staje się ostatnio coraz większym problemem, np. w kontekście coraz to bardziej popularnych „kulturowych" teorii literatury. Pisząc te słowa mam na myśli chociażby określenia typu „literatura łużycka", która w rozumieniu np. Heleny Ulbrechtovej oznacza literaturę nie Serbołużyczan jako narodu, lecz literaturę regionu Łużyc, w skład której wchodzą m.in. literatura (Górnych i Dolnych) Serbów Łużyckich, niemieckojęzyczna literatura powstającą na Łużycach i w sferze tematycznej ich dotycząca, „sorabofilna" literatura Czechów znad granicy niemiecko-czeskiej (to przecież dawne Łużyce) itd. Zauważmy, że język górnołużycki sprawy te rozróżnia, przykład znaleźć możemy chociażby w tekście Malinka. Przymiotnik „łužiski" (wječorny ekspres) jako nazwa gazety nie oznacza „Ekspresu Wieczornego" jako gazety Serbołużyczan, lecz „Ekspress Wieczorny" Łużyc, czyli regionu geograficznego. Jeśli miałaby to być jednak gazeta Serbołużyczan, wówczas jej nazwa brzmiałaby „Serbski wječorny ekspres" („Serbołużycki Ekspress Wieczorny"). Utożsamienie referencji przymiotnika „łużycki" z „serbołużyckim" może prowadzić – nie tylko w tym przypadku – do sporych nieporozumień.

„centrypetalne rozwiązanie” rozumiem tu taką sytuację, w której znaczącym jest powrót do znanej przestrzeni (w domyśle – narodowej), a nie jej opuszczenie (tedy rozwiązanie „centryfugalne”, „odśrodkowe”).

Na koniec rozważań zasygnalizuję pokrótce jeszcze dwa najistotniejsze zjawiska na płaszczyźnie interpretacyjnej.

Jeden z aspektów, który przy interpretacji rzeczonego utworu nasunie się każdemu chyba czytelników, przedstawia wydatny d y d a k t y z m o p o w i a d a n i a. Jest on – powiem to wyraźnie – zbyt widoczny jak przystaje to utworowi (w założeniu) wysokoartystycznemu. Ów pedagogizm przejawia się głównie w pseudo-naukowych objaśnieniach autora/narratora w tekście. I tak na przykład czytelnik dowiedzieć się może, iż na księżycu redaktor Běrlink ważyć będzie „městno 72 kg jenož 15 kg” („zamiast 72 kg tylko 15 kg”, s. 8); przy prezentacji rakiety (s. 13-14) wyjaśnione zaś zostają w przystępnej postaci pryncypia jej działania. (Na dobro autora zapiszę, iż zostały one dość udanie wkomponowane w *rhêsis*, tj. w głos postaci – w tym przypadku w przemówienie prof. Steinera). Przy definicjach pierwszej i drugiej „astronawtiskej spěšnosći” („szybkości astronautycznej”, s. 15-16) ważną okazuje się być także „najwyša móžna spěšnosć” („najwyższa możliwa szybkość”, s. 16), którą motywowana będzie próba wytłumaczenia „sennej” analepsy bohatera. Narrator-pedagog nie zapomina także o sprawach nieco mniej „kosmicznych”, a bardziej przyziemnych. Problem odżywiania się kosmonautów „po puću k měsačkej” („w drodze na księżyc”) zostaje wyjaśniony na stronie 23. Zdradzając swoją dezaprobatę dla takiej maniery, wyjaśniam szybko, iż dydaktyzm sam w sobie nie jest elementem dyskwalifikującym dany utwór literacki. W niektórych przypadkach staje się on przecież wyznacznikiem implikowanego recypienta utworu (*casus* literatury dla dzieci, i w nieco mniejszym stopniu dla młodzieży). Dla wartości artystycznej dzieła literackiego ważny staje się jednak stosunek pomiędzy tym, c o przedstawione, a tym, j a k się to przedstawia (zatem aspekt dydaktyczny *versus* aspekt artystyczny). Ukryty pod płaszczem udanych artystycznych zabiegów dydaktyzm będzie wyznacznikiem udanego utworu literackiego. Bezpośrednie, nieudolnie wkomponowane chęci wyjaśniania reguł naukowych nakazują utwór Malinka zaliczyć do nurtu literatury młodzieżowej bardziej, niźli literackiego eksperymentu dla wyrobionego czytelnika; sposób zaś prezentacji (scjentystycznego i ideologicznego) dydaktyzmu ujawnia – w tym czasie – wyraźne braki w warsztacie literackim autora.

Wręcz napastująca jest i d e o l o g i c z n o – p e r s w a z y j n a wymowa utworu serbołużyckiego prozaika. Fakt ten nie powinien specjalnie dziwić, jest przecież koniec lat

50-tych ubiegłego stulecia, socjalizm oraz komunizm w warstwie ideologicznej oraz socrealizm w warstwie literackiej znajdują się w polityce, kulturze oraz literaturze serbołużyckiej nadal w pełni. Wspomniana wymowa ideologiczna przeziera niekiedy spod fabuły utworu, bezpośrednio zaś ujawniona została w kilku wątkach. Jednym z nich jest zagadnienie konstruktywnie oraz w dobrych celach wykorzystywanej nauki i techniki. Szczególnie zaakcentowany wątek ten będzie w historii prof. Steinera (s. 12-13), który w czasie II w. św. odmówił współpracy z faszystami przy konstruowaniu broni V (motyw „dobrego Niemca", znany także z literatury polskiej). Jak sam twierdzi, tamten czas był czasem „sputaneje a znjewužiwaneje wědomosće" („czas skrępowanej i źle wykorzystywanej nauki"), dziś jednak „steji wšo naše dźěło w słužbje měra" („cała nasza praca stoi w służbie pokoju", s. 13).[21] Innym polem, na którym wymowa ideologiczna utworu jest szczególnie wyraźna, będzie jest z kolei wszechobecna apoteoza radzieckiej myśli technicznej. Sam fakt wystrzelenia kolejnych Luników w stronę księżyca stał się – jak wspomniano – podnietą dla wielu utworów literackich. W utworze Malinka ma jednak miejsce obsesyjne wręcz podkreślanie proradzieckości. (W tym aspekcie wspomnieć należy chociażby o studiach dr Hołbikec w Związku Radzieckim).

Jednakowoż najważniejszym aspektem interpretacyjnym, wiążącym się nierozdzielnie z ideologią, zdaje się mi być już wspomniana funkcja perswazyjna tego opowiadania.

*

Dokonam teraz krótkiego podsumowania dotychczasowych rozważań. Próba pierwszego oryginalnego utworu w literaturze Serbołużyczan, który wpisuje się w konwencję science fiction, nie jest w wariancie zaproponowanym przez P. Malinka przykładem nader interesującym. Okazuje się być dokonaniem „szczególnym", jak określiłem go na początku artykułu, jednak wyłącznie i jedynie w zakresie bycia pierwszym oraz najobszerniejszym utworem fantastycznonaukowym *sensu sctricto* w „małej" literaturze serbołużyckiej. Pod względem wartości literackiej próba Malinka nie wytrzymuje porównania z najlepszymi dokonaniami innego serbołużyckiego „fantasty", tj. Pětra Wjeńki, jednak mieć należy na względzie inny czas oraz inne okoliczności powstawania tekstów obu autorów.

[21] Warto tu nadmienić, iż relacje pomiędzy źle a dobrze wykorzystywaną myślą techniczną stanie się w latach późniejszych tematem przewodnim arcydzieł prozy serbołużyckiej, tj. dylogii J. Brězana o Krabacie (1976; 1994).

Utwór Malinka nie może być ani interesujący, ani „szczególny" również w zakresie światowej science fiction – nie stanowi bowiem w żadnej płaszczyźnie semantycznej (tematycznej, kompozycyjnej, strukturalnej) innowacyjnego przyczynku do jej poetyki. Na płaszczyźnie tematyczno-strukturalnej nie dość, że sięga autor do rzeczywistych wydarzeń, to jeszcze wyzyskuje inwolucyjne już raczej w tym czasie schematy fantastyki naukowej, wykorzystując motyw podróży kosmicznej oraz zabieg chronoklazmu. Składniki struktury (bohater, przestrzeń,) utworu Malinka, w założeniu fantastycznonaukowego, są typowe dla prozy serbołużyckiej, niezmienne i „odwieczne", zatem dla poetyki science fiction niespecjalnie innowacyjne lub wręcz się z nimi kłócące (w zakresie kategorii strukturalnych wyjątkiem jest tu kreacja czasu). Jest ten tekst zatem próbą pogodzenia, lub lepiej: dostosowania, czy też nagięcia rygorów konstrukcyjnych literatury science fiction do prawideł prozy serbołużyckiej. Rygory konwencji literackiej ulegają w utworze tym zasadniczym cechom, preferencjom, rozwiązaniom kompozycyjnym właściwym dla prozy narodowej.

W warstwie interpretacyjnej jest *Ak 71* niewątpliwie realizacją nurtu „socjalizującego", właściwego dla prozy serbołużyckiej tego okresu. Wyzyskana przez autora literacka konwencja fantastyki naukowej stanowi po prostu inną tylko formę transportowania elementów ideologii socjalizmu na pole literatury.

Opowiadanie to nie może być także uznane za punkt zwrotny w twórczości tego autora. Choć jego biogram oraz fakt debiutowania utworem fantastycznonaukowym wskazywać by mogły na możliwość przynależności do literackiej „generacji Gagarina"[22], dalsza twórczość autora – inaczej niż u rosyjskich pisarzy fantastycznonaukowych – przeczy jednak takiej możliwości. Malink nie stał się także prawdziwym „fantastem", konwencja science fiction nie występuje bowiem w najmniejszej nawet mierze w dalszych, zdecydowanie bardziej udanych, jego utworach literackich.

W ostatnim słowie szkicu chciałbym wskazać na ten oto fakt, iż nie mogę się osobiście oprzeć wrażeniu, jakby debiutancki tekst P. Malinka powstawał w pośpiechu. Za taką tezą badawczą przemawia aż nadto argumentów, które – co gorsza – ujawniają się z różnych płaszczyznach utworu. Będą nimi z jednej strony faktory natury „egzegenetycznej" jak (1) wydanie opowiadania w roku startu Lunika oraz (2) wykorzystanie do koncepcji warstwy fabularnej rzeczywistych faktów z tej wyprawy. Ale o pośpiechu świadczyć mogą ze strony drugiej „omyłki immanentne", tj. dostrzegalne słabości warsztatu pisarskiego autora.

[22] Por. M. Schwartz, op. cit., s. 37.

Zawierają się one w (3) błędach kompozycyjnych (stosunek komponem inicjalny – komponem finalny oraz „zapomniany” opis transmisji na Ziemię) tudzież (4) w wyraźnych potknięciach stylistyczno-językowych (wspomniany powyżej błąd składniowy). Inaczej rzecz ujmując: mam wrażenie, że utwór ten napisany został w przeciągu bardzo krótkiego czasu, jak również tylko i wyłącznie dla potrzeb uczczenia wyprawy Lunika III. I taka jest, jak mniemam, właściwa geneza tego utworu, jak również geneza zaistnienia wielu artystycznych niedociągnięć. Dowodów (mam nadzieję, iż przekonujących) starałem się w przedłożonym szkicu dostarczyć.

Ewa Szperlik
(Poznań)

Łużycka powieść socrealistyczna – próba określenia modelu

1. Uwagi wstępne

W programie realizmu socjalistycznego problematyka genologiczna nie zajmuje zbyt wiele miejsca. Z lektury stosunkowo nielicznych wypowiedzi na ten temat[1] można wyciągnąć wniosek, że na pierwszym planie znajdowały się gatunki fabularne. Upodobanie pisarzy realizmu socjalistycznego do uprawiania prozy narracyjnej przejawiało się w dominacji powieści i opowiadania. Proza narracyjna najlepiej oddawała rysy założeń socrealizmu jako nowej i uniwersalnej metody twórczej. Bogaty konglomerat terminologiczny i gatunkowy wprowadza chaos i utrudnia próby jednoznacznej i konkretnej klasyfikacji tekstów.[2] Jednak to właśnie nietypowość samych utworów i ich hybrydyczny charakter pokazują, że gatunki te wielokrotnie przeobrażały się, niekiedy wzajemnie się przenikając.

Wzorem do naśladowania dla powojennej prozy socrealistycznej stała się przede wszystkim rosyjska powieść produkcyjna lat 30-tych ubiegłego wieku. Piotr Fast poetykę powieści produkcyjnej określa mianem „estetyki oddziaływania", której ideał estetyczny tkwił w „wysokim celu społecznym" i realizował się przez zasadę partyjności, stosunku do pracy, kształtowanie „ideału osobowości" – nadanie człowiekowi pracy ideału estetycznego, poczucia pełnowartościowego życia, spełnienia przez pracę.[3] On też, za badaczami rosyjskimi (M. Kuzniecowem) wskazuje na dominację dwóch typów powieści produkcyjnej, wydzielanych ze względu na konstruowanie ciągu fabularnego (podmiotowej, zwaną również „powieścią charakterów" i przedmiotowej – „powieść wydarzeń").[4] Jednakże, w krajach należących so strefy wpływów ZSRR model sowiecki nie zrealizował się w pełni. W każdym z nich odgrywał

[1] H. Markiewicz, *O marksistowskiej teorii literatury. Szkice*, Wrocław 1953; M. Głowiński, *Gatunek literacki i problemy poetyki historycznej*, [w zbiorze:] Problemy teorii literatury. Seria 2, Wrocław 1976, s. 123-143.
[2] Przyp. autora: powieść tendencyjna, z tezą, dyrektorska, inżynierska, sekretarska, socrealistyczna powieść historyczna, powieść o pracy, itp.
[3] P. Fast, *Realizm socjalistyczny w literaturze rosyjskiej*, Kraków 2003, s. 181.
[4] P. Fast, op. cit., s. 184. P o w i e ś ć p o d m i o t o w a koncentruje wydarzenia wokół jednego bohatera, czyniąc jego drogę modelem, wzorcem ewolucji świadomości ku stanowi ocenianemu jako pozytywny przez system wartości założony przez metodę socrealizmu. P o w i e ś ć p r z e d m i o t o w a polega na umieszczeniu w centrum przebiegu wydarzeń, których efektem jest cel produkcyjny (np. pobicie rekordu w wyrabianiu norm lub osiągnięcie pełnej mocy produkcyjnej; często pojawia się motyw walki człowieka z żywiołem i siłami przyrody).

dość znaczącą rolę pewnego rodzaju „koloryt lokalny" i szereg innych uwarunkowań. Taki stan rzeczy potwierdza literatura łużycka, ale również socrealizm polski, jugosłowiański, czeski, bułgarski i in.

2. Początki socrealizmu na Łużycach

W literaturze łużyckiej wystąpiły te same tendencje rozwojowe, które można było zauważyć w utworach pisarzy wschodnioniemieckich. W pierwszych latach powojennych dominował nurt ukazujący potworność wojny (Mina Witkojc, Marja Kubašec) oraz agitatorski (o wymowie antyfaszystowskiej i socjalistycznej – Jurij Brězan, Měrćin Nowak-Njechorński). „Przezwyciężenie ograniczeń estetyki realizmu socjalistycznego przyczyniło się do wzbogacenia literatury łużyckiej pod względem treści, stylu i formy. […] Literatura łużycka była częścią składową literatury NRD, ale wyróżniała ją tzw. »łużyckość«, tj. zawarta w tej literaturze świadomość historyczna, poczucie wspólnoty językowo – komunikatywnej, tradycje kulturalne, obszar geograficzny".[5]

Po roku 1945 na obszarze NRD, zatem i na Łużycach, główny ton rozwojowi literatury łużyckiej nadały dyrektywy realizmu socjalistycznego. Młodzi pisarze skłonni byli pokrywać trudności i nędzę powojennych lat głoszeniem wiary w postęp, a niedostateczną wiedzę – zapałem rewolucyjnym. Historyczne obciążenia w stosunkach między Niemcami a Łużyczanami były przyczyną niezwykłej wrażliwości tych ostatnich na sprawy dotyczące narodu. NRD, nowa ojczyzna Łużyczan, zdawała się spełniać wiele oczekiwań. Wyrazem nadziei i akceptacji nowego stanu rzeczy był utwór J. Brězana *Kak wótčinu namakach* (1950).

3. Proza łużycka a niemiecki system typologiczno-gatunkowy

Z przyczyn oczywistych, proza łużycka często wzorowała się na literaturze „gospodarza".[6] Na jej kształt i cechy wpłynęły niewątpliwie tradycje niemieckiego literaturoznawstwa takie jak: idea „Bildung", „Entwicklung", „Millieu", „Auskunft". W klasyfikacji powojennych utworów literackich, które zdominowane zostały przez nurt realizmu socjalistycznego, pojawia się problem (nie-)adekwatności niemieckiego systemu gatunkowego w odniesieniu

[5] T. Lewaszkiewicz, *Sposób istnienia literatury łużyckiej*, w: Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890 – 1990, red. H. Janaszek-Ivaničková, Kraków 1994, s. 114.
[6] D. Scholze-Šołta, *Proces transformacji po roku 1989 w zwierciadle prozy serbołużyckiej*, w: Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy, t. 1, pod red. H. Janaszek-Ivaničkovej, Warszawa 2005, s. 103 – 113.

do prozy Serbołużyczan. Ze względu na szeroką paletę gatunkową prozy łużyckiej, skuteczniejsza wydaje się nomenklatura stosowana głównie dla określenia sowieckich wzorców powieściowych (powieść tendencyjna, produkcyjna, dyrektorska, sekretarska itd.) wraz z ich pochodnymi. Na szczególną uwagę zasługują takie gatunki i typy prozy, które ukształtowała rodzima tradycja literacka. Ponadto w niektórych przypadkach wyznacznikiem całego gatunku literackiego stawał się pojedynczy utwór o cechach swoistych (np. satyryczna prawie-powieść, powieść-kronika, powieść wójtowska). Taki stan rzeczy jest charakterystyczny dla „literatur małych", której przykład stanowi właśnie literatura łużycka, i w których epoki oraz prądy literackie często wyznaczała twórczość jednego pisarza lub jedne dzieło.[7]

W literaturoznawstwie niemieckim szczególną rolę odgrywała idea „Bildung". W NRD wykorzystano ją dla stworzenia własnej, klasowej kultury proletariatu, dla której inspiracją był radziecki Proletkult (propagujący model sztuki tworzonej przez robotników i dla robotników).[8] Idea „Bildung" i zrodzony z niej model powieści ułatwiały adaptację socrealizmu przez pisarzy NRD. Równie ważna, jak pojęcie „Bildung" i „Bildungsroman" stała się tradycja powieści rozwojowej (Entwicklungsroman), która w połączeniu z ideą „Bildung" określała sposób formowania osobowości użytecznej społecznie. Na podobieństwa struktury fabularnej i kreacji bohatera w klasycznej powieści rozwojowej i jej socrealistycznej wersji zwróciła zresztą uwagę krytyka literacka NRD. Powieści ukazywały drogę problematycznego bohatera ku pogodzeniu się z rzeczywistością społeczną.[9]

W kontekście literatury łużyckiej, o powieści rozwojowej wspomina Rafał Leszczyński pisząc o trylogii J. Brězana *Feliks Hanusz*, w której autor przedstawia rozwój ideowy i psychiczny tytułowego bohatera na przestrzeni trzydziestu pięciu lat (1921 – 1956). Zdaniem R. Leszczyńskiego trylogia została napisana właśnie w konwencji niemieckiego Entwicklungsroman. Trzecia część utworu *Wiek męski* (opisująca lata 1946-1956), spełnia warunki powieści z tezą[10], w której widoczna jest przemiana bohatera. J. Brězan utrzymywał, że pisał trylogię jako powieść środowiskową („Millieuroman" – głuż. „towaršnostny roman").[11] Istnieją liczne przykłady w prozie łużyckiej, która otoczona wzorcami prozy

[7] L. Hajnec, *Proza přerosće zwučene rumy. Humanistiske tradicije a demokratiski nowy započatk. Proza w lětach 1945-1949*, w: Přinoški k stawiznam serbskeho pismowstwa lět 1945-1990, red. M. Völkel, Budyšin 1994, s. 9-79.
[8] A. Turowski, *Wielka utopia awangardy. Artystyczne i społeczne utopie w sztuce rosyjskiej 1910-1930*, Warszawa 1990, s. 57-64.
[9] K. Śliwińska, *Socrealizm w PRL i NRD*, Poznań 2006, s. 44-45.
[10] R. Leszczyński, *Literatura łużycka*, w: Literatury zachodniosłowiańskie..., op. cit., s. 116-117.
[11] J. Brězan, *Feliks Hanuš*, 3 dźěl, Budyšin 1975, Posłowie, s. 397, „Njebě to tak mjenowany wuwićowy, ale towaršnostny roman, kotryž – jeli by so dokónčił, by mało awtobiografiskich rysow měł".

„gospodarza", niechybnie podpatrywała jej rozwój i czerpała z ustaleń kanonu, pod względem tematycznym, metodologicznym, ale w znacznym stopniu przejmowała też z literaturoznawstwa niemieckiego system gatunkowy i rodzajowy zarówno w poezji[12], jak i w prozie. Trylogia o Feliksie Hanuszu spełnia założenia powieści środowiskowej, jeśli rozpatruje się ją pod kątem świata przedstawionego, który dotyczy losów społeczności łużyckiej na jej terenie (obszar Łużyc, środowisko mniejszości łużyckiej, skupisko wiejskie, ludzi pracujących na roli i w pobliskich kamieniołomach), wraz z ukazaniem jej kolorytu lokalnego, tradycji i problemów, na tle momentów przełomowych. Jednocześnie problematyka zawarta w trylogii J. Brězana oraz innych utworach łużyckich, znacznie wykracza (tematycznie i kompozycyjnie) poza ramy powieści środowiskowej. Akcja rozgrywa się w wielu miejscach (Niemcy Wschodnie i Zachodnie, Fryzja, Polska, Łużyce). Analizowane teksty spełniają warunki gatunków socrealistycznych, takich jak powieść produkcyjna, powieść z tezą, zdradzając cechy podmodeli i hybryd, które znacznie wykraczają poza niemiecki system gatunkowy i typologiczny.

Krytyka literacka NRD wyróżniła jeszcze jeden nurt prozy, odpowiadający potrzebom chwili i nazwała go „Ankunftsliteratur" („literatura przybycia, zaaklimatyzowania się w nowej rzeczywistości"), od tytułu powieści Brigitte Reimann *Ankunft im Alltag* (1961). Owo przybycie lub zadomowienie się w socjalistycznej społeczności stanowiło nie tylko docelowy punkt indywidualnej biografii bohatera, ale również postrzegane było w kontekście doświadczenia zbiorowego.[13]

W prozie łużyckiej można zauważyć liczne zbieżności z „Ankunftsliteratur", zwłaszcza w częstych motywach powrotu głównego bohatera z wojny lub obozu jenieckiego, do rodzinnej wsi łużyckiej i socjalistycznej „nowej rzeczywistości". Aspekt „przybycia i zadomowienia się" dotyczy również popularnego w prozie łużyckiej motywu przesiedleńców ze wschodu (Niemcy Sudeccy, wysiedleńcy z Prus), którzy stanowili liczną grupę obywateli NRD. Postulaty asymilacji i równouprawnienia wszystkich obywateli NRD zyskały status dyrektyw powojennej prozy.

[12] Por. Ch. Prunitsch, *Sorbische Lyrik des 20. Jahrhunderts. Untersuchungen zur Evolution der Gattung*, Bautzen 2001.
[13] K. Śliwińska, op. cit., s. 45.

4. Utwory łużyckie a model lukácsowski

Lukácsowska koncepcja realizmu socjalistycznego zakładała konieczność ukazywania momentów przełomowych w rozwoju społeczeństwa socjalistycznego, nawet dramatycznych, dotyczących okresu stalinizmu, terroru i zbrodni. Paradoksalnie realizm socjalistyczny, opierając się na teorii odbicia rzeczywistości, stwarzał niewygodną sytuację ukazywania nieudolności socjalizmu jako systemu.[14]

Zdaniem Györgi Lukácsa: „Pisarz powinien, nie tracąc z oczu wielkiej socjalistycznej perspektywy, skupić się na »perspektywie etapu«".[15] A więc ewolucji. Lukácsa posądzono niebawem o „próbę rewizjonizmu" i stał się niepopularny w NRD. Lukácsowska koncepcja literatury socrealistycznej doczekała się realizacji w prozie łużyckiej, podczas gdy niemiecka realizowała wytyczne Żdanowa i bezpośrednio czerpała ze wzorca sowieckiego. Teksty łużyckie nie unikają ukazywania problemów, jakie pojawiają się w procesie budowania socjalistycznego społeczeństwa. Przeszkody stanowią już nie tylko sabotaż i wróg ludu, ale konflikty między działaczami, nieprawidłowe pojmowanie komunizmu, karierowiczostwo, różnica zdań między bohaterami oraz ich perypetie życiowe (Jurij Koch *Mjez sydom mostami*, Křesćan Krawc *Wočakńmy naléćo*, Jurij Brězan *Feliks Hanuš*, Beno Šołta *Statok bjez hospodarja*). Harmonijny postęp bez wstrząsów i wypaczeń próbował zdefiniować Lukács również w odniesieniu do konstrukcji bohatera pozytywnego. W tym procesie wyłania się nowy typ osobowości – interesy osobiste bohatera są tożsame z interesami kolektywu. Trudność pojawiła się w sposobie przedstawienia komunisty – postaci „gotowej", która w powieści mieszczańskiej pojawiała się marginalnie, a w socrealizmie miała stać się osią problemu.[16] Postulatom węgierskiego teoretyka bliższa jest socrealistyczna literatura łużycka, która w konstrukcji nietypowego bohatera, jakim był „negatywny komunista", może poszczycić się przykładami z utworów: *Feliks Hanusz. Lata męskie* J. Brězana (np. wójt Rumbo) i *Mjez sydom mostami* J. Kocha (przewodniczący spółdzielni Willi Krygar).

[14] Por. E. Możejko, *Realizm socjalistyczny. Teoria. Rozwój. Upadek*, Kraków 2001, s. 220.
[15] K. Śliwińska, op. cit., s. 150.
[16] E. Możejko, op. cit., s. 221-226.

5. Analiza socrealistycznych tekstów łużyckich – próba klasyfikacji

W procesie klasyfikacji utworów łużyckich, nacechowanych socrealistycznie można wyodrębnić następujące modele:

1. P o w i e ś c i p r o d u k c y j n e t y p u p r z e d m i o t o w e g o. *52 Wochen sind ein Jahr* oraz trzecia część trylogii o *Feliksie Hanuszu* autorstwa J. Brězana, *Statok bjez hospodarja* pióra B. Šołty, *Jan. Roman pytaceho čłowjeka* napisany przez Kurta Krjeńca oraz *Wočakńmy naléćo* powieść K. Krawca, zawierają silne i dość obszernie rozbudowane wątki produkcyjne, a raczej hodowlane. K. Krawc w obszernej powieści *Wočakńmy naléćo* kontynuuje tematykę wiejską[17], w której pojawiają się przeciwności losu, utrudniające modernizację wsi takie jak: klęska nieurodzaju, choroby zwierząt spółdzielni itp. Równocześnie wymienione utwory wpisują się w ramy powieści *typu podmiotowego* (*Feliks Hanusz III* oraz *Jan. Roman pytaceho čłowjeka*), w których dominuje przemiana głównego bohatera i jego ideologiczne samouświadomienie. Długotrwały i wielowątkowy proces przemiany spełnia funkcję pouczającą dla odbiorcy.

2. Powieść Jurija Kocha *Mjez sydom mostami* można uznać za łużycki wariant powieści dyrektorskiej, połączonej z problematyką władzy w komunistycznej administracji i zarazem powieści o pracy, poruszającej wątki budowy systemu socjalistycznego na wsi.[18] Biorąc pod uwagę uwarunkowania społeczno–polityczne trafniejszy wydaje się termin ł u ż y c k a p o w i e ś ć w ó j t o w s k a**,** ze względu na pozycję społeczną głównego bohatera. J. Koch w swoim utworze zwraca uwagę na ważny aspekt awansu społecznego bohatera o łużyckim pochodzeniu. Po raz pierwszy w literaturze łużyckiej bohater zdołał osiągnąć tak wysoką pozycję w strukturze administracyjnej NRD; będąc członkiem partii i człowiekiem „nowych czasów" pełnił funkcję wójta. Nowa ojczyzna Łużyczan – NRD, daje im szansę pracy na wszystkich stanowiskach i szczeblach kariery. Awans społeczny sam w sobie stanowił socrealistyczny temat, którego celem było ukazanie sprawiedliwości socjalizmu dla wszystkich ludzi pracy.[19] Wyraźny jest typowy sposób przedstawienia kariery z perspektywy socjalistycznej (socjalizm zrównuje w prawach wszystkich obywateli, tu: Niemców, Łużyczan, przesiedleńców zza wschodniej granicy). W powieści *Mjez sydom mostami*

[17] R. Leszczyński, *Literatura łużycka*, w: Literatury zachodniosłowiańskie..., op.cit., s. 56.
[18] K. Krasuski, *Powieść dyrektorska jako gatunkowa odmiana literatury socrealizmu*, w: Realizm socjalistyczny w Polsce z perspektywy 50 lat, red. S. Zabierowski, Katowice 2001, s. 222 – 230.
[19] W. Tomasik, *Awansu społecznego temat*, w: Słownik realizmu socjalistycznego, red. Z. Łapiński, W. Tomasik, Kraków 2004, s. 16 – 22.

i niemalże wszystkich utworach łużyckich, będących przedmiotem niniejszej analizy, autorzy poruszają tradycyjny dla wcześniejszej literatury łużyckiej temat wsi, będący jednym z najczęstszych tematów prozy socrealistycznej.

3. Utwór Jurija Winara *Hrěšna wjes* to s a t y r y c z n a p r a w i e – p o w i e ś ć[20], która przedstawia rzeczywistość rodzenia się socjalizmu na Łużycach, utrzymana w rzadkiej dla socrealizmu konwencji satyry i groteski, ze sporą dawką humoru i ośmieszania „starego świata". Podobnie utwór J. Brězana, *Trix a woł Jonas*, pozbawiony dramatyzmu i wielkich dylematów, poucza śmiesząc. Jurij Winar wyeksponował rolę literatury satyrycznej jako krytycznej, ukazując zmierzch starego świata i narodziny nowego społeczeństwa po II wojnie światowej. Zabieg ośmieszenia doprowadza do degradacji systemu feudalnego i kapitalistycznego, w świetle triumfu zasad socjalizmu. W swojej prawie-powieści J. Winar udowodnił, że satyra może być skutecznym środkiem ukazującym walkę klas.[21] Maria Młynkowa wskazuje na problem odbiorcy, który właściwie odczytuje ironiczny kod, w miejscach dokładnie naznaczonych przez autora, ponieważ ówczesny czytelnik odbierał treść z własnej perspektywy (rozwoju socjalistycznego).[22] Humor i satyra dość długo nie stanowiły narzędzia w walce ideologiczno-propagandowej i w tym celu zaczęto je wykorzystywać, zarówno w literaturze, jak i sztukach plastycznych, stosunkowo późno.[23] Socrealistyczna „satyra zaangażowana" – polityczna – dzieliła świat na dwa obozy: kapitalistyczny i socjalistyczny. Satyra obyczajowa demaskowała reakcyjne poglądy. Humor jako kategoria estetyczna okazał się początkowo problemem dla teoretyków socrealizmu. „Powaga i patos »walki o socjalizm« wykluczały bowiem lub wydatnie ograniczały możliwość stosowania chwytów humorystycznych w literaturze zaangażowanej ideologicznie i propagandowo".[24] Niektóre powieści łużyckie, podobnie jak wschodnioniemieckie, realizując *model bułgarski* (konserwatywny, o dość żelaznych zasadach, preferujący patos i monumentalizm)[25], paradoksalnie obfitują w sporą dozę humoru i ironii (w myśl zasady „bawiąc – uczyć"), niechętnie widziane przez krytyków socrealistycznych. Co ciekawe, „satyra zaangażowana" obecna w utworach *Trix a woł Jonas* J. Brězana i *Hrěšna wjes* J. Winara, działa jak przysłowiowy miecz obosieczny. Odczytywana zgodnie z kluczem realizmu socjalistycznego

[20] (głuż. „satiriski skoro-roman").
[21] M. Młynkowa, *Z wótrym wóčkom*, Budyšin 1973, s. 61-63.
[22] Ibidem, s. 64.
[23] J. Kopciński, *Satyra*, w: Słownik realizmu socjalistycznego, op.cit., s. 307 – 311.
[24] J. Kopciński, *Humor*, w: Słownik realizmu socjalistycznego, op.cit., s. 72-74.
[25] O cechach modelu bułgarskiego i polskiego prozy socrealistycznej i krajach, w których się przyjęły pisze E. Możejko, op. cit., s. 227 – 255.

ośmieszała wrogów systemu i pomagała w klasowym uświadomieniu, ale współcześnie ośmiesza system socjalistyczny, ukazując go w świetle absurdu, niedorzeczności i naiwności.

4. *Módre listy* Jurija Krawży stanowią przykład socrealistycznej literatury dla dzieci i młodzieży, której zasadniczą cechą pozostaje perswazyjny charakter. Układ zdarzeń oparty jest na schemacie powieści sensacyjno-kryminalnej i „narracji linearno-powrotnej" (ciąg zdarzeń wiodący od zagadki, jej rozwiązania, kończący się pouczeniem).[26] Socrealistyczna proza dla młodszych czytelników podejmowała określony wachlarz tematyczny, nasycała utwory ideową żarliwością, z powodzeniem wykorzystując realistyczny charakter. Nawet jeśli dotyczyła bajek lub fantastyki, operowała środkami realistycznego warsztatu prozatorskiego.[27] W powieści J. Krawży wyraźny jest wydźwięk propagandowy, antyzachodnia retoryka (zdemaskowanie szpiega) i upowszechnienie doktryny socjalizmu (wyższość socjalizmu nad kapitalizmem). *Módre listy* poruszają problem socjalistycznego wychowania, pracy w kolektywie i ponoszenia odpowiedzialności za dokonywane wybory (ucieczka na Zachód). Dydaktyzm i oświecająca rola socjalizmu ukazane są bezpośrednio, przez liczne zabiegi kompozycyjne, takie jak czarno-biały świat postaci, przykłady zachowań pozytywnych i negatywnych, rozmowy pouczające, ponoszenie kary.

5. Dwa sztandarowe i bardzo obszerne teksty, powieść autorstwa Kurta Krjeńca *Jan. Roman pytaceho čłowjeka* oraz trylogia J. Brězana *Feliks Hanusz*, znajdują się najbliżej powieści produkcyjnej o charakterze podmiotowym[28] (zwanej powieścią charakterów), której najważniejszym wątkiem jest przemiana ideologiczna głównego bohatera.

6. Socrealistyczną powieść – kronikę prezentuje w literaturze łużyckiej tekst autorstwa K. Krjeńca pt. *Wonec nan, knježi ćělc, a syčomłóćawa*. Wyznacznikiem gatunkowym utworu jest kronikalny charakter, ukazujący historię łużyckiej wsi od roku 1917 do lat 50-tych. Krótkie opowieści prowadzone przez dwóch narratorów (auktorialnego i opisującego losy poszczególnych postaci) mają porządek chronologiczny. Poszczególne odsłony i zmieniający się bohaterowie są tłem dla ukazania codzienności łużyckiej wsi, zgodnie z regułami gatunku, jakim był typowy dla literatury łużyckiej „obrazek" – bardzo krótka forma prozatorska. Kronika Krjeńca wzbogaca utwór o poważną i patetyczną tematykę tzw. wielkiej historii, która odcisnęła swe piętno w dziejach Łużyc. W

[26] P. Nowak, M. Ryszkiewicz, *Socrealizm w literaturze dla dzieci i młodzieży*, w: Socrealizm. Fabuły – komunikaty – ikony, red. K. Stępnik, M. Piechota, Lublin 2006, s. 180 – 181.
[27] Z. Jarosiński, *Nadwiślański socrealizm*, Warszawa 1999, s. 277.
[28] P. Fast, op. cit., s. 58-76.

powieści-kronice tego autora wyraźny jest wydźwięk ideologiczny i propagandowy (pochwała socjalizmu i wdzięczność dla Armii Czerwonej).

7. R e p o r t a ż e Měrćina Nowaka Njechorńskiego (*Z wčerawša na jutřiše. Zběrka reportažow a skicow, Pod Pamirom a za Kawkazom)*, doskonale wpisują się w kanon gatunkowy nurtu socrealistycznego, w którym reportaż zajmował wysoką pozycję. Stosownie do znaczenia nadanego mu w literaturze sowieckiej, reportaż jako gatunek „proletariacki" był ściśle związany z prawdziwym życiem zwykłego człowieka. Reportaż socrealistyczny paradoksalnie korygował opisywany świat zgodnie z potrzebami głoszonej ideologii, a jego wychowawcze intencje kłócą się z postulatem przedstawiania „prawdy dnia codziennego".[29] W zbiorze reportaży *Z wčerawša na jutřiše* wyraźna jest pochwała socjalizmu, Armii Czerwonej, pod której wpływem zmieniają się Łużyce, apoteoza NRD – nowej ojczyzny Łużyczan oraz „ich" prezydenta, pochodzącego z Dolnych Łużyc, Wilhelma Piecka.[30] W niezwykle pozytywnym stosunku do osoby W. Piecka pobrzmiewa kult jednostki, autorytetu przywódcy, choć nie tak silny jak w przypadku J. Stalina lub J. Broza-Tity.[31]

Na szczególną uwagę zasługuje degradacja mitu wzajemności słowiańskiej. Po „zdradzie" Tity w 1948 i skompromitowaniu się planu przyłączenia Łużyc do Czech, stosunek do Czechosłowacji, Polski i Jugosławii jest oficjalnie negatywny. Uniwersalny i ponadczasowy socjalizm zbliża Łużyczanina do Niemca, Rosjanina, Chińczyka, Wietnamczyka, Kubańczyka. Odtąd Łużyczanie nie szukają już wsparcia wśród braci słowiańskiej, ponieważ dzięki socjalizmowi stają się obywatelami socjalistycznego uniwersum. Dzięki przynależności do świata socjalistycznego następuje poszerzenie kontekstu łużyckiego o uniwersalny, globalny, podczas gdy dawniej wystarczająca była przynależność do Słowiańszczyzny i Europy. Prawdziwa wielkość idei słowiańskiej tkwi w socjalizmie, który narodził się w słowiańskim kraju – ZSRR.

8. Niemalże wszystkie wyżej wymienione łużyckie teksty socrealistyczne można określić jako p o w i e ś c i t e n d e n c y j n e, z u k r y t ą t e z ą, ponieważ oparte są na tematycznym i fabularnym schemacie problemów związanych z modernizacją wsi łużyckiej, wdrażaniu nowych metod, budowie socjalistycznego państwa, przystąpienia mieszkańców do spółdzielni (*prodrustwo*), założenia wypożyczalni maszyn rolniczych (*MAS* lub *MTS*).

[29] A. Nasalska, *Reportaż*, w: Słownik realizmu socjalistycznego, op. cit., s. 286 – 294.
[30] M. Nowak-Njechorński, *Prezident Serbow*, w: Tón samsny, Z wčerawša na jutřiše, Budyšin 1960, s. 136, „Wjele skutkow je Serbam hišće dopokazało, zo je nowa Němska demokratiska republika tež jich wótčina, a zo je prezident republiki tež prezident Serbow".
[31] M. Nowak-Njechorński, ibidem, s. 137, „Přetož naš prezident waži sej a lubuje serbsku kulturu a serbske wuměłstwo. Serbski lud so raduje, zo po tysaclětnym syrotowstwje je skónčnje nadešoł dobroćiwu maćerku – Němsku demokratisku republiku, a zo je nadešoł starosćiweho dobreho wótca, swojeho prezidenta".

Sytuacje komplikują konflikty między przedstawicielami starego, konserwatywnego pokolenia a młodymi, postępowymi reprezentantami nowych idei. Efektem takich konfliktów są często powieściowe dramaty rodzinne, konflikt między ojcem a synami (*Statok bjez hospodarja*), postępowym synem a matką (*Wočakńmy naléćo*). Powtarzającym się motywem staje się prezentacja dylematu porzucenia wsi przez młodych w celu rozpoczęcia edukacji w mieście lub pozostania w gospodarstwie. Główny bohater wraca z wojny lub obozu sowieckiego a osią problemu w utworze jest ideologiczna ewolucja postaci i przekonanie o słuszności socjalizmu (jak w powieściach charakterów: *Jan. Roman pytaceho čłowjeka, Wočakńmy naléćo, Feliks Hanusz, MAS*). Czarno-biały wizerunek świata przedstawionego i konstrukcje bohaterów są stereotypowe. Narracja ma ciąg linearny, dominuje szczęśliwe zakończenie. Wszystkie warstwy dzieła zawierają przesłanie ideologiczne, które dociera do czytelnika.[32]

6. Zakończenie

Jak zauważa Christian Prunitsch, postulaty socrealizmu przeniknęły dość wcześnie do literatury łużyckiej, której przedstawiciele dobrowolnie podporządkowali się nowym ideologicznym nakazom.[33] W prozie łużyckiej XIX wieku dominował krótki utwór prozatorski – *powědančko*, *powědka*, obrazek. „Większe formy epickie nie przyjęły się, głównie za sprawą niedostatecznego poziomu językowego, który umożliwiłby optymalną komunikację między nadawcą a odbiorcą. Ówczesny stan języka łużyckiego (jego artystycznej odmiany) umożliwiał jedynie zwięzłe wypowiadanie się w kalendarzach *(serbska protyka*) lub na łamach prasy".[34] Tradycyjne opowiadanie, nowela, obrazek z życia ludu długo zachował nadrzędną pozycję – z tego samego powodu – również w latach późniejszych. Paradoksalnie, dopiero nurt realizmu socjalistycznego i warunki rozwoju kulturalnego dla Łużyczan w NRD, przyczyniły się do rozkwitu prozy łużyckiej.

W nielicznych opracowaniach na temat literatury łużyckiej okresu socrealizmu obecne są eufemizmy i niejednoznaczne określenia dotyczące przynależności gatunkowej („proza o tematyce wiejskiej", „powieść o przemianach wsi" itp.).[35]

[32] W. Tomasik, *Polska powieść tendencyjna 1945 – 1955. Problemy perswazji literackiej*, Wrocław 1988, s. 18.
[33] Ch. Prunitsch, *Sorbische Literatur nach 1945*, www.rastko.org.yu
[34] *Naszyjnik weselnej druhny. (Współczesna proza łużycka*), red. D. Scholze-Šołta, Warszawa 1993, s. 18.
[35] B. Lubosz, *Łużycka proza po II wojnie światowej*, w: W kręgu Krabata. Szkice o Juriju Brězanie, literaturze, kulturze i językach łużyckich, red. J. Zarek, Katowice 2002, s. 21.

Socrealistyczne utwory łużyckie koncentrują się na budowie socjalistycznego państwa tuż po wojnie. Łużycka proza nie posiada przykładów powieści historycznej o aspekcie biograficznym[36], który to szczególny typ biograficznej prozy partyzanckiej jest obecny np. w literaturach: jugosłowiańskiej i bułgarskiej.[37] Łużyckie powieści produkcyjne typu przedmiotowego można określić jako teksty o charakterze ruralnym, eksponujące przemiany i modernizację wsi jako naturalnego i historycznego toposu łużyckiej społeczności.

[36] J. Smulski, *Konwencje i gatunki literackie*, w: Słownik realizmu socjalistycznego, op. cit., s. 110-111. Ze względu na relacje pomiędzy czasem akcji utworu literackiego a momentem jego powstania kształtuje się dychotomiczny podział na powieść współczesną oraz po-wieść historyczną. W ramach powieści współczesnej znajduje się powieść produkcyjna i powieść „antyimperialistyczna". W obrębie powieści historycznej badacze wskazują na dominującą rolę zbeletryzowanej biografii wybitnej postaci.

[37] Por. E. Szperlik, *Wokół bułgarskiego socrealizmu – wybrane utwory Iwana Martinowa*, w: Znane i nieznane przestrzenie w języku i kulturze Bułgarii, Łódź 2006, s. 59-70.

Magdalena Ruszczyk
(Warszawa – Lipsk)

„Cuza domizna" – młodźi Serbja swoju identitu pytaja

Kónc lěta 2003 wuda Ludowe Nakładnistwo Domowina pod titulom *Paternoster 1*[1] wuběr dźewjatnaće literarnych twórbow młodych Serbow. Zběrka měješe kóžde druhe lěto wuchadźeć a so stać z forumom za tworićelow, kotřiž su młódši hač pjećatřiceći lět. Zaměr zběrki bě wabjenje za serbsku literaturu, štož wotpowěduje zasadam nakładnistwa. Zdobom měješe to być šansa za młodych debitować, a za tych, kotřiž su hižo zašo swoje dyrdomdejstwo z literaturu nastupili, měješe być dalša wuwićowa etapa. Marka Maćijowa – redaktorka *Paternostera 1* wujasnja, zo chcychu na te wašnje awtorow na kritiku zwučić a do dalšeho pisanja pohnuć.

Wo iniciatiwje Domowiny kaž tež wo lóšće do pisanja młodych Serbow je so Jurij Brězan z wulkim entuziazmom wuprajił. Ale zdaleny bě wot jasneho, jednozmyslneho hódnoćenja jich tworiwosće. Wón wuzběhny skerje, zo hraje *Paternoster* wulku rólu za serbski narod, a zo ma so widźeć w nim šansa za wuwiće serbskeje literatury. Nochcyše awtorow kritizować, zo njeby nikomu pisanje wograwał, wujasnjejo zo:

> „Naše dźensa je mało spokojace, a tohodla hladam na kóžde zabělenčko na horiconće: Snano su to zerja. Tajke zabělenčko na horiconće widźu w knižce *Paternoster* a so nadźijam zerjow. Ći w zběrce zhromadźeni su po mojim přeswědčenju wěsće nadarjeni. Kelko z tych jědnaćoch přetraje? Šansu ma kóždy...".[2]

Podobny entuziazm začuwachu sami awtorojo, podawam wuprajenje jednoho z nich, Stefana Paški: „*Paternoster? Eine gute Idee. Eine Chance für junge Autoren*".

Bjezdwěla je so skićiła młodym Serbam składnosć a wulki dźěl awtorow ju wužiła, wo čimž swědči na spočatku lěta wudaty *Paternoster 2*. Wjetšina awtorow, kotrychž mějachu čitarjo składnosć zeznać dźakowano *Paternostera 1*, rozsudźi so wospjet swoje teksty wozjewić. Zjewichu so tež dalši debitanća kaž Aleksandra Kasparijec a najmłódša awtorka Lubina Ryćerjec.

---

[1] *Paternoster 1*, pod red. M. Maćijowej, Budyšin 2003.
[2] J. Brězan, *Wot rjaneje zběrki nowych tekstow sym so zawjesć dał*, „Serbske nowiny", 27.02.2004, s. 5.

„Wo přichodźe Serbow rozsudźa młodźi", cituje Dietrich Šołta w swojim artiklu *Młodźina pisa*, wěnowanym zběrce powědančkow pod titulom *Paternoster 2*[3], a runje na tute zwěsćenje chcu so w swojim nastawku koncentrować. Jeli maja młodostni wo tym rozsudźić, kajki budźe přichod Serbow wupadać, to měło so najprjedy wotmołwić na prašenje: Štó to poprawom je młody Serb a kak widźi sam situaciju swojeho naroda?

Njemóže so rěčeć wo identiće naroda bjez toho, zo by so započało z reflektowanjom nad identitu wosoby. W psychologiji so zapřijeće identita wšelako wopisuje. Najhusćišo pak so wužiwa tuto zapřijeće jako „jenakosć, kotraž njepodleži změnam"[4] abo jako „njepřetorhnjena kontinuita, kotruž pokazuje indiwiduum na wšěch etapach swojeho wuwića – wot prěnjeje hač do aktualneje".[5] Pod zapřijećom identita rozumi so tež rjad charakteristiskich kajkosćow indiwiduuma, kaž kmanosć sam swój wostać, zamołwitosć wosoby za dokonjane skutki, wukristalizowany wobraz samoho sebje abo na kóncu stajne začuće swójskosće, swojeje identity.[6]

Z naspomnjenych definicijow nastanje wobraz wo identiće, kotraž so rozumi jako nadawk, jako rezultat dołhotrajneho prócowanja, jako proces sebjeformowanja, kotryž da so jenož realizować, jeli so indiwiduum swobodny čuje, a naposledk jako kmanosć sebje samoho tworić. W tutym reflektowanju nad zapřijećom identity dóndźe so k wokomikej, w kotrymž jewi so nowe zapřijeće. Je to „začuće identity". Wone definuje so přez začuće swojeje eksistency jako indiwiduum. Hinak prajene, je to spóznaće, zo wobsedźi něchtó swójske „ja", a tež kmanosć wopisanja, štó je. Wotmołwy na prašenja, kotrež sym Serbam stajiła, dowoleja so dodrěć do hłubšich worštow kaž tež aspektow předstajeneje problematiki.

Štó je po Twojim měnjenju Serb a kajke su kriterije serbskosće?

> *To je ćežke prašenje. Zawěsće je Serb tón, kotryž so k tomu wuznaje. Hač wobknježi hišće serbsku rěč abo nic, je druhe prašenje, hačrunjež je to – po mojim menjenju – tola ważny dźěl. Ale što je Serb abo serbskosć, njehodźi so zawěsće jasnje definować.* [7]

[3] Citat z: D. Scholze, *Młodźina pisa*, w: „Serbske nowiny", 19.01.2007, s. 8.
[4] A. Lepa, *Mass media i tożsamość Polaków*, Częstochowa 1996, s. 85.
[5] Ibidem.
[6] Hlej S. Siek, *Rozwój potrzeb psychicznych, mechanizmów obronnych i obrazu siebie*, Warszawa 1984, s. 75-79.
[7] Wotmołwy studentow a awtorow podawam w originalnej formje.

Što rozumiš pod zapřijećom domizna?

> *Ma so mjez geografiskej a duchownej domiznu rozeznawać. Duchowna domizna eksistuje skerje we hłowje a je zwjazana z dobrymi přećelemi, ze swójbu abo druhej zhromadnosću. Tuta duchowna domizna je husto na geografisku městnosć wjazana, štož je w mojim padźe Łužica. [...] Dokelž je pak duchowna domizna abstraktna, móžu sebi předstajić, zo by ju wšudźe sobu wzać mohł.*

Jeli chcemy analyzu tutych wotmołwow přewjesć, dyrbimy so na klasiske rozdźělenje w sociologiji złožić: Priwatna wótčina *versus* ideologiska wótčina. Začuće narodneje identity so njezwurazni jenož přez awtoidentifikaciju z wulkej kulturno-ideologiskej zhromadnosću, kajkiž je narod, ale tohorunja přez začuće přišłušnosće a emocionalne zwiski z priwatnej wótčinu, a to je – kaž praji Stanisław Ossowski:

> „z tej towaršnostnej wokolinu, z tym městnom, z tymi městnami, ke kotrymž ma čłowjek wosobinski poćah, z kotrymiž je zwjazany přez wosobowe styki, emocionalne přiwjazanje, kotrež je so wutworiło přez přebywanje wulkeho dźěla žiwjenja abo wotrězka žiwjenja na tutym městnje, w kotrymž so wutworja wosebje sylne emocionalno-začućowe zwiski, na přikład čas dźěćatstwa, młodosće".[8]

W powědančku *Rozsud pod bukom* wopisa so stawizna młodeho Serba přez něšto nutřkownych monologow hłowneho rjeka. Wón dyrbi ważny, ze swojim přichodom zwjazany rozsud tworić. Awtor Syman Šołta rozważuje wo zwjazanosći z wótcnej zemju, wo jeje róli w žiwjenju młodeho čłowjeka. Wosudy rjeka pokazuja, zo je wěc zwadna a scyła njeje jednozmyslna. Protagonist twórby, Hojerec Franc, ma so rozsudźić, hač wostanje we Łužicy, hdźež je so narodźił a dorostł, abo hač tež do zapada wupućuje, zo by za dobrym dźěłom a wuspěchom honił. Je wćipny na swět, wě, zo by jemu wupućowanje přichod zawěsćiło. Za wupućowanje wuprajitej so tež staršej, kotrajž widźitaj w tym šansu za lěpše žiwjenje swojeho syna.

> *Z mojej tematiku (Rozsud pod bukom) chcych na situaciju dźensnišich młodych Serbow pokazać. Husto wšak so praji, zo mamy my młodźi ludźo w dźensnišim času lute šansy (Chance) a zo steji nam swět wotewrjeny. K tomu prińdźe hišće, zo dyrbi sej wjele młodych Serbow wukubłanske abo dźěłowe městno w Zapadnej Němskej pytać. W powědančku pokazam nětko nutřkowny konflikt, kotryž so z toho wuwije.*

[8] S. Ossowski, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzna*, w: Tón samsny, *Z zagadnień psychologii społecznej*, PWN, Warszawa 1967, s. 203.

Wězo chce kóždy porjadne dźěło namakać a dźěl toho wulkeho swěta widźeć a dožiwić, ale na tamnej stronje dyrbiš přećelow a swoju domiznu wopušćić. Snano samo na dlěši čas. Prašenje, kotrež sej tež protagonist powědančka staji, rěka: Što je ći ważniše? A wón (Franc) rozsudźi so za Łužicu a přecelow (Po tym zo słyši nana k synej rjec: „Kedźbuj na te korjenje, zo mi je njerozpačiš!"), dokelž čuje so tu doma a we Łužicy ma swoje „korjenje".

Za rjeka su Łužica a bliscy ważniši, we woprawdźitosći pak so problem tróšku hinak pokazuje. Wotpućowanje serbskeje młodźiny zda so być dźensa jedyn z najchutnišich problemow, kotryž je jara kompleksny a ze sobu rjad wohroženjow přinoša. Kompleksny je tohodla, dokelž wobwliwuja migraciju nimo zasłužbowych faktorow tohorunja druhe faktory, kotrež maja ciwilizaciski, kubłanski a ambiciozny pozadk.

Čehodla rozsudźa so Serbja za migraciju? W sociologiji rozeznawaja so „wustorčace" faktory, kotrež su zwjazane ze situaciju w ródnym kraju, a „přićahowace" faktory (push and pull factors), z kotrymiž wabi kónčina, do kotrejež so migruje.

Što wustorči ludźi ze serbskeje Łužicy? Woprawdźe eksistuje uniwersalny motiw migracije – žedźba za dyrdomdejstwom, žedźba za tym, něšto noweho zeznawać, so wupruwować w druhim swěće abo wućeknyć wšědnemu dnjej. To pak njeje motiw masoweje emigracije. Zda so, zo su to dźensa nimale jenož hospodarske faktory. Dźeń a bóle rosćaca bjezdźěłnosć a pobrachowace perspektiwy za powołanje we Łužicy nuća młodych ludźi ju wopušćić.

„Situacija njeje runje róžojta. Runje dokelž dyrbi wjele Serbow zwonka Łužicy dźěłać a bydlić, hačrunjež bychu rady we Łužicy wostali. Nimo toho němska politika wěste problemy Serbow njerozumi."

Serbski swět začuwa so jako kontrast k zapadnemu swětej, k modernemu swětej, kotryž we wočomaj Serbow hrožacy skutkuje.

„Situacija je hubjena, dokelž smy žiwi w času medijow a tych nimamy serbskich (kompjuterowe hry, telewizija, hand... skoro wšitko je němske). Powšitkowny „konsum/nałožowanje" serbskeje rěče je přemałki, dawa ale wjele rozdźěla mjez wjesku a městom!"

Bjezdwěla hodźi so za zašłe lětdźesatki ciwilizaciski postup zwěsćić, nastupiła je změna modelow konsuma a ambicijow ludźi. Apelowanje na patriotizm, zo njeby so emigrowało, je

naiwne. Młodźi ludźo su lačni za žiwjenjom, chcedźa perspektiwy widźeć, ale chcedźa tež přiměrjenu mzdu dóstać.

Wot wysoko kwalifikowanych ludźi njemóže so žadać, zo njebychu Łužicu wopuścili, jeli njeje za nich dźěła, kotrež by jich wukubłanju wotpowědowało, kaž tež zo njebychu hižo na swoje priwatne žiwjenje myslili. Antonina Kłoskowska je tole derje zwurazniła:

> „Wobdźělenje w narodnej zhromadnosći njewupjelni a njewučerpa cyłeho čłowjeka. Wón je wyše toho sobustaw druhich zhromadnosćow, na přikład swójby [...] a towaršnosće. To woznamjenja, zo so čłowjek we wšelakej měrje z mnohimi towaršnosćemi a skupinami identifikuje".[9]

Dźensa, w časach měra, su dźěło, wědomosć a swójba ważniše hač należnosće naroda. Winowatosće napřećo narodej njesmědźa nad powołanskimi a swójbnymi winowatosćemi dominować. Problem jewi pak so potom, hdyž nućí nowa woprawdźitosć młodych Serbow přeńć do němčiny a so wot serbšćiny dźeń a bóle zdalować. To móže k tomu wjesć, zo so serbska rěč pozhubjuje.

Wjele wotwisuje wot kultury, kajkuž ju něchtó wot doma sobu přinjese, wot toho hač so w cuzbje serbski wobswět nadeńdźe a, jeli ma něchtó mysle so ženić, hač budźe to serbske abo měšane mandźelstwo. Njejsu to jednore należnosće, štož dopokaza wosoba Alexandry Kasparijec, awtorki powědančka *Cuza domizna*.

Alexandra je 25 lět stara a je blisko Berlina wotrostła. Wokomiknje studuje germanistiku a stawizny wuměłstwa w Berlinje. Pochadźa z měšaneje swójby, mać je Serbowka a nan Němc. Sama praji wo sebi, zo je poł Němka a poł Serbowka.

> *Sym narostła zwonka Łužicy, ale sym přez swójbu a přećele na nju wjazana. Čuju so we woběmaj kulturomaj doma.*

We swojim powědančku wopisuje awtorka młodu Serbowku, kotraž dóstanje powěsć wo smjerći ćety. Holca je studentka, kotraž zwonka Łužicy bydli. Zo by so dostojnje wot ćety na dnju pohrjeba rozžohnowała, rozsudźi so holca sej serbsku žarowansku drastu woblec.

> *Čehodla nic ćetu, kiž budźe po nowočasnym wašnju pohrjebana [...] z tym česćić, zo sej na pohrjeb serbsku žarowansku drastu wobleku? Čehodla nic tomu modernemu wašnju něšto starodawne napřećo*

[9] A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1990, s. 103-104.

staječ?[10]

Tola po tym, zo bě so zwoblěkała, zwěsći: *Sym sej sama cuza w njezwučenej drasće.*[11] Smjerć ćety skići rjekowce składnosć so z přiwuznymi zetkać. Rozmołwy z nimi wotkryja dalši problem:

> *Sedźachmy wšitcy hromadźe w kuchni, kaž přeco derje pohosćeni, a rěčachmy wo njeboh ćeće, wo žiwjenju w našich swójbach, wo nowostkach we wsy. Ja wšelakich ludźi, wo kotrychž so rěčeše, njeznajach.*[12]

Tući ludźo su jej dospołnje cuzy – kaž by so wona w někajkim druhim, paralelnym swěće pohibowała.

Wo Serbach so často rěči jako wo přikładnej mjeńšinje, ale što mamy pod tym rozumić, wo kajke přikłady so jedna? A kak maja so w tym kontekśće słowa Karla-Markusa Gaussa pohódnoćić z jeho knižki pod titulom *Wuměracy Europjenjo*?

> „Na čim bazuje serbskosć, kotraž je so lětstotki dołho swěru dźeržała najebać přesćěhanjow a namocy, a nětk, hdyž jej njehrozy hižo žana křiwda, so ludźo dźeń a bóle zdaluja? Što wot njeje wostanje, wot tuteje sławneje identity? Narodna drasta? Nałožki? Procesiony? Putnikowanja? Rěč? Wola, so wuznawać z někajkich njedodnitych přičinow k wěstej narodnosći? [...] Te nałožki přeńdu njezadźeržujomnje do sfery čisteje folklory, a hačrunjež móža wone za wobdźělnikow a přihladarjow nadal přijomna zabawa być, za přežiwjenje skrućacu identitu pak so hižo njehodźa. [...] Wšědna bliskosć susodneje rěče so skónčnje hižo njewobhladuje jako wohroženje, ale jako šansa; dawny, woprawnjeny strach před germanizaciju je cofnył wolóženju, zo je móžno być Serb a Němc, myslić, rěčeć a pisać serbsce a němsce".[13]

W tutym kontekśće je hódno słowa dweju Serbow podać.

> *Čuju so sylny jako Serb, dokelž je to moja maćerna rěč. Rěču ju doma we swójbje, z přećelemi, pola pjekarja atd. Njehańbuju so pak, zo sym Němc. Nimam z tym problem tež jónu němsce rěčeć, tež hdyž su mjez přitomnymi Serbja a Němcy – je to za mnje prašenje tolerancy.*

[10] A. Kasparijec, *Cuza domina*. w: *Paternoster 2*, op. cit. s. 26.
[11] Ibidem, s. 30.
[12] Ibidem, s. 28.
[13] K. M. Gauss, *Umierający Europejczycy*. http://www.dziennik.pl/Default.aspx?TabId=208&year=2006&nrw=105&art=105370.

Tradicija je ważna a nas wjele wuči. Wjedźe ludźi hromadu. Wona je jara bohata. My dyrbimy z njeje wuknyć a so w njej kubłać a po tym dyrbimy jej wot nas něšto dodać. Tradicija njeje ničo statiske, ale něšto dynamiske. To je wulke bohatstwo, kotrež móžemy my ze žiwjenjom pjelnić. A to rěka, rozestajenje, wuwiće, nowe ideje, ale tež česćenje starych idejow. Nima zmysła tradiciju jenož zwučenosće dla hajić.

Poslednja sada wuběrnje koresponduje z třećim powědančkom pod titulom *Tradicija*. Awtorka je hižo naspomnjena Lubina Ryćerjec – šulerka serbskeho gymnazija w Budyšinje. Móže so rjec, zo je to bóle wobrazk, kotryž prezentuje plastisce rysowanu scenku, hač powědančko. Zakładny wobsah wopisowaneje situacije je patoržica w domje serbskeje swójby. Kaž kóžde lěto zhromadźi so swójba za hodownym blidom, zo by so podała kóždolětnej ceremoniji. *„Kóžde lěto samsna ceremonija. [...] Znajmjenša hižo pjate hody tak je"*.[14] Tutón raz pak je šematiski wotběh wječora přez potajneho hosća myleny. Wšitcy njesćerpnje na jeho přichad čakaja, ma dźě přinjesć za staršeju dar. Nadobo zaklinka při durjach a napjatosć docpěje wjeršk. Durje so wočinja a štó stupi do bydlenja? Pica-serwis! Tu skónči młoda awtorka swoju powěsć.

Kak ma so tuž titul „tradicija" rozumić? Je tradicija woprawdźe něšto puste – zběrka šematiskich zadźerženjow, kotrež nimaja hłubšeho zmysła? A je so jich awtomatiske wospjetowanje z tradiciju stało? Młodostnych to njerozwjeseli. Činja to ze zwučenosće a tohorunja za staršeju, zo njebychu jeju zrudźili. W swěće staršeju je tuta tradicija hišće žiwa, ale w swěće młodostnych wona mrěje – zda so być zastarska a zwjaza so z dźěćatstwom. Nochcedźa hižo hodowne spěwy spěwać ani hodowne basnje přednjesć. Dorostuja a su w hinašim swěće žiwi, rodźa wo něšto nowe. Awtorka pokazuje, zo same hajenje tradicije njedosaha, jeli so do njeje njewěri a zakładny zmysł njerozumi. Tole potwjerdźi tež na swoje wašnje wuprajenje Serba:

Ći, kotřiž su tu wostali, na př. we wjeskach, myslu, zo maja sylne korjenje do serbstwa přez te cyłe swjedźenje. Ći, kotřiž su do swěta šli, dyrbja wšědny dźeń wojować wo swoju identitu, a zo ju njezhubja. Myslu pak, zo pola najwjace z nich identita kruta je, dokelž je to něšto wosebite we wulkim swěće prajić móc, zo sy jedyn z mało Serbow, z jónkrótnej rěču a zajimawej kulturu.

Praji so, zo steji swět młodym wotewrjeny, maja móžnosće, wo kotrychž jich staršej respektiwnje dźědojo a wowki jenož sonjachu. Bjezdwěla, w tym twjerdźenju tči wulka

[14] L. Ryćerjec, *Tradicija*, w: *Paternoster 2*, op. cit., s. 62.

wěrnosć. Ale njesmě so zabyć, zo móže so nam rum, w kotrymž je moja generacija žiwa, nadměru wotewrjeny zdać a přez staršeju nadměru idealizowany.

Dźensniši dźeń jewi so problem identity jako wosebje ważny a aktualny. Wšelakorosć wokomiknje eksistowacych žiwjenskich stilow, etiskich normow a swětonahladow kaž tohorunja wjeleraznosć předstajenja čłowjeka so tak wuskutkuje, zo wjedźe načasna kultura do krizy a k wohroženju čłowjeskeje identity. Tohodla dyrbi so z respektom na młodych Serbow hladać, kotřiž so rozsudźa wo swoju identitu wojować a z hordosću so wuznawaja k swojemu pochadej. We wupućowanju hodźi so tež šansa za serbski narod widźeć. Młodźi, wukubłani ludźo, toho wědomi, štó su a zwotkel pochadźeja, su wuběrna reklama za Serbow w swěće.

Ważne je tohorunja, zo nochcedźa młodźi Serbja mjelčeć, ale so zmužiće chutnych temow přimaja, kaž awtorojo wyše naspomnjenych powědančkow. Su to ćežke temy, tohodla je derje, zo pytaja młodźi formu dialoga. Mějmy tohodla nadźiju, zo so jich hłós wusłyši, přetož woni, kaž sym hižo naspomniła, „rozsudźa wo přichodźe Serbow".

Marta Swoboda
(Katowice)

Načasne institucije, kniha a ćišć jako ważne faktory pólsko-serbskich kontaktow kaž tež žórła informacijow wo serbskej kulturje*

Hłowny nadawk předležaceho dźěła bě předstajić tute pólske instucije, knihi a časopisy, kotrež běchu a dale su hłowni nošerjo informacijow wo Łužicy w Pólskej, a kotrež přez to při hajenju wzajomnych pólsko-serbskich kontaktow ważnu rólu hraja. W přinošku zajimuje so awtorka wosebje za temy sorabistiskich slědźenjow z pjera pólskich wědomostnikow kaž tež za wašnje posrědkowanja informacijow wo Łužicy w Pólskej. Z tym zwjazuja so problemy ćišća, knihow a interneta, kotrež so w dźěle wobkedźbuja jako runohódne medije posrědkowanja wědy wo Serbach a serbskej kulturje. Awtorka naspomni tež načasnych pólskich slědźerjow a prócowarjow, kotřiž so najaktiwnišo za serbsku problematiku zasadźuja.

W prěnim dźělu dźěła prezentuja so tute institucije, kotrež so na slawistiske slědźenja a promociju Zapadnych Słowjanow orientuja. Najaktiwnišo na wědomostnym polu dźěłaja slawistiske wědomostne instituty. Awtorka předstaji profil Slawistiskeho instituta Pólskeje akademije wědomosćow (Dźěłarnja za Lechiske a Serbske rěči) [Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Pracownia Języków Lechickich i Łużyckich)] a Instituta zapadneje a južneje slawistiki Waršawskeje uniwersity (Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego). Wobě instituciji slědźitej předewšěm na polu rěčespyta, wukonjetej analyzy přełožkow a zestajatej słowniki za přełožowanje ze serbšćiny do pólšćiny. Hačkuli so jich wudawaćelska dźěławosć w dalšim dźěle předležaceho dźěła dokładnišo předstaji, je hódno hižo na tutym městnje naspomnić, zo wudawa Institut zapadneje a južneje slawistiki popularno-wědomostny časopis „Zeszyty Łużyckie" („Serbske zešiwki"), t. r. jedyn wot dwěju periodikow na pólskich wikach, kotrejž so nimale jeničce Łužiskim Serbam wěnujetej. We woběmaj předstajenymaj institucijomaj wobdźěłaja so sorabistiske prašenja jako dźěl šěršeje, slawistiskeje problematiki. Dźakowano slědźerjam kaž Ewje Siatkowskej,

* Přinošk je zjeće magisterskeho dźěła awtorki pod titulom *Współczesne instytucje, książka i prasa łużycoznawcza jako ważny aspekt kontaktów polsko- łużyckich oraz źródło informacji o kulturze łużyckiej*, kotrež napisa wona pod wjednistwom dr hab. Marji Kalczyńskeje.

Januszej Siatkowskemu, Elżbieće Wrocławskej, Jadwize Zieniukowej ma sorabistika we wobłuku dominowacych slawistiskich slědźenjow krutu poziciju.

Pólske organizacije, towarstwa a kruhi propaguja serbsku kulturu přez organizowanje konferencow, přednoškow, dnjow serbskeje kultury. Wone iniciěruja tež pólsko-serbske sobudźěło mjez wšelakorymi towaršnostnymi wórštami wobeju narodow, najwuraznišo pak na polu wumělstwa. Dźensniši dźeń skutkuja w Pólskej štyri pro-serbske towarstwa:

- Pólsko-serbske towarstwo, hłowny wotrjad we Waršawje (Towarzystwo Polsko-Serbołużyckie, zarząd główny w Warszawie).

Towarstwo załoži so w lěće 1991. Załožerjej běštaj Zbigniew Wierzbicki a Zbigniew Gajewski (jeho předsyda hač do lěta 2005). Dźensa je z předsydu towarstwa Mirosław Perzyński. Jeho čłonojo su předewšěm wědomostni sobudźěłaćerjo Waršawskeje uniwersity a Pólskeje akademije wědomosćow. Tuchwilu skutkuje w towarstwje (we wšitkich jeho wotnóžkach) na 120 wosobow z cyłeje Pólskeje. Towarstwo ma slědowace wotnóžki:

– delnjošleske we Wrócławju; załoži so w leće 1995, předsyda Ludmiła Gajczewska;
– w Póznanju, nasta 1998, předsyda Bogusław Kowalczyk;
– koło w Sochačewje, załoži so w lěće 2002, předsyda Mieczysław Rybicki.

Swoje nadawki, t. r. *formowanje zjawneho měnjenja we woběmaj statomaj w duchu wzajomneho zajima a pólsko-serbskeho zbliženja*, realizuje towarstwo hłownje přez propagatorisku a informacisku dźěławosć. Referaty, přednoški a druhe zarjadowanja wo serbskich temach wotměwaja so prawidłownje we wobłuku kóždoměsačnych zetkanjow, na kotrychž so tež načasne informacije, kotrež z Łužicy dochadźeja, wobšěrnje komentuja. Na posedźenjach towarstwa zaběraja so jeho čłonojo intensiwnje z najnowšimi sorabistiskimi wozjewjenjemi kaž tež z dźěławosću jednotliwych čłonow towarstwa resp. z aktiwitami jeho zwonkawaršawskich wotnóžkow. Towarstwo organizuje wustajeńcy wo Serbach, na kotrychž prezentuja so znate wosobiny ze serbskeho zjawneho žiwjenja. Tež siluety pólskich přećelow

Serbow tam njepobrachuja. Najbóle spektakularnu formu dźěławosće towarstwa wučinja zetkanja ze serbskimi spisowaćelemi kaž tež prezentowanje a promowanje serbskoreččnych knihow. Aktiwnje wuwiwa so tež sobudźěło towarstwa z redakciju „Serbskich zešiwkow”.

- Pólsko-serbske towarstwo „Pro Lusatia” w Opolu.

Towarstwo załoži spočatnje jako wotnóžku waršawskeho Pólsko-serbskeho towarstwa w lěće 1998 Leszek Kuberski, kotryž běše tež jeho dołholětny předsyda. Wot lěta 2004 skutkuje „Pro Lusatia” jako samostatna organizacija. Z předsydu towarstwa je wokomiknje Mariusz Patelski, z čłonami přirady su Piotr Pałys, Mieczysław Balowski a dr. Organizacija liči wokoło 23 čłonow, wjetšina z nich haji bliske zwiski ze Stawizniskim institutom (w Opolu). Tohodla tež njedźiwa, zo přewažuja w slědźenjach a zajimach čłonow towarstwa stawizny a biografistika.

„Pro Lusatia” wuwiwa pólsko-serbske sobudźěło, šěri w Pólskej wědu wo stawiznach Serbow a jich kulturje. Jako najlěpšu formu za propagowanje proserbskeje myslički wuzwoli sej towarstwo přednoški a referaty, konferencije a zetkanja. Čłonojo towarstwa wobdźěla so často na wukrajnych konferencach w Praze, Budyšinje a Choćebuzu. Tola hišće časćišo přebywaja wukrajni wědomostnicy, hłownje Serbja a Češa, w Opolu. „Pro Lusatia” zaběra so jako jenička w Pólskej w tajkej měrje ze slědźenjemi serbsko-čěskich kontaktow.

Hižo tradicionelny dźěl dźěławosće towarstwa tworja Dni Łużyckie (Serbske Dny), kotrež so wot lěta 1999 sem, zwjetša nazymu, wotměwaja. „Pro Lusatia” podpěruje aktiwnje wuměnu mjez wuměłcami wobeju narodow. Štož wudawaćelski aspekt nastupa, wudawa towarstwo časopis „Pro Lusatia. Opolskie studia łużycoznawcze”. Dotal wuńdźe pjeć zešiwkow.

- Towarstwo serbskich studijow (Towarzystwo Studiów Łużyckich) při Stawizniskim instituće Zielonogórskeje uniwersity.

Towarstwo eksistuje w ramiku Stawizniskeho Instituta Zielonogórskeje uniwersity. Załoži so w lěće 1992, nastork k nastaću towarstwa da Tomasz Jaworski, kotryž je jeho předsyda hač do dźensa. Załoženje towarstwa bě pozitiwna reakcija na přiběracy zajim wo kulturu Serbow w Lubuskim kraju. Z čłonami towarstwa – dohromady někak 30 wosobow – su stawiznarjo, filologojo, ludowědnicy, wučerjo a studenća. Njepobrachuja tohorunja žurnalisća, dźěłaćerjo muzejow a zastupjerjo druhich powołanjow. Towarstwo slědźi wunošnje na polu sorabistiki;

wědomostne ćežišćo konstituuje tematika šlesko-serbskich mjezow, kotraž so wosebje w kontekśće demografiskich procesow rozjima.

- Towarstwo propagowanja wuchodneje Łužicy w Żarach (Stowarzyszenie Promocji Wschodnich Łużyc w Żarach).

Skutkuje z lěta 1997 sem. Ze sobuzałožerjom a dołholětnim předsydu bě Witold Piwoński (zemrě 9.4.2005). Program towarstwa wusměri so na wutworjenje a propagowanje regiona wuchodneje Łužicy, na popularizowanje słowjanskeje kultury a tradicije. Na čole towarstwa, kotrež liči na 24 člonow, steji Leszek Kaczmarski. W ramiku organizacije fungujetej dwě wotnóžce:

– při Zakładnej šuli čo 2, w Lubsku, předsyda Władysław Mochocki;
– w Gubinje, předsyda Lech Kiertyczak.

Kaž slědźerske institucije, tak skutkuja tež towarstwa pólsko-serbskeho „přećelstwa” aktiwnje na wudawaćelskim polu, kotrež so w dalšim dźělu dźěła dokładnišo prezentuje. Tu ma so jenož na šlesko-serbski kabinet (Gabinet Śląsko-Łużycki) pokazać. Kabinet je organ biblioteki Wrócławskeje uniwersity, wón zběra a spřistupnja ćišće, kotrež so na Šlesku (t. mj. *silesiaka*) a Łužicu (t. mj. *lusatika*) poćahuja. W jeho wobsydstwje namakaja so krute (stare ćišće wot 16. lětstotka hač do lěta 1945; nowe ćišće wot lěta 1945 sem) kaž tež njekrute formy ćišća (dokumenty towaršneho žiwjenja, kotrež so ze Šleskej a Łužicu direktnje zwjazuja).

Analyzujo dźěławosć horjeka předstajenych towarstwow hodźi so rjec, zo – hačrunjež pod slědźerskim aspektom Waršawa najwunošnišo skutkuje – iniciatiwy, kotrež maja serbsku kulturu promować, najhusćišo na juhu Pólskeje nastawaja. Najważnišej stej tu bjez dwěla Opole a Wrócław. W poslednim času móžemy spěšnje přiběracy zajim za serbsku problematiku tež w Lubuskim kraju zwěsćić.

*

Zakładnej žórli informacijow a wědomosće wo Serbach stej w Pólskej kniha a ćišć. Na zakładźe analyzy wudawaćelskich wikow, bibliotekarskich katalogow a katalogow nowowudaćow, bibliografijow a datowych bazow wobkrućí so, zo wozjewi so w lětach 1991-2007 w Pólskej 41 publikacijow, kotrež so nimale jeničce Łužicy wěnuja.

Najdokładnišo so we wědomostnych dźěłach pólskich wědomostnikow stawizny Serbow a problemy serbskeho rěčespyta wobjednawaja. We wobłuku stawizniskeje tematiki móže so maćizna dale diferencować: Někotre wozjewjenja informuja wo powšitkownych stawiznach Łužicy[1], druhe wo stawiznach Serbow we 20. lětstotku. Wosebje po lěće 2000 nasta wjele studijow, kotrež so z časom Druhej swětoweje wójny a časowym wotrězkom 1945-1950[2] zaběraja.

Z wobłuka rěčespyta nasta w periodźe 1991-2007 dwanaće wědomostnych dźěłow, mjez nimi słowniki[3], powšitkowne pojednanja wo serbskej rěči[4] kaž tež analyzy přełožkow[5].

Na spočatku 90tych lět wuda so w Pólskej rjad monografijow, w kotrychž so serbske prašenja w šěršim konteksće hač dotal předstajichu.[6] W nich pojednachu awtorojo stawizny Serbow, jich kulturu, tradiciji, dźensniše městnje w Europje a jich perspektiwy za přichod. Z najnowšich wědomostnych tendencijow wuchadźeja impulsy, Łužicu a Serbow kompleksnišo wobjednać.

Pólsko-serbskim mjezsobnym kontaktam wěnowachu slědźerjo hakle w 21. lětstotku wjetšu kedźbnosć. Jako prěnje dźěło ma so w tutym zwisku naspomnić kniha Rafała Leszczyńskeho *My i oni: kontakty kulturalne Polaków i Łużyczan* (Opole 2000). Najebać titul knihi, kotryž wobjednanje šěrokich kulturnych kontaktow mjez Polakami a Serbami připowědźi, wobmjezuje so awtor w njej jeničce na literarne polo. Skedźbnja na přitomnosć

[1] Přir.: M. Cygański, R. Leszczyński, *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*, 1. Zwj., *Do 1919 roku*, Budziszyn, Opole 2002; T. Jaworski, M. Ostrowski (wud.): *Łużyce - w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy* Środkowej, Zielona Góra 1995.

[2] Přir.: J. Wójcicki, *Pod Budziszynem, Dreznem, Mielnikiem: jak było naprawdę*, Warszawa 2000; L. Kuberski, P. Pałys, *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej: kontakty polsko- serbołużyckie w latach 1945-1950*, Opole 2005; J. Brodacki, *„Prołuż" Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc: historia wewnętrzna organizacji (1945-1949*), Warszawa 2006.

[3] Přir.: E. Siatkowska (wud.): *Słownik polsko-górnołużycki i górnołużycko-polski = Pólsko-hornjoserbski a hornjoserbsko-pólski słownik*, Warszawa 2002; R. Leszczyński (wud.): *Dolnołużycko-polski słownik minimum*, Żary 2002.

[4] Přir.: H. Faska, E. Wrocławska (wud.): *Z historii języków łużyckich, zbiór studiów*.

[5] Přir.: T. Lewaszkiewicz, *Łużyckie przekłady Biblii, przewodnik bibliograficzny*, Warszawa 1995.

[6] Přir.: M. Lis (wud.): *Serbowie Łużyccy i Polacy - doświadczenie historyczne i perspektywy współpracy: materiały z sesji naukowej odbytej 15-16 listopada 1991 r. w Niwkach pod Opolem*, Opole 1992; J. Malink, *Łużyczanie: słowiański naród w Niemczech*, přeł. z něm. Stanisław Marciniak, Warszawa 1994.

pólskich awtorow a dźěłow mjez Serbami, analyzuje přełožki, rozważuje wo wuměnje literarnych idejow mjez woběmaj narodomaj.

Kedźbnosć zasłužitej sej tohorunja dwě knize Małgorzaty Mieczkowskeje: *Między koncepcją a praktyką: Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990* (Szczecin 2002) a *Polska wobec Łużyc w drugiej połowie XX wieku: wybrane problemy* (Szczecin 2007). We woběmaj publikacijomaj wopisuje slědźerka wzajomne pólsko-serbske poćahi za čas socializma. Tutón tema a tutón čas njenamakaštej dotal šěroki wothłós w pólskich slědźenjach, wo wjele dokładnišo předstajowachu so dowójnske sorabofilne aktiwity z pólskeho boka. W tutym zmysle pioněrskej skutkaj Mieczkowskeje wobswětlujetej tutu periodu ze stawizniskeje a politologiskeje perspektiwy.

Knize *Zachwyt dla cudowności życia: witalistyczna poezja Jána Smreka, Fráni Šrámka i Jana Lajnerta* (K. Włodarz, Katowice 2000) a *W kręgu Krabata: szkice o Juriju Brězanie, literaturze, kulturze i językach łużyckich* (wud. J. Zarek, Katowice 2002) stej literaturowědnej studiji. Prěnja spyta – zdźěla na materialu serbskeje literatury – definiciju witalizma před pozadkom europskeje filozofiskeje mysle postajić kaž tež jeho zrozumjenje pola Zapadnych Słowjanow. Druha kniha pokazuje na połoženje serbskeje literatury a serbskeje rěče porno změnam, kotrež přinjese kónc 20. lětstotka. Wostanjemy-li we wobłuku literaturowědy, dyrbi so tež dalša iniciatiwa naspomnić, zažniša dyžli wobě horjeka naspomjenej wozjewjeni, mjenujcy prěni dźěl prěnjeho zwjazka leksikona *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów: 1890-1990*, pod titulom *Literatura łużycka i słowacka*[7].

Na proze lětstotkow přesadźi so w pólskej sorabistice wuraznišo slědźerska tendenca, po kotrejž so na Łužicu zhladuje jako na wjetši dźěl namjezneho teritorija[8] – městna zetkanjow rozdźělnych kulturow a konfesijow. Tutón teritorij njewobmjezuje so jenož na hranicu mjez Němskej a Pólskej, ale wobjima tež Šlesku a Česku, štož jemu bohatu kulturnu disocjaciju[9] garantuje.

W dźěle charakterizuja so nošerjo a nakładnistwa, w čejichž zamołwitosći horjeka wobjednane pozicije wuńdźechu. Mjez druhimi wopokaza so, zo *sorabica* nanajhusćišo tute wyše šule a slědźerske institucije wudawaja, kotrež runočasnje swoje samsne nakładnistwo

[7] H. Janaszek-Ivaničková (wud.): *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów: 1890-1990: przewodnik encyklopedyczny*, 1. Zwjazk, *Literatura łużycka i słowacka*, Katowice 1994.

[8] J. T. Nowiński (wud.): *Łużyce - bogactwo kultur pogranicza: materiały z Ogólnopolskiego Sejmiku Krajoznawczego*, Żary 2000; M. Wojecki (wud.): *Serbołużyczanie na terenach przygranicznych: Łużyce Zachodnie, Łużyce Wschodnie: materiały z międzynarodowej sesji polsko-niemieckiej, Zielona Góra 7 czerwca 2000*, Zielona Góra 2000; T. Jaworski (wud.): *Ludność pogranicza śląsko-łużyckiego*, Zielona Góra 2003.

[9] Terminus pochadźa z knihi: J. Szczepankiewicz-Battek, *Łużyce - przestrzeń dysocjacji kultur narodowych i religijnych*, Słupsk 2005.

wobsedźa. Na zakładźe analyzy wudawaćelskich on-line katalogow tutych institucijow zwěsći awtorka, zo su zajimcam z Pólskeje a wukraja sorabofilne knihi lochko přistupne. Wón móže sej je w interneće abo direktnje w nakładnistwje skazać. Standardnje wobsahuja wudawaćelske katalogi najważniše informacije wo knihach, wabja za nje z pomocu fotow a wobsaha – druhdy z fragmentom wudawaćelskeje recenzije –, su derje strukturowane a estetisce naročne. Tež tutón aspekt popularizowanju serbowědy w Pólskej pomha.

Za předležace dźěło přeslědźi awtorka zestajenja slawistiskich spisow a slawistiske bibliografije a zwěsći, zo njeeksistuje hač dotal žana bibliografija, kotraž móhła służić jako kompendij serbskeho pismowstwa (w Pólskej – přisp. přełožowarja). Sorabistiske wozjewjenja namakaja městno zwjetša we wobłuku pólskich slawistiskich spisow. Awtorka rozjimuje dokładnišo najnowšu bibliografisku poziciju *Bibliografia słowianoznawstwa za lata 1996-2000. Słowiańszczyzna Zachodnia i Południowa*[10], kotraž wobsedźi wulki dźěl bibliografiskich informacijow wo sorabicach a postaji ličbu *sorabicow* mjez slawistiskimi wozjewjenjemi na 16 %.

*

Dokładnišo předstaji awtorka w dźěle dwaj sorabofilnej časopisaj, „Zeszyty Łużyckie”[11] a „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze”[12]. Wona njepřeslědźi jenož jeju grafiske wuhotowanje, ale tohorunja wustupowanje a frekwencu wustupowanja tajkich tematiskich kompleksow kaž stawizny, literatura, hudźba, wuměłstwo, dźiwadło; při tym njepobrachuja problemy bibliologije a biografistiki. Runje tajke postupowanje wotpowěduje nadawkej, rozdźělne zhladowanje na serbsku problematiku přez wobaj slědźerskej centraj w Pólskej dokumentować.

We Waršawskim časopisu kładźechu wudawaćeljo wjetši akcent na stawizny serbskeje kultury; mjez druhimi předstajichu so spočatki wobydlerstwa Łužicy a wuwiće městow. Přinoški k stawiznam starodawnych serbskich wsow a městow njejsu jenož za pólskich čitarjow ważne, kiž wo nich informacije pytaja, ale tohorunja za Serbow samych, kotrymž wone pomhaja, swoju narodnu identitu zdźeržeć. Stawizny jako tajke pak wjele městna w „Serbskich zešiwkach” njanamakachu.

[10] Wud.: P. Głogowski, L. Moroz- Grzelak, M. Stefański, Warszawa 2002.
[11] Analyza časopisa přewjedźe so na zakładźe slědowacych čisłow: čo. 32/33 (2001): *Trochę etnologii, trochę historii, trochę futurologii*, (wud.): E. Siatkowska; čo. 34 (2002): *Tym razem Dolne Łużyce*, (wud.): I. Cechosz; čo. 35/36 (2003): *Budziszyn i nie tylko*, (wud.): Z. Kłos, M. Szczepański; čo. 37/38 (2004, ćišć 2005): *„Małe” i „duże” języki kultury*, (wud.): E. Wrocławska.
[12] Z předmjetom analyzy běchu čisła: 1. (2002); 2. (2003); 3-4. (2004-2005).

Na rozdźěl wot Waršawskeho časopisa wučinja stawizny, hłownje 20. lětstotka, hłownu tematisku runinu časopisa „Pro Lusatia". W njej namaka zajimc tohorunja wjele biografiskich přinoškow. Tež wone wjele wo stawiznach, pólsko-serbskich kontaktach a podobnych wosudach Šlezičanow a Serbow powědaja. W jednotliwych skicach předstajeja so postawy prócowarjow, kotřiž wo swobodu a narodne sebjewědomje wobeju etniskeju skupinow wojowachu. Dopokaza so, zo njewostachu Šlezičanojo na podawki wokoło swojich wuchodnych susodow a na jich powšitkownu situaciju nječućiwi.

Kultura Serbow – to su tohorunja jich literarne zamóženja. W tutym aspekće so konstelacija přewobroći: Njenamaka-li literatura w „Pro Lusatiji" wjele městna, tak so wona w „Serbskich zešiwkach" połnje hódnoći. Sorabisća a literarni wědomostnicy wozjewjeja na stronach „Serbkich zešiwkow" analyzy staršeje serbskeje literatury, w rubrice *Literarny kućik* (*Kącik literacki*) zeznajomi so čitar z twórbami načasnych serbskich literatow. Kaž to Marta Ziółkowska-Sobecka z prawom wobkrući, spytaja „Serbske zešiwki" (znajmjeńša w móžnej měrje) widźomne pobrachowanje serbskeje literatury na pólskich knižnych wikach narunać.[13]

Naspomnjenej periodikaj swoje strony jenož sporadisce serbskemu wuměłstwu wotewritej. A při tym je wuměłstwo, runje kaž pismowstwo, ważny srědk, kotryž ludźi a jich tradicije zwjazuje. Relewantna róla dźiwadłoweho hibanja za žiwjenje a wuwiće wjele narodow so w jich stawiznach dokumentuje. Zajim za serbske wuměłstwo dopokazuja we wobłuku wobeju časopisow jeničce „Serbske zešiwki". Relatiwnje wysoka je w nich ličba grafikow, kotrež pak najhuscišo jenož jako ilustracije k literarnym tekstam słuža. Pobrachuja nadrobne analyzy twórbow serbskich wuměłcow kaž tež pospyty, čitarja z načasnymi tendencami w serbskim wuměłstwje zeznajomić.

Na tutym městnje ma so hišće napomnić, zo čestne městno w pólskim sorabofilnym gremiju serbska hudźba namaka. Analyza wupytanych čisłow wobeju časopisow połnje to wopodstatni.

*

W předstajenym dźěle zestaja so tež *Mały biografiski słownik načasnych pólskich slědźerjow a přećelow Serbow* (*Mały słownik biograficzny współczesnych polskich badaczy i przyjaciół Łużyc*), kotryž funguje jako dodawk. Hačrunjež awtorka jenož 15 biogramow zestaja, ma so tola *Słowni(č)k* jako započatk wjetšeho projekta wobkedźbować. Wón so w pozdźišim času

[13] Přir. dokładnišo: M. Ziółkowska-Sobecka, *Zeszyty Łużyckie z perspektywy dziesięciu lat*, w: „Zeszyty Łużyckie", čo. 31 (2000), s. 24.

wo nowe biogramy rozšěri, a te, kiž hižo eksistowachu, so z nowymi informacijemi wudospołnjeja. Kóždemu biogramej přizamknje so wuběrkowa bibliografija, kotraž so w přichodźe tohorunja dopjelnić dyrbi.

Słownik jasnje pokazuje, zo je *spectrum* ludźi, kiž swoje žiwjenje z Łužicu zwjazachu, jara šěroke. Aktiwnje skutkuja na tutym polu duchownowědomostnicy: slawisća (sorabisća, bohemisća), stawiznarjo, literaturowědnicy, kotřiž swoje slědźenja na serbske teksty abo stawizny wusměrja, ale tohorunja zastupjerjo druhich disciplinow (kaž mediciny, pedagogiki, archiwistiki).

*

Dźensniše aktiwity Polakow za słowjanski narod, kotryž je w Němskej doma, je jara zajimawy slědźerski materijal. Wosebje pak motiwy přećelstwa a mjezsobnych kontaktow při tym přewšo ważnu rólu hraja. Tuchwilny staw pólskich sorabofilnych institucijow njebě so hač dotal dokładnišo charakterizował a nastate přinoški k tutej tematice ženje kompleksny charakter njemějachu. Předležace dźěło je pospyt, wědu wo načasnych proserbskich aktiwitach na pólskim boku bóle sistematisce wobjednać.

Z pólšćiny Tomasz Derlatka

PŘEŁOŽKI

Ewa Teodorowicz-Hellman
(Stockholm)

Tworjenje spisowaćela na pozadku dweju literarneju a kulturneju tradicijow*

Jurja Brězanowe bohate a žanrowje diferencowane literarne tworjenje je so z relewantnym přinoškom k wuwiću dweju europskich literaturow a kulturow stało: serbskeje a němskeje. Tuta móhłrjec dualna kulturna, rěčna a literarna přisłušnosć awtora *Krabata* je předstajała (a dale předstaja) njemały problem za literarnych kritikarjow a literaturowědnikow, dokelž njeje z jich nadawkom jenož městno spisowaćela w literarnych stawiznach postajić, ale tohorunja jeho wuměłsku twórbu prawje hódnoćić. Runje tutón druhi nadawk žada sej wot kritikarja, zo wón literarne dźěło našeho spisowaćela – tuž teksty, kotrež wón we woběmaj rěčomaj napisa – w kontekśe dwójneho, rozdźělneho kulturneho herbstwa zapřimuje. Tohodla je so tež w stawizniskoliterarnych pojednanjach njerědko na Brězanowu dwurěčnosć z wěstej distancu zhladowało, je so wo jeho literarnych dźěłach bjez šěršeho komentara rozprawjało abo so tež jeho silueta na pozadku jenož jedneje tradicije, wotpowědnje serbskeje resp. němskeje předstajała.

W kontekśe tutych rozważowanjow je hódne naspomnić wuprajenje wuchodoněmskeho kritikarja a literarneho stawiznarja Hansa Kocha, kotrež so na Brězanowe literarne dźěło poćahuje. W zawodźe k nastawkej *Mannesjahre. Bemerkungen über Jurij Brězan* wobkrućí H. Koch:

> „Hier kann lediglich von Jurij Brězan als *deutschem* Schriftsteller die Rede sein, nur von einigen Zügen seines Beitrags zur sozialistischen Nationalliteratur der Deutschen Demokratischen Republik.“[1]

Brězanowa literarna dźěławosć zawěsći jemu w literarnym swěće NDR popularitu a připóznaće. Wo tym móže mj. dr. tutón fakt swědčić, zo namaka so jeho mjeno w lěće 1972 w

---

* Nastawk je přełožk poslednjeho kapitla z awtorcyneje monografije *W drodze do „Krabata“. Richtung „Krabat“. Monografia twórczości Jurija Brězana do roku 1975*, Stockholm 2006, Stockholm Slavic Papers, 12, s. 131-139. Kniha je skrótšena a wobdźěłana wersija zažnišiho teksta awtorki, kotryž nasta w 70tych lětach.

[1] H. Koch, *Mannesjahre*, w: „Weimarer Beiträge” 1975/9, s. 69.

Lipsku wudatym *Leksikonje němskorěčnych spisowaćelow* (*Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller*)[2]. Pódla bibliografiskich datow a rozjimanja jeho tworičelskeho puća, nańdźemy tam tohorunja wobšěrnu lisćinu jeho twórbow, do kotrejž so – štož ma so tu wosebje wuzběhnyć – tež serbskorěčne twórby zapřijachu.

Zajimawu prezentaciju skutkowanja Jurja Brězana na literarnym polu předstaji Christine Gundlach w swojim přinošku pod titulom *Jurij Brězan*, kotryž wuńdźe w zwjazku *Literatur der Deutschen Demokratischen Republik*[3] [1974]. Awtorka wuzběhny w nim problem dwurěčnosće spisowaćela, naspomni awtorowy serbski pochad kaž tež temy jeho literarnych dźěłow, kotrež so ze žiwjenjom serbskeje mjeńšiny zwjazowachu. Zo by spisowaćelski puć awtora trilogije *Feliks Hanuš* tež pod socialno-historisko-kulturnym aspektom wobswětliła, rozsudźi so Gundlach za to, zo w swojim přinošku krótko politisku a kulturnu situaciji Serbow po druhej swětowej wójnje rysuje. Na kóncu skicy zaměstni awtorka bibliografiju dźěłow spisowaćela, do kotrež so tež zažne, jenož w serbskej rěči spisane twórby zarjadowachu. W swojich rozjimowanjach wobkrući Gundlach, zo:

> „Mit diesem großangelegten Werk über die Suche nach dem dem Individuum gemäßen Platz in der Gesellschaft setzt Brězan eine Tradition der deutschen Literatur fort, die von Goethes »Wilhelm Meister« über Kellers »Der grüne Heinrich« bis zu Thomas Manns »Zauberberg« führte […]."

A přida k tomu hišće:

> „Brězans Werke sind in außergewöhnlich hohen Auflagen erschienen und kontinuierlich wieder aufgelegt worden. Diese Beliebtheit belegt die Übereinstimmung seines Schaffens mit den Bedürfnissen des DDR-Lesepublikums."[4]

Gundlach podšmórny, zo wobjednawaše Brězanowa proza – w za načasneho čitarja přistupnej formje – ważne problemy, kotrež so z rozsudami jednotliwca zwjazowachu, rozsudami, kotrež nastupachu jeho wosud a žiwjenje w towaršnosći. Hač do lěta 1974 bě to najdospołniša charakteristika žiwjenja a twórby Jurja Brězana.

Tež serbscy literarni kritikarjo mějachu w tutym času ćeže, zo bychu literarnym twórbam Jurja Brězana prawy wuznam připisali. Jich nadawk bě pak wo něšto lóši, dokelž mějachu woni – jako zastupjerjo narodneje mjenšiny, kotraž bě we wšědnym zwisku

[2] *Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller*, Leipzig 1972, 1. Zwj.
[3] Ch. Gundlach, *Jurij Brězan*, w: Geerdts Hans-Jürgen (wud.): *Literatur der Deutschen Demokratischen Republik*, 1. zwjazk, Berlin 1974, s. 242.
[4] Tež tam, s. 257.

z němčinu, dobry přistup k němskoreččnym twórbam awtora, sćěhowachu šěroku čitarsku recepciju jeho knihow, runje tak běchu jim serbske problemy w Brězanowych knihach bliske. Literarne tworjenje Brězana rozjimowachu serbscy wědomostnicy předewšěm w kontekśe serbskeje literatury: wysoko hódnoćichu awtorowe zamóženje na polu epiki a dramy, wosebitu kedźbnosć wěnowachu tematice tutych twórbow, w kotrychž so zašłosć a přitomnosć serbskeje narodneje mjeńšiny wotbłyšćowaše. Mjez nimi běchu tež tajcy (na př. Jurij Młynk), kiž interpretaciske, z awtoroweje dwuréčnosće sćěhowace, bariery přełamachu a jeho teksty w kontekśe wobeju literaturow wobswětlowachu.

Hdyž z wjetšeho časoweho wotstawka na někotre wuprajenja wo literarnym tworjenju Jurja Brězana zhladujemy, njedadźa so wurazne interpretaciske tendency přewidźeć. Awtor předstajowaše so w tych wuprajenjach, wosebje w kontekśe prěnich lět swojeje literarneje dźěławosće, jeničce jako serbski spisowaćel, basnik, prozaik kaž tež awtor dramatiskich hrow, kotryž je drje wobdarjeny, ale kotryž – byrnjež wjele z němskeje literarneje tradicije čerpał – jenož serbsku literaturu z nowymi temami, problemami a wuměłskimi formami wobohaćuje. Tajke a nic hinaše měnjenje reflektowaše předewšěm z toho, zo aplikowachu literarni kritikarjo w swojich posudkach předewšěm rěčno-kulturne kriterije. Rozsudźacu rólu njehraješe při tym jeničce awtorowe tworjenje w serbskej rěči, ale tež jeho serbski pochad, kulturna aktiwita we Łužicy kaž tež fakt, zo Brězan nimale cyłe swoje žiwjenje njedaloko Budyšina bydleše, blisko wjeski, hdźež so wón narodźi.

Wosebite městno při prezentowanju wosoby a tworjenja awtora *Krabata* měješe kniha, kotraž wuńdźe w lěće 1976 składnostnje 60tych narodnin spisowaćela: *Betrachtungen zum Werk Jurij Brězans*.[5] Tuta lawdacija w podobje knihi bě antologija literarnokritiskich dźěłow, wědomostnych přinoškow, fragmentow šěršich pojednanjow, wurězkow dlěšich esejow a recensijow awtoroweho literarneho dźěła, w kotrež zajimuje centralne městno problematika wokoło trilogije *Feliks Hanuš*. Nowe na tutym dźěle běše, zo předstajowaše so w njej tworjenje Brězana kaž w swětle serbskeje, tak wuchodnoněmskeje literarneje kritiki (serbske přinoški so do němčiny přenjesechu), zetkawamy tuž tam mjena kritikarjow a literarnych wědomostnikow wobeju rěčneju teritorijow: Jurja Młynka, Marju Młynkowu, Bena Šołtu-Scholze, Bena Budarja, Christinu Gundlachowu, Heinza Klemma, Hansa Kocha, Luciju Hajnec, Joachima Keila, Edgara Kirscha, Pawoła Völkela a dr. Knize přizamknje so bibliografija dźěłow wo tworjenju Brězana. Z tym ma so wona posudźować jako prěnje

[5] J. Keil (wud.): *Betrachtungen zum Werk Jurij Brězans*, Bautzen 1976. Jubilejne wudaće „Domowiny".

wobšěrniše – hačkuli nic monografiske – wobjednanje literarneje tworiwosće awtora Krabata, w kotrejž so wona jako herbstwo wobeju literaturow předstaji.

Na rozdźěl wot wuchodoněmskeje kritiki pisachu zapadoněmscy literarni stawiznarjo a kritikarjo wo Brězanje jenož zrědka. Njeregistrowachu jeho přinošk k tworjenju literarneho wobraza NDR, a přiličichu jeho samoho jeničce k serbskej literaturje. Tohodla so tež žana dokładniša informacija wo tworjenju awtora Hanušoweje trilogije na př. w knize F. J. Raddatza *Traditionen und Tendenzen. Materialien zur Literatur der DDR*[6] (1972) njenamaka. W tutej knize naspomni so Brězanowe mjeno jenož dwójce, dwójce w kontekśće wuchodoněmskich spisowaćelskich kongresow a konferencow (hladajo na jeho funkciju jako wiceprezident Zwjazka spisowaćelow NDR a předsyda Koła serbskich spisowaćelow). Tajkeho razu misnjenje w knize wuznamneho a česćeneho literarneho kritikarja přesłapja, dokelž njemóžeše wón přewidźeć, zo Brězan hižo wjele lět k najpopularnišim awtoram NDR přisłušeše a zo docpěchu jeho knihi (najhusćišo we woběmaj rěčnymaj wersijomaj runočasnje spisane) hoberske nakłady na knižnych wikach. Raddatzowe stejišćo zda so być za zapadnoněmsku literarnu kritiku reprezentatiwne. Tež Marcel Reich-Ranicki, awtor někotrych monografijow wo literaturje NDR, w swojich rozprawach *Auch dort erzählt Deutschland. Prosa von Drüben* (1960) a *Deutsche Literatur in West und Ost* (1963)[7] literarne tworjenje Jurja Brězana scyła njenaspomnja.

Rozdźělne stejišća literarnych kritikarjow a stawiznarjow kaž tež pospyty, Jurja Brězana jónu jako němskeho, jónu jako serbskeho spisowaćela wobhladować, namakachu wothłós tež w druhich statach, mj. dr. w Pólskej. W stawiznach pólskeje recepcije Brězanoweho literarneho tworjenja so jako najbóle znatej trilogija *Feliks Hanuš* a *Nawrót do Krakowa* (pól. *Wycieczka do Krakowa*) wopokazaštej, připódla prajene: wobě so do pólšćiny z němčiny přełožištej. W *Małym słowniku němskich, awstriskich a świcarskich spisowaćelow* z lěta 1973 (*Mały słownik pisarzy niemieckich, austriackich i szwajcarskich*) so mjeno Brězan docyła njejewi, namakamy je pak w *Małym słowniku zapadno- a južnosłowjanskich spisowaćelow* (*Mały słownik pisarzy zachodniosłowiańskich i południowosłowiańskich*) ze samsneho lěta.[8] Tute rozdźělne kriterije dopokazuja jasnje, zo přirjadowaše pólska literarna wědomosć Brězana předewšěm k serbskim spisowaćelam. Jeničce wuprajenja W. Szewczyka, N. Honszy a A. Krzemińskeho hinaši pohlad na dwuréčnu literarnu tworiwosć serbskeho

[6] F. J. Raddatz, *Traditionen und Tendenzen. Materialien zur Literatur der DDR*, Frankfurt am Main 1972.
[7] M. Reich-Ranicki, *Deutsche Literatur in West und Ost*, München 1963; *Auch dort erzählt Deutschland. Prosa von Drüben*, München 1960.
[8] *Mały słownik pisarzy niemieckich, austriackich i szwajcarskich*, Warszawa 1973; *Mały słownik pisarzy zachodniosłowiańskich i południowosłowiańskich*, Warszawa 1973.

awtora wobswědčichu. Wšitcy třo awtorowy přinošk k wuwiću serbskeje literatury hódnoćichu, runočasnje pak pokazowachu na Brězanowy wuznam tež za wuchodnoněmsku literaturu.

W tutym konteksće wopokaza so jako jara zajimawe wuprajenje N. Honszy w publikaciji *W kruhu němskeje literatury* (*W kręgu literatury niemieckiej*, 1968). Wo skupinje młodych awtorow NDR pisajo, kiž wobraz tuteje literatury přez rozšěrjenje socialneho konteksta wo dožiwjenja indiwiduelnych rjekow modifikować chcychu, twjerdźeše awtor mj. dr.:

> „Tež serbski spisowaćel J. Brězan je pod tematiskim aspektom tutej literaturje bliski, wosebje Strittmatterej. Do dźěłow, kotrež jemu sławu a popularitu přinjesechu, bychmy *Auf dem Rain wächst Korn* (1951), *52 Wochen sind ein Jahr* (1953), *Der Gymnasiast* (1958), *Semester der verlorenen Zeit* (1960) kaž tež *Mannesjahre* (1964) ličili. Brězanowe literarne dźěło pokročuje z chwalobnej tradiciju němskeho wuwićoweho romana (Grimmelshausen, Goethe, Keller). Tu naspomnjena proza wězo w atmosferje tehdyšich kulturnych a politiskich diskusijow korjeni. Je pak wěste, zo tute knihi ze swojim rozumnym humanizmom němskej načasnosći wjele wužitka přinjesechu.”[9]

Honsza pomjenuje Jurja Brězana jako serbskeho spisowaćela, zwurazni runočasnje, zo kontinuuje wón ze swojim romanowym tworjenjom žanr wuwićoweho romana, kiž bu w němskej literaturje přeco wysoko ważeny, z čim so Brězan skónčnje tež do němskeje literarneje tradicije zapisa.

Kulturne procesy a změny, kotrež po Druhej swětowej wójnje najprjedy w literaturje wuchodneje cony a potom w NDR wotběžachu, zawostajichu wurazne slědy w Brězanowym literarnym tworjenju (na př. direktiwy socialistiskeho realizma). Runje tak sylnje wobwliwowaše tematiku jeho tekstow žiwjenje na serbskej wsy. Podobnje kaž wjele druhich wuchodnoněmskich spisowaćelow, kotřiž t. mj. wjesnemu směrej[10] přisłušachu, prócowaše so tež wón, zo by čitarjam alternatiwne rozwjazanja za přeco bóle přiběrace konflikty a problemy w towaršnosći namjetował; w swojich zažnych literarnych twórbach pokazowaše wón na konkretnych přikładach ze žiwjenja swojich literarnych protagonistow na poćah, kotryž mjez nutřkownym čłowjeskim wuwićom a změnami jeho wobdawaceje woprawdźitosće wobsteji. W tutym nastupanju bě wón bliski temam cyłeje serbskeje

[9] N. Honsza, *W kręgu literatury niemieckiej*, Katowice 1968, s. 89.
[10] Wjesny směr w literaturje NDR reprezentowachu mj. dr. E. Claudius, O. Gotsche abo E. Strittmater. Dźěła J. Brězana zawjedźechu do wuchodnoněmskeje literatury tematiku serbskeje wsy, serbski lokalny kolorit a serbsku perspektiwu na serbsko-němske poćahi kaž w zańdźenosći, tak w přitomnosći.

literatury, kotraž so w powójnskim času nic jenož z fašistiskim a wójnskim časom wuměłsce rozestajowaše, ale tohorunja načasne žiwjenje serbskeje wsy wopisowaše.

Eksistenca Serbow we wuchodnoněmskim staće zawěsći jim prawo na stećansku swobodu, na swójsku kulturu a rěč, na druhim boku přiwjazowaše pak serbsku literaturu přeco sylnišo wuměłskim konwencijam, kotrež tehdy w NRD knježachu. Specifiski charakter serbskeje literatury stupaše poněčim do pozadka: wona bu samsnym wuměłskim a literarnym mustram kaž tež samsnym politiskim a socialnym idejam podrjadowana, z kotrymiž bě literatura wuchodneje Němskeje přesyćena; *in effectu* – zhubi wona swój swojorazny literarny status, originalitu a *coloris local*. Tež dotalne formy literarneho wuprajenja a zdźělenja so w serbskej literaturje měnjeja: Ze zhladowanja na swoju wuměłsku hódnotu přeco etablěrowana serbska poezija pozhubjowaše poněčim swoju poziciju a podrjadowaše so epice z jeje socialnymi temami. Tutym tendencam podleža tež awtor *Krabata*. Hačrunjež wón dale we wulkej měrje z konwencijow a temow serbskeje literatury čerpaše, wón tola ze swojimi literarnymi pospytami z jeje kruha wustupi a so přez wuběrk tematiki swojeje prozy wuraznje wuchodnoněmskej literaturje přibliži.

W swojim literarnym tworjenju předstajowaše Brězan tajke tematiske wobłuki, kotrež běchu za wšitkich stećanow NDR ważne a aktualne: dźělenje Němskeje, natwar hoberskich wuhlowych a milinowych kombinatow we łužiskim, burskim kraju, problemy kolektiwizacije a pod. Wo něšto pozdźišo přiwobroći so wón tež bóle mjezynarodnym problemam (wosebje tym, kiž pólsko-němske poćahi nastupachu) a wěnowaše so skónčnje połnje uniwerselnej tematice, kaž zwurazni so to hižo kónc 60tych lět na stronach baje *Čorny młyn* – němsku powěsć wo Fausće napodobnjowaca, a hišće pozdźišo we wjaceworštowym filozofiskim romanje *Krabat*.

Jurij Brězan, jara płódny prozaist, počinaše šěroko zapołožene wuwićowe romany a socialne dramy tworić, kotrež dotal serbska literatura njeznaješe. K tomu dósta wón w NDR tež móžnosć, swoje teksty we wysokich nakładach wozjewjeć (do toho bě najpopularniša prozowa forma w serbskej literaturje předewšěm krótka forma: nowela, powědančko, kotraž so najhusćišo w protykach a małkich, tunich wudaćach wozjewješe). Přez tute faktory so kruh jeho čitarjow stajnje rozšěrjowaše. Brězanowe knihi – runje tohodla, dokelž wuchadźachu tež w němskej rěči – wubudźichu kedźbnosć wukrajnych wudawarjow. Spěšnje nastawachu přełožki jeho twórbow do wjacorych rěčow, a so we wšelakorych statach wudawachu. Z tym zeznajomichu so wukrajni čitarjo nic jenož ze žiwjenjom w NDR, ale zhonichu tež něšto wo stawiznach, kulturje a načasnych problemach Serbow.

Brězan zrozumi swoje literarne tworjenje jako pragmatiski nadawk. Wón swoje knihi na serbskeho čitarja wusměrješe, jemu problemy wšědneho žiwjenja na wsy rozjimujo. Powšitkownje móhli rjec, zo běchu to teksty, kotrež so w jednorej, zrozumliwej rěči – za hišće njenazhoniteho recipienta – napisachu. Brězan literarnje tworješe, dokelž chcyše kruh serbskeho čitarstwa powjetšić, a zdobom znajomosć wo literaturje, kulturje a rěči Serbow mjez čłonami narodneje diaspory rozšěrić. Runje tajki nadawk staji sej wón za swoje powědančka a nowele, prěnje dźiwadłowniske hry, ale tež romany. Samsnu funkciji mějachu jeho knihi za dźěći spjelnić, z kotrymiž pospyta wón najmłódšu serbsku generaciju za čitanje w maćeršćinje dobyć.

Literaturu NDR wobohaći Brězan nic jenož přez serbske temy resp. eksotiku serbskeje wsy, ale tohorunja z wosebitej metodu literarneho tworjenja. Za jeho teksty charakteristiska „epizodiskosć"[11] korjenješe předewšěm w folklorje a tradiciji serbskeje literatury. Hačrunjež awtor za temy swojich dźěłow dźen a husćišo towaršnostne a politiske problemy wuchodneje Němskeje wužiwaše, wosta tola přeco serbskim prašenjam swěrny. Wón wuwědomi Serbam jim hrožacy strach ze strony wulkich brunicowych jamow, nic přeco direktnje, druhdy wužiwaše wón za to płašć njedawnych stawiznow, kaž potom, hdyž wón (mj. dr. w romanje *Šuler*[*]) wo njesmilnej eksploataciji serbskeho kraja pisaše:

> „»Za pjeć lět spóžrějetej posledni kórc role«, rjekny Syman. »Wjes wumrěje, prjedy hač prěnje murje padnu.« [...] »Ale njech BRABAG změrom našu holu požěra, hdyž jenož njeby nas sobu póžrěła! Pod wotrywankami leža naše pěsnje, naše bajki, naša rěč. Přetepja nas, wjes po wsy, swójbu po swójbje [...] Z tutym wuhlom nas stepja" (*Feliks Hanuš. Generacija hórkich nazhonjenjow. I. Šuler*, Budyšin 1958, str. 200).

Hórke běchu to słowa, tola jara zmužite. Wuwzaćna na pozadku literatury NDR bě tež Brězanowa kritika kulta wosobiny kaž tež dźěławosće wěstotneje słužby, kotruž awtor w třećim dźěle trilogije *Feliks Hanuš* zwurazni. Mrějacu serbsku wsu wopisujo, posłužowaše so awtor znowa motiwa kupy – tuž metafry, kotraž so w serbskej literaturje, wosebje w poeziji, dawno zadomi a husto wužiwaše. W přirunanju z poprawnym denotatom tuteje metafry, t. r. z wobrazom słowjanskeje zemje, kotraž je ze wšitkich stronow přez hrózbny germanski žiwjoł wobdata, so wona pola Brězana nětko modifikuje: kupu je nětko rjana a měrna, tola k wumrěću zasudźena serbska wjes.

[11] H. Koch, *Mannesjahre*, w: J. Keil, Betrachtungen zum Werk Jurij Brězans, op. cit., s. 244-274.
[*] Prěni dźěl trilogije *Feliks Hanuš* – přisp. přełožowarja.

W literarnych dźěłach z 60tych lět woteńdźe Brězan wot towaršnostnych problemow, jich tematika so změni, wón přiwobroći so powšitkownym čłowjeskim prašenjam: psyše jednotliwca, njewobendźomnym a tola ćežkim žiwjenskim rozsudam. W tutej dobje wobdźěli so wón tež aktiwnje na ważnych diskusijach we wobłuku towaršnosće NDR, kotrychž temy so wokoło politiskich a moralnych dilemow plećechu. W romanje *Robert a Sabina* rozważowaše wo problemje zboža, kotryž předstaji nic jenož jako indiwidualny (wosebje emocionalny) problem jednotliwca, ale jako zjaw, kotryž móže mjenje abo bóle politisku dimensiju determinować (na př. dilema protagonistow nastupajo wuběrk žiwjenskeho ruma: Wuchodna abo Zapadna Němska). Swój hłós w diskusiji, kotraž so na prawa serbskeje narodneje mjeńšiny poćahowaše, zdrasći wón do poetiskeje formy w basni *Antibaseń*. W njej wustupowaše přećiwo reformam, kotrež prawo serbskich dźěci na wučbu w maćeršćinje wobmjezowachu. Wopodstatnjenje, zo so towaršnostny horicont Brězana rozšěri, namakamy tež w romanje *Nawrót do Krakowa*, w kotrymž so wón přeco hišće ćežkeho problema pólsko-němskeje hranicy při Wódrje a Łužiskej Nysy dótknje. Z tutej knihu chcyše wón nowe temy načeć, štož by dominancu wšědnych situacijow w tehdyšej literaturje přełamało a ju bóle mjezynarodnej tematice přibližiło.

Wo potrjebje, literaturje mjezynarodny raz spožčić, poręči wón hižo na VI. Zjezdźe spisowaćelow NDR:

> „Żyjąc w naszym półświatku nie mamy innego wyboru, jak tylko ten, aby z nim zerwać, ale nie w ten sposób, aby go zniszczyć, oszkalować i w nim cierpieć. – Wielkość w ciasnocie! Ale [...], aby z nim móc budować naszą małość i naszą wielkość, zdobywając szeroki świat i jego historię, i wszystko, co dobre jest w tym świecie, czynić własnym”.[12]

Žadanja Brězana, nastupajo njezbytnosć internacionalizowanja literatury, njeběchu wšak cyle nowy zjaw. Z podobnym žadanjom wustupištaj hišće do toho A. Seghers a J. Bobrowski, hdyž spytaštaj wuchodnoněmsku literaturu z kulturneje izolacije wuswobodźić.

Brězan přiwobroći so dźeń a bóle filozofiskej ideji. Za jeje zwuraznjenje zdaštej so po jeho měnjenju baja a parabola jako najbóle zaměrej wotpowědowacej formje wuměłskeho wuprajenja być. Do paraboliskeje literarneje konwencije słuša mj. dr. jeho roman *Čorny młyn*, w kotrymž zwobrazni wón problem knježerstwa a jón we wšelakorych kategorijach wobjedna: indiwidualnych a narodnostnych, towaršnostnych a politiskich, emocionalnych

[12] Na rozdźěl wot druhich citatow podawam tutón citat w originalnej pólskej formje. Bibliografiska informacija wo žórle, z kotrehož měješe citat pochadźeć a kotruž podawa awtorka, t. r. [citowane po] W. Joho, *J. Brězan, Reise nach Krakau*, „NDL“ 1967/8, s. 171, je mylna. Prawe žórło citata njeda so zwěsćić. Přisp. T. D.

a intelektualnych. W 70tych lětach pokročowaše Brězan – podobnje kaž druzy spisowaćeljo NDR – z temu wokoło prašenja knježerstwa. Tola wón tutu problematiku na hinaše wašnje předstaji: jeho zajimowaše wotwisnosć čłowjeka abo šěršo: cyłeho čłowjestwa wot wuwića wědomosće a techniki kaž tež etiska zamołwitosć wědomostnika za jeho wunamakanja. Tute rozważowanja wuformulowa najpołnišo w filozofiskim romanje *Krabat*.

Byrnjež wobě knize – *Čorny młyn* a *Krabat* – wuraznje pod wliwom serbskeje folklory a serbskeje literarneje tradicije stałoj, nosytej pak jeju tematika a wukóncej uniwerselny charakter. Na druhim boku ma so rjec, zo awtor, hačrunjež na aktualne problemowe wobłuki we wuchodnoněmskej literaturje nawjazuje, tola do serbskich tradicijow – hladajo na tematisku a wuměłsku runinu wobeju twórbow – saha, a runje w serbskich powěsćach, legendach a bajach za filozofiskimi prawdami pyta.

Njehodźi so prěć, zo přeńdźe Jurja Brězanowe literarne tworjenje samsny wuwićowy proces kaž literatura NDR, zo wone samsnym prawidłam podlěhaše a přećiwo samsnym wuměłskim a idejowym ćežam wojowaše. Literarna tworiwosć awtora *Krabata* wostanje pak w přirunanju z wuchodnoněmskej literaturu wěsty fenomen. K tomu přinošowaštej wosebje dwuréčnosć awtora a jeho serbski pochad, kotrehož slědy so w jeho literarnych tekstach wospjetuja, a to we wšěch jich worštach – předewšěm pak we wuběrku temowych wobłukow, problematiki, charakterizowanja protagonistow a samo w inwentariju wuměłskich formow.

Serbskosć a serbski patriotizm zrozumi Brězan hinak hač sławni serbscy spisowaćeljo a basnicy 19. lětstotka, Handrij Zejler abo Jakub Bart-Ćišinski. Hačrunjež swój lud, jeho tradicije, pismowstwo a rěč lubowaše, wědźeše tola Brězan derje, zo dyrbješe runje tajke zrozumjenje serbskeho patriotizma, kotrež so lětstotki dołho jeničce na wobaranje přećiwo procesam germanizacije wobmjezowaše, w powójnskej realiće k izolaciji Serbow jako narodneje mjeńšiny wjesć a přez to k zawrjenju serbskeje kultury w ramiku jeje sameje. Tohodla wón swoju zwjazanosć ze serbskim ludom hinak zwuraznjowaše: wón tworješe w dwěmaj rěčomaj, často za serbskimi temami a problemami kaž tež do pokłada serbskich bajkow a powěsćow sahajo, a spřistupni na tajke wašnje serbsku kulturu druhim kulturam a tute zaso z njej zeznajomi. Ze swojimi knihami, w kotrychž so duchownowědomostny aspekt hłuboko zakorjeni, přinošowaše Brězan w powójnskim času tohorunja k stabilizaciji přećelskich poćahow mjez Němcami a Serbami.

Jurij Brězan bě tež jako přełožowar aktiwny. Wón wjele serbskich literarnych twórbow do němčiny přenjese, němskorěcne wudaća najznaćišeju serbskeju basnikow (Zejlerja a Barta-Ćišinskeho) wobdźěła a wuda kaž tež antologije serbskeho basnistwa

zestaja. Spřistupnjejo čitarjam z druhich statow ważne serbske literarne dźěła w němskich přełožkach přinjese wón tak serbsku literaturu do europskeje literarneje zjawnosće.

Bohate literarne tworjenje Jurja Brězana je we wobłuku němskeje a serbskeje literatur njedwělomny fenomen. Přičina a žórło jeho originality tči w rozdźělnych stawizniskich, towaršnostnych, politiskich a kulturnych podawkach kaž tež w specifiskej atmosferje časa, w kotrychž so jeho literarny talent wuwiwaše a zrawješe. Problemy towaršnosće NDR ze serbskeje perspektiwy wobswětlujo spožči Brězan tutym w swojich tekstach originalitu a so njewospjetowacy charakter, kotryž recipienta přićahuje a zajimuje. Dźakowano tutym elementam přinošowaše jeho literarna dźěławosć k wobohaćenju wobeju literaturow z nowymi temami, formami a wuprajenskimi srědkami. Jurja Brězanowe tworjenje přibliži takrjec wobě kulturje přez to, zo čerpaše wón w swojich tekstach kaž z jich wzajomnych diferencow, tak podobnosćow.

Z pólšćiny Tomasz Derlatka

Nicole Dołowy
(Warszawa)

Su Serbja mustrowa mjeńšina?

Europa je wjacekulturny a wjaceréčny kontinent. Na jeho teritoriju funguja krute statne organizmy, kotrež wobsedźa rozdźělne kultury, tradicije, rěče. Ale su w Europje tež mjeńšiny žiwe, kotrež – byrnjež na teritoriju tajkich statow bydlili – kulturnu a rěčnu swojoraznosć wobchowachu. Eksistowanje někotrych z tajkich mjeńšinow so wot druhich statow spěchuje, wot kotrychž buchu – jako wuslědk migracijow resp. tworjenja nowych statnych mjezow – dźělene. Dalše (najhusćišo jako kulturne, etniske abo rěčne mjeńšiny pomjenowane) tworja skupiny hinašeho razu. Wone móža swoju narodnu a kulturnu specifiku zdźěla přez swójske aktiwity škitać, zdźěla z pomocu politiki statow, ke kotrymž přisłušeja. Poslědnje lětdźesatki stejachu po cyłym swěće pod znamjenjom přeměnow w mjezynarodnym prawje, přeměnow, kotrež so principielnje na škit „małych" resp. „wohroženych" kulturow a rěčow wusměrichu. Tutón zjaw wobkruća europske konwencije, mjez nimi „Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych" a „Europejska Karta języków regionalnych lub mniejszościowych". Tajke europske regulacije maja nadawk, mjeńšinam prawo na hajenje swojeje kulturneje identity a swojoraznosće, kaž tež prawo na wužiwanje swojeje rěče – hinašeje hač oficialna statna rěč – na wšitkich runinach priwatneho a oficialneho žiwjenja zawěsćić.

Mnohosć etniskich mjeńšinow, kotrež wustupuja we wšelakorych europskich statach, jich rozdźělne stawizny, ekonomiske a towaršnostne wuměnjenja, rozdźělne prawa, kotrymž podlěža, hinaši stopjeń wuwića institucionalneje, wukubłanskeje a kulturneje sfery – wšě tute elementy skutkuja, zo su pospyty, situaciju mjeńšinow mjez sobu přirunować, nic jenož jara ćežke, ale, kaž so zda, tež njewoprawnjene. Wobraz dateje mjeńšiny, posudźowanje jeje zamóžnosće nastupajo wobchowanje kulturneje specifiki, wobwliwnjuje přewjele faktorow, zo bychmy móhli je wšitke přez jedno kopyto zbić. Z tutym faktom zwjazuje so tež problem, kotre z tajkich mjeńšinow by móžno było pomjenować jako „mustrowe". Hižo sama wotmołwa na prašenje, što je „mustrowa mjeńšina", je znajmjeńša problematiska. Tajku definiciju we fachowej literaturje njenamakamy, njeje tež jasne, na čimž by so měła tajka mustrowosć zasadźować, njewěmy tež, štó by móhł ewentuelnje datej mjeńšinje tajki predikat spožčić. Ma so tuž na započatku wo tym přemyslować, kak a z kotreje perspektiwy ma so tutón problem interpretować.

Započnu z tym, što by móhł za samu mjeńšinu rěkać predikat „mustrowa". Hač budźe „mustrowa" tajka mjeńšina, kotraž je na teritoriju někajkeho stata žiwa, kotryž jej (politisku a kulturnu) autonomiju garantuje, kotryž sej tajku mjeńšinu, jeje swojoraznosć, kulturnu specifiku a nałožki waži? Runje tajke zrozumjenje definicije „mustrowa mjeńšina" budźe so hłownje na fenomen kulturneho pluralizma zepěrać, tuž na tajki staw, kotryž symetriskosć a trajnosć etniskeje diferenciacije předpokładuje, za kotryž pak je dwustronska akceptacija njezbytna: ze strony mjeńšiny (kotraž za swobodu žedźi), ale tohorunja z boka wjetšiny (kotraž tajkemu dźělenju přihłosuje, sej je waži a so prócuje, je dodźěržeć). Tohodla tež dóstawa (kulturny – přisp. přełožowarja) pluralizm dospołnu formu jenož potom, hdyž so w nim dwaj procesaj zwjazujetej: etniske hibanje „wot deleka", kotrež ma fundament w aktiwitach sameje mjeńšiny, a politika pluralizma ze strony dominowaceje wjetšiny.[1] Hakle w tajkej situaciji móže so mjeńšina zaměrnje wuwiwać, swoje nałožki hajić a swoju kulturnu swojoraznosć wobchować. Runočasnje pak – dokelž bydli wona na teritoriju z dominowacej skupinu – wutwori z njej wuske interakcije, kotrež njezapěraja so na strachu a njedorozumjenju, ale na wzajomnej česći a akceptancy. Tajke rozwjazanje wužaduje tuž nic jenož wotpowědnu politiku stata, ale tež zwólniwosć sameje mjeńšiny, tajke prócowanja přewzać, kotrež maja nadawk jeje wuwiće garantować.

Definiciju „mustrowa mjeńšina" je móžno tohorunja na hinaše wašnje zrozumić. To je mjeńšina, kotrejž so poradźi – najebać ćežku situaciju – znajmjeńša zdźěla swoju kulturnu swojoraznosć a rěč, kaž tež hordosć z přisłušnosće k mjeńšinje wobchować. K najważnišim negatiwnym faktoram liča: Njepřichilena politika hospodowaceho stata, industrializaciske procesy, kotrež asimilaciji z dominowacej kulturu polěkuja, wliw modernych medijow, změna žiwjenskeho modela, kotraž zhromadne zwiski rozbije. Terminus „mustrowa mjeńšina" je móžno tohorunja nawopak rozłožować. To móže tajka *minoritas* być, kotraž so drje jako etniska skupina pozhubjuje, ale kotraž wěstu zamóžnosć wobsedźi. Zamóžnosć, t. r. takrjec potencial, kotryž jej dopomha, zo by so wona wozrodźiła, zo bychu so w jeje wobłuku tajke mjezyčłowjeske poćahi wot noweho wutworili, kotrež jeje čłonow jako čłonow mjeńšinoweje skupiny znowa zwjazaja. Tutón potencial determinuja wšelakore aktiwity zastupjerjow mjeńšiny (animaciske prócowanja, wukubłanske a kulturne projekty), kotrež młodostnych přićahuja a z tym nowu kwalitu a nowy wuznam za kulturnu skupinu tworja.

Wobě móžnosći, po kotrymajž móže so definicija „mustrowa mjeńšina" wuswětlić, implikujetej pak njezbytnosć wustupowanja tajkich wuměnjenjow, kotrež sprěnja –

[1] Přir. Grzegorz Babiński, *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Kraków 1998, s. 23-41.

mjeńšinowej skupinje w načasnej swětowej situaciji scyła přetrać dowola, zdruha – dowola jej přetrać w tajkej formje, kotraž potrjebam zastupjerjow mjeńšinoweje kultury wotpowěduje. Dokelž dyrbi so tu přidać, zo njejsu w dźensnišim času europske etniske skupiny ženje w izolowanych, so na zhromadnych zwjazanosćach zapěracych, enklawach žiwe, ale zo tworja je najčasćišo ludźo, kiž wobsedźa dwójnu identitu – narodnu (identifikacija ze statnej kulturu) a etnisku (identifikacija z etniskej abo kulturnej skupinu).

Na „mustrowosć" jedneje mjeńšiny by móžno było tohorunja ze strony stata zhladować, kotrehož teritorij mjeńšina wobydli. W tajkej perspektiwje móhło so wopokazać, zo běži proces asimilowanja we wobłuku mjeńšiny, kotraž so drje jako „mustrowa" wobkedźbuje, ale kotraž wo swoje prawa njewojuje, kotraž so wo autonomiju njeprócuje (resp. do wuměnjenjow, kotrež dominowaca skupina nanućuje, zwoli), bjez žanychžkuli zadźerženjow. Sama mjeńšina, ewentuelnje financielnu podpěru wužiwajo, organizuje jeničce swoje institucionalno-kulturne žiwjenje, kotrež najčasćišo na pokazowanju swojeje reliktowosće – jako folkloristiskeje kultury – bazuje. Na tajke wašnje natwari mjeńšina wokoło sebje „skansen" („muzejowy park" – přisp. přeł.), jeje kultura njeje tuž žiwa, so wuwiwaca, na přichod wusměrjena, ale jeničce zašłosć kultiwěrowaca.

Jeli akceptujemy fakt, zo eksistuje wjele móžnosćow interpretowanja terminusa „mustrowa mjeńšina", wujasnjuje so, zo je klasifikowanje kóždežkuli etniskeje skupiny jako mustroweje nic jenož njemóžne, ale tež zmysłaprózdne. Samsnje kaž nawopačny proces. Budźe-li někotražkuli mjeńšina sama sebje „mustrowu skupinu" pomjenować, změje tež tajka situacija negatiwne konsekwency. Wone wurostu w prěnim rjedźe z móžneje antipatije dominowaceje kultury k mjeńšinje resp. z jeje postawy „na swojej sławje [=kulturje] wotpočować". Jelizo je tajka mjeńšina hižo „mustrowa", da njetrjeba so wona wjace prócować, zo by so jeje situacija hišće bóle polěpšiła. Za nju njebudźe wjace ważne, swoje kulturne žiwjenje (ke kotremuž móhli so tež druzy přizamknyć) dale institucionalizować, podobnje kaž na teritoriju, kotrež tajka mjeńšina wobydli, dwojoréčnosć a dwojokulturnosć zdźeržeć resp. dalewuwiwać.

Wobraz mjeńšinoweje kultury postajeja tež wot njeje sameje njewotwisne faktory. K najważnišim z nich ma so tu statna politika přiličić: Hač respektuje stat prawa mjeńšiny, hač dawa wón jej móžnosć dalewuwića, hač garantuje wón jej wjacekulturne kubłanje, hač dowoli, zo so kulturne institucije z boka mjeńšiny załoža a pod. Swědomje kulturnych skupinow, kaž tež jich začuće swojoraznosće porno dominowacej kulturje, wowliwnjuja tež tajke ekonomiske faktory kaž: Do kotreje měry je tajka skupina awtarkna, a w kotrej měrje

dyrbi so wona *majoritas* podrjadować; hač zamóže wona, dźakowano swójskim ratarskim, industrijnym składam abo składam zemskich pokładow resp. – wosebje w dźesnišim dnju – turistiskej přiwabliwosći, swój staw polěpšić a sej sylnu poziciju jako derje prosperowacy region zawěsćić, a w kajkej měrje wotwisuje wona wot statneho spěchowanja a statnych dotacijow. Ekonomiske faktory maja tohorunja wliw na to, hač bytosć na datym teritoriju wočakowanja čłonow mjeńšinowych skupinow spjelni, a w konsekwency: Hač woni so rozsudźa, w swójbnym regionje wostać, abo radšo (často su k tomu nuzowani) za dźěłom a lěpšimi žiwjenskimi wuměnjenjemi w cuzbje pytać. Runje wot toho wotwisuje zwólniwosć, so do žiwjenja mjeńšinoweje zhromadnosće aktiwnje zanurić, a jeje rěč – kotraž jasnych přičinow dla so zwonka tutoho regiona wužiwać njebudźe – nawuknyć.

Wjele ze slědźenjow, kotrež přewjedu etnologojo a kulturni wědomostnicy, kiž so za problemy etniskich skupinow w dźensnišim swěće zajimuja, dopokazuje jasnje, zo ma nowa forma přisłušnosće k etniskim skupinam šansu eksistować a přetrać jeničce tam, hdźež so ludźam eksistenca na wysokim niwowje zaruči. Jich sobuskutkowanje na „kulturnym hibanju" ma so tehdy jako wěsty hobby, t. r. jako přidatna, satisfakciju nošaca dźěławosć pódla wšědneho dźěła wobkedźbować.[2] W samsnej měrje su z relewantnymi elementami za situaciju mjeńšinow wulkosć dateje skupiny (hačkuli so runje wona wot někotrych slědźerjow jako relatiwny a wo móžnosći přetraća kulturneje skupiny absolutnje njerozsudźacy faktor kwalifikuje), jeje kompaktnosć a teritorij, kotryž wobsedźi. Wuznam žiwjenskeho ruma dateje mjeńšiny zwjazuje so z jednej strony z ekonomiskimi faktorami, na druhej stronje determinuje wón zakład za procesy identifikacije wobydlerjow ze swojej „małkej wótčinu". Jeli ma tajki teritorij status awtonomije, tak přeměni so runočasnje perspektiwa, z kotrejž so na mjeńšinu zhladuje, hinaše budu tež móžnosće jeje funkcioněrowanja.

Bohužel zda so, zo su runje w padźe Łužicy wšitke horjeka naspomnjene aspekty přećiwo Serbam. Jich cyłkowna ličba so tuchwilu z 60.000 wosobami powobliči, při čimž ma so tu akcentować, zo njemóža tute trochowanja preciznje być, dokelž sprěnja – njepředleža w Němskej žane statistiki wobydlerjow, kotrež bychu so pod narodnostnym aspektom přewjedli, zdruha – přisłušnosć k serbskej kulturje móže so jenož na sebjeidentifikowanje zapěrać. Tež daty, kotrež so na ličbu serbsce rěčacych poćahuja, spušćomne njejsu. Poslednje kompleksne sociolinguistiske přepytowanja, na kotrež so přeco hišće mnozy slědźerjo

[2] Přir. Erik Allardt, *Dominant autochthonous groups*, w: Hans Goebl, Peter H. Nele, Zdeněk Starý, Wolfgang Wölck, Walter de Gruyter (wud.): *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary research/Linguistique de contact. Manuel international des recherches*, Berlin 1996, Vol. 1, s. 350.

powołuja, přewjedu so w lěće 1987. Je tuž jasne, zo so tehdy postajena ličba 67.000 wosobow, kotrež serbsku rěč (we wšelakorym stopnju) znaja, do dźensa korigować dyrbješe. Načasne trochowanja dopokazuja, zo wosobow, kotrež zamóža so bjez ćežow w jednej ze serbskeju rěčow: w hornjoserbšćinje (ca. 12-15.000) a w delnjoserbšćinje (ca. 5-6.000) komunikować, je něhdźe na 20.000.[3]

Łužica přisłuša k najchudšim regionam cyłeje Němskeje, a ličba bjezdźěłnych na jeje teritoriju (wokoło 20 %) je nadpřerěznje wysoka. Zakładna hałuza industrije we Łužicy – brunicowe jamy, kotrež běchu w druhej połojcy 20. lětstotka jedna z hłownych přičinow, zo so serbska žiwjenska přestrjeń dramatisce pomjeńši – zbědni a wobydlerjam wjace dźěło njezawěsći. Tež situacija w ratarstwje je ćežka. Wjele młodych Serbow so po zakónčenym studiju do ródneho kraja njenawróći. Přidatnje k tomu dźěli so stawiznisce tutón region do Hornjeje a Delnjeje Łužicy. W běhu lětstotkow pomjeńši so rum, kotryž Serbja wobydlachu w tajkej měrje, zo nadeńdźemy poprawom jeničce w katolskej Hornjej Łužicy kónčiny, w kotrychž su Serbja wjetšina, a hdźež tworja woni kompaktnu etnisku skupinu. W ewangelskich kónčinach Hornjeje Łužicy a w Delnjej Łužicy kompaktne serbske sydlišća hižo njeeksistuja.

K tomu ma so tu přidać, zo je ćežko wo Łužicy rěčeć jako wo jednym regionje. Serbja wobydla dźensa dwaj zwjazkowej krajej – Braniborsku a Saksku. Njehladajo na wot nich po zjednoćenju Němskeje w lěće 1990 formulowane postulaty, zo bychu so přez nich wobydlene tereny jenož jednej administraciskej jednotce podrjadowali, so dźělenje Łužicy – hižo wot Wienskeho kongresa płaćiwe – dale wobchowa.[4] Zdźerženje tajkeho stawa móže so, zhladujo na tón fakt z politiskeje a ekonomiskeje perspektiwy, jako racionalne posudźować. Nadpadnje, kaž by so tehdy wulka šanca skomdźiła, jeli posudźujemy tu situaciju pod aspektom homogenity serbskeje skupiny, a wosebje pod aspektom móžnosćow, jej

[3] Přir. Ludwig Elle, *Die heutige Situation der sorbischen Sprache und Konzepte zu ihrer Revitalisierung*. W: *Erhaltung, Revitalisierung und Entwicklung von Minderheitensprachen. Theoretische Grundlagen und praktische Maßnahmen. Workshop, Bautzen/Budyšin, 16-17 April 1999*, Bautzen 2000, s. 18. Tajke „oficialne“ wobličenja, tež zwjeršne, je ćežko přewjesć. Hladajo na statistiki, kotrež so we wšělakorych městnach po cyłym swěće publikuja, móže so rjec, zo wotwisuja wone w hłownym wot intencijow wosobow, w kotrychž nadawku so tajke přepytowanja přewjedli. W času NDR so přeco ličba 100.000 Serbow podawaše, tuta wulkosć měješe mustrowe spěchowanje tuteje mjeńšiny wobkrućić. Tež dźensniše statistiki njejsu spušćomne. Wjace hišće: problem tči tež w tym, zo dopokazuja tute přepytowanja wulki procent wosobow, kotrež móža serbsce, w najstaršej skupinje probandow. Ličba Serbow (abo wosobow, kotrež znaja serbšćinu) tuž kóžde lěto spaduje, ale statistiki so po cyłych lětach njekoriguja. Na přikład přewjedu so poslednje kompleksne přepytowanja w Delnjej Łužicy w časowym wotrězku 1993-1995, z wočiwidnych přičinow dyrbjachu so na jich zakładźe wudźěłane statistiske wulkosće přeměnić.

[4] Přir. Dietrich Scholze-Šołta, *Serbołużyczanie – najmniejszy naród słowiański*, w: „Pro Lusatia” 2002, 1. zwjazk, s. 15-16.

w němskim staće wšelakore prawa jako etniskej mjeńšinje zawěsćić. Wšako je wočiwidne, zo w tajkim padźe, w kotrymž bychu administraciske mjezy prowincow a wobwodow přez Serbow wobydlenym teritorijam wotpowědowali, a woni sami bychu tak sylnu skupinu tworili, z kotrejž by so we wjele towaršnostnych a politiskich prašenjach ličić dyrbjało, měli bychu Serbja z wěstosću wjetšu šansu, swoju kulturnu specifiku wobchować a swoje narodne interesy skutkowniišo wobarać, hač dźensa.[5] Jeli by Łužica wosebity region była, tak by zawěsće lochšo było, efektiwnu šulsku a kulturnu politiku wjesć. (Načasnje wjetšinu rozsudow, kotrež Serbow potrjechja, kóždy z dweju krajow sam za so předewza, tohodla tež wjedźenje cyłkowneje mjeńšinoweje politiki je jara wobćežne). Runje pod tajkimi wuměnjenjemi by tohorunja jednorišo było, tutón teritorij do dwukulturneho regiona transformować. W nim bychu so Serbam samsne prawa garantowali kaž druhim, tola by samón region – dźakowano přitomnosći mjeńšiny – wurazniši charakter dóstał, wón by so na tajke wašnje zajimawši a bóle atraktiwny za turistow stał.

Pobrachowanju teritorialneje jednosće přidruža so tež nutřkowne diferency we wobłuku sameje serbskeje zhromadnosće. Wotmołwy na prašenja, nastupajo móžnosć wobchowanja serbskeje kultury a rěče, bychu so dyrbjeli znamjeńša w třoch semantiskich aspektach rozjimać. Prěni z nich twori konfesionelna opozicija mjez katolskimi a ewangelskimi Serbami. Druhi – geografiski – dźěli Łužicu na Hornju a Delnju. Skónčnje třeća Serbow delimitowaca linija běži mjez wsami a městami. Předstajene rozrjadowanje ma wězo konwencionelny raz, dokelž njesměmy zabyć, zo so we wjele wobłukach tute tři wobłuki mjez sobu wobwliwuja. Najebać to postaji wono wěste mjezy, dźakowano kotrymž je jednorišo wulku komplikowanosć procesow pytnyć, tuž tež ćežow, kotrež Serbja přewinyć dyrbja, jeli ma so serbska kultura tež w přichodźe zdźeržeć. Njeje móžno w předležacym přinošku wšitke wotsćiny serbskeje kultury analytisce předstajić, a – štož z toho wurosće – tež wšitke problemy wokoło jeje škitanja. Je pak hódno na to pokazać, zo móže hižo sama wobstejnosć, zo dźělenje we wobłuku serbskeje kultury wustupuje, negatiwne wuslědki měć nastupajo wuhlady na wobchowanje kulturneje swojoraznosće Serbow. Relewantne w tutej perspektiwje zda so być wosebje dźělenje do hornjo- a delnjoserbskeje rěče/kultury, jeho a konsekwency. Roland Marti twjerdźi, zo ma so delnjoserbska rěč charakterizować jako „dwójnje mjeńšinowa"[6]: Porno statnej rěči (němčinje), ale tež porno hornjoserbšćinje. Kultura a staw identity pola Delnjoserbow stej słabšo wuwitej hač pola jich „staršich bratrow" – tajka

[5] Přir. Joanna Szczepaniewicz-Battek, *Łużyce – przestrzeń dysocjacji kultur narodowych i religijnych*, Słupsk 2005, s. 56.
[6] Roland Marti, *Dolnoserbšćina: dwojna mjeńšynowa rěc*, w: „Lětopis" 50 (2003) 1, s. 95-112.

situacija wjedźe direktnje k mnohim nutřkownym napjatosćam. Mjez prócowarjemi a zastupjerjemi delnjoserbskeje kultury rodźi so předswědčenje, zo traktuja so Delni Serbja protekcionalnje z boka Hornjoserbow, kotřiž jenož sebje jako „woprawdźitych Serbow" wobkedźbuja.[7] Nutřkowne rozestajenja we wobłuku tak małeho milieja z wěstosću zhromadnym prócowanjam wo přetraće swójskeje kultury njepřinošuja.

Podobnu situaciju wobwliwowachu mj. dr. tež njedorozumjenja, kotrež nastachu składnostnje rěčneje reformy lět wot 1949-52, a kotraž měješe nadawk wobě serbskej rěči mjezsebu přibližić. Delnjoserbja, kiž dialektalne rěčne formy wužiwachu, njejsu wuslědki reformy ženje akceptowali. Přewysoki wliw hornjoserbšćiny poćežowaše jich wšědnu komunikaciju, rozumjenje ćišćaneho słowa kaž tež audiowizuelnych komunikatow.[8] Mjez druhim tohodla pomjenuje dźensa wjele ludźi delnjoserbsku spisownu rěč jako „cuzu", abo samo „hornjoserbsku" („sorbisch"), porno tomu jako „našu" jenož tu wobchadnu rěč („wendisch").[9] Hižo samo diferencowanje mjez „sorbisch" a „wendisch" je relewantne, a na nutřkowne dźělenje Serbow do dweju skupinow pokazuje. Při přewjedźenju interwiewow w Delnjej Łužicy je samo móžno so z tajkimi negacijemi zetkać kaž: „ja njejsym Serb, sym Wend" resp. „njerěču serbsce, rěču wendisce".[10]

Tajke dźělenje, hižo bjez toho małeje, serbskeje kultury do dweju (skoro njepřećelnych a na kóždy pad zrědka sobudźěłacych) frakcijow přesłapi. Šulerjo (hornjoserbskeho – přisp. přełožowarja) gymnazija kaž tež studenća sorabistiki w Lipsku wobkrućeja, zo delnjoserbšćinu njerozumja (podobnje ći z Delnjej Łužicy twjerdźa, zo maja z hornjoserbšćinu ćeže) a něhdy, zo ani njejsu spytali w tutej rěči čitać.[11] Tohodla wotměwa so wjetšina kontaktow mjez Serbami z wobeju Łužicow němsce (hačrunjež eksistuje snadna

[7] Přir. Gunter Spieß, *Dolnoserby a Gornoserby*, w: „Rozhlad" 44 (1994) 44, s. 279.

[8] W lěće 1999 założi so w Delnjej Łužicy towarstwo „Pónaschemu", kotrehož hłownej nadawkaj stej delnjoserbšcinu wot hornjoserbskich wliwow wuporjedźić a delnjoserbsku spisownu rěč nanajblišo dialektalnym formam přibližić. Diferencowanje mjez *sorbisch* a *wendisch* ma za tuto towarstwo fundamentalny wuznam, móže so prajić, zo twori jeho ideologiski zakład. W ramiku aktiwitow towarstwa předewzaja so projekty, kotrež so na wuwučowanje „woprawdźiteje delnjoserbšćiny" wusměrjeja, na přihoty „awtentiskich delnjoserbskich" nałožkow a swjatych dnjow, na propagowanje „čisteje delnjoserbskeje" rěče w cyrkwi abo organizowanje zetkanjow „poslednich Delnjoserbow". Towarstwo orientuje so opozicionelnje přećiwo dźěławosći Domowiny.

[9] Přir. *Serbšćina*, (wud): Helmut Faska, Opole 1998, s. 323.

[10] Přir. Madlena Norberg, *Sprachwechselprozeß in der Niederlausitz. Soziolinguistische Fallstudie der deutsch-sorbischen Gemeinde Drachhausen/Hochoza*, Acta Universitatis Upsaliensis *Studia Slavica Upsaliensia* 37, Stockholm 1996, s. 94. Nastupajo status serbskeju rěčow je wjele diskusijow a zwadow. Tutón problem so hač do dźensnišeho we wědomostnej literturje diskutuje: Někotři maja za to, zo stej to dwě separatnej rěči, druzy – zo stej to dwě warianće samsneje rěče. W Europejskiej Karcie Języków regionalnych i mniejszościowych zapisatej so delnjo- a hornjoserbšćina jako dwě rěči. Njewotwisnje pak wot preferowaneje terminologije njejsu rozdźěle mjez woběmaj rěčomaj, wosebje w jeju pisomnej formje, tak wulke, zo bychu tym, kiž jednu ze serbskeju rěču znaja, zrozumjenje pisomneho teksta w druhej rěči znjemóžnili.

skupina najbóle do serbskeho zjawneho žiwjenja angažowanych prócowarjow, kiž móža wobě rěči). Hač donětka njepředleži tež žadyn hornjoserbsko-delnjoserbski słownik. Samo serbske institucije kaž Domowina, Maćica serbska, Serbski institut abo Rěčny centrum „Witaj" dopokazuja samsnu strukturu, w kotrejž eksistujetej hornjoserbske jadro a delnjoserbska wotnožka. (Wězo, ma so rjec – na druhe problemy a staw wobeju rěčow a kulturow hladajo –, zo móže tež tajke rozwjazanje wužitne być). Tola situacija, zo su wzajomne relacije – štož skónčnje tež sami sobudźěłaćerjo potwjerdźa – skerje zdźeržliwe a zo pobrachuje mjez tutymi organizacijemi dialog, njemóže so tu wopisać jako pozitiwny zjaw. Interpretujo tuto pobrachowace dorozumjenje mjez Serbami, kiž k rozdźělnym skupinam (ewangelscy/katolscy, Hornja Łužica/Delnja Łužica a druhe regionalnje rozrjadowanje) přisłušeja, konstatuje Měrćin Wałda, zo suma tajkich rozdźělnych identitow ženje někajke monolitiske „my" njepřinjese, ale skerje nawopak: Tajkeho razu diferency móža k zničenju jednosće Serbow dowjesć, a jim kóždužkuli aktiwitu z ruki wzać.[12] Jasne pak dyrbi wostać, zo njeńdźe tu wo to, zo ma so serbska kultura połnje uniformować. Tuta namołwa pokazuje skerje na potrjebu zhromadnych aktiwitow, kotrež bychu móhli wšěm wobdźělenym stronam wunošne wuslědki přinjesć.

Wobhladujo sej powšitkownu sociolingiustisku situaciju Serbow – spadowacu ličbu ludźi, kiž so jako Serbja wuznawaja, wohroženje hornjoserbskeje a mrěće delnjoserbskeje rěče – ćim bóle dyrbja přesłapjeć pospyty, předstajować serbsku mjeńšinu jako „mustrowu". Na čo by so měła tajka „mustrowosć" pola Serbow zapěrać? Što zamóže tutón njedefinowany terminus w tutym konkretnym padźe woznamjenjeć? Samo zapřijeće „mustrowa mjeńšina" njeje Serbam cuze, dokelž so wono w jich konteksće hižo w času NDR nałožowaše. Po Druhej swětowej wójnje so situacja serbskeje kultury přeměni – Serbja, w Třećim reichu přesćehowani, namakachu nětko spěchowanje a podpěru ze strony stata. Po direktiwach kulturneje politiki NDR mějachu być runje Serbja jedna „mustrowa mjeńšina", kotraž by idealny model „leninskich rozwjazanjow w mjeńšinowych prašenjach" realizowała.[13] Z nadawkom serbskeho luda sta so nětko wobkrućenje, kak derje so mjeńšinam w sowjetskej conje wliwow wjedźeše. Za tajku politiku bě tež pódla „oficializowanja" serbskeje kultury jeje sylne wizualizowanje njezbytne. Hłowny aspekt połoži so při tym na prezentowanje Serbow jako folkloristiska zhromadnosć. Hoberske sumy pjenjezow, kotrež běchu za škitanje Serbow předwidźane, přesunychu so do hornca za potrjeby tworjenja a fungěrowanja

[12] Přir. Měrćin Wałda, *Kak móže serbska identita dale wobstać*, w: „Rozhlad" 55 (2005) 5, s. 86.
[13] Přir. André-Luis Sanguin, *Les Sorabes de l'ex-R.D.A. après la fin du communisme*, „Etudes slaves" 1996, čo. LXVIII/I, s. 61.

mnohich folkoristiskich rejowanskich a spěwarskich skupinow (kotrež eksistowachu nimale w kóždej serbskej wjesce), chorow, kiž tradicionelne serbske spěwy zanošowachu na organizowanych wulkich folkloristiskich festiwalach a wubědźowanjach. Wuznam Serbskeho narodneho ansambla, kotryž měješe serbsku kulturu nic jenož we Wuchodnej Němskej, ale tohorunja w cyłym swěće reprezentować, so enormnje powyši. Wulku rólu docpěchu tehdy tež „přikładne" serbske swjedźenje, kotrychž fundament tworichu serbske ludowe kaž tež nabožinske nałožki. Z laicizowanjom nałožkow družeše so dalša jich funkcija – turistiske zajimawostki. Łužiscy Serbja mějachu w NDR pjelnić funkciju „skansena"[14], a jich kultura so we wulkej měrje jenož tutej fukciji podrjadowa.

Na druhim boku dyrbi so akcentować, zo założichu so tehdy dwuréčne institucije, medije, we Łužicy kćeješe kulturne a kubłanske žiwjenje. Runočasnje dyrbjachu so Serbja po cyłym rjedźe kompromisow měć: Swoje narodne aspiracije direktiwam SED podrjadować, swójske móžnosće skutkowanja wobmjezować, swoju kulturu folklorizować. Tohodla tež njeje za slědźerjow jednore, tamnu epochu jasnje wopisać a wuhódnoćić. Serbska mjeńšina měješe po Druhej swětowej wójnje prawdźepodobnje najlěpše ekonomiske wuměnjenja a wuwićowe zamóženja w Europje. W samsnym času zawinowaše skutkowanje negatiwnych politiskich, ekonomiskich, demografiskich, migraciskich a druhich faktorow wobstejnosć, zo so ličba Serbow wuraznje pomjeńši, a wjele wot nich da swojej kulturje a rěči božemje. Wobchad ze Serbami jako z jednej „mustrowej mjeńšinu" měješe tuž za nich znajmjeńša telko negatiwnych, kelkož pozitiwnych konsekwencow.

Změna politiskeho systema wotewri za Serbow nowe wuhlady, ale přinjese jim tež nowe problemy. Němska federalna republika stwori serbskej mjeńšinje – znajmjeńša teoretisce – wurjadne wuměnjenja: Wona podpisa a ratifikowa europske konwencije, status serbskeje kultury a rěče samsnje kaž potrjeba jeje škitanja zapisa so do wustawow wobeju zwjazkowych krajow, załoži so Załožba za serbski lud, kotraž wšě předewzaća, měrjace so na rozwiće serbskeje kultury, financielnje spěchuje. Dale wuwiwaja so serbske institucije, kotrež zdźěla hižo po Druhej swětowej wójnje nastachu. Politika němskeho stata dawa tuž Serbam wšitke prawne fundamenty za zdźerženje rjadowanja swójskeje kultury a rěče. Wustawje wobeju zwjazkoweju krajow, prawizniske regulacije, mjezynarodne postajenja kaž tež financielne spěchowanje serbskeje kultury ze strony stata wučinjeja, zo zda so połoženje Serbow idealne.

[14] Přir. Joanna Szczepankiewicz-Battek, *Tożsamość kulturowa Serbołużyczan*, w: Elżbieta Orłowska, Jan Klementowski (wud.): *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, Wrocław 2003, s. 164.

A tola so tute wot stata poskićene móžnosće połnje njewučerpaja. Serbja so často na pobrachowacu aktiwnu politiku Němskeje jim napřećo hórša. Skedźbnjeja, zo – hačrunjež so eksistenca serbskeje rěče podpěruje a serbšćinje so status druheje runoprawneje statneje rěče spožči – njedocpěje wona wosrjedź němskeje wjetšiny wuznam a akceptaciju. Po jich měnjenju su na tym decidenća we wobłuku politiki, kultury, kubłanja a hospodarstwa wina. Su słyšeć mjez Serbami hłosy, zo so, najebać teoretisce idealne zakonjodawstwo, žadne efektiwne srědki njenamakachu, kotrež bychu wšědne wužiwanje serbšćiny zesylnili. Z najlěpšim přikładom je tu wustawa Sakskeje, po kotrejž so serbskim stećanam prawo na rěčenje w serbskej rěči garantuje, wšako njepostaji so w njej w žadnej měrje, zo maja tež dźěłaćerjo zarjadow tutu rěč rozumjeć.[15] Zjimajo: Najebać wurjadny prawny fundament pobrachuja efektiwne wuslědki prócowanjow wo spěchowanje wšědneje dwuréčnosće. Njeje móžno, tajkej tezy njepřihłosować. Wšako je hódno, za přičinami tajkeho stawa nic jenož we wobłuku „wobmjezowaceje" politiki Němskeje pytać, ale předewšěm w zwólniwosći samych Serbow.

Na spočatku 90tych lět so wosud Serbow do swójskich rukow přepoda. W gremijach, kotrež wo přichodźe Serbow rozsudźa (Załožba za serbski lud, komunalne přirady a sejmy wobeju zwjazkoweju krajow), pak hłownje Němcy sydaja. Tući potrjeby małkeho naroda přeco derje njerozumjeja, runje tak kaž njejsu přeco zwólniwi, prawizniske postajenja na wot nich administrowanym teritoriju realizować (pad njewobeńdźomneje za wuwiće dwuréčneho kubłanja reformy). Ale to w prěnim rjedźe wot stopnja aktiwnosće samych Serbow jich přichod wotwisuje. Knježerstwo móže wotpowědnje prawa a směrnicy postajić, ale njeje w stawje (a najskerje njeje to runje jeho nadawk) jednotliwca k tomu nuzować, zo by wón wšědny dźeń serbšćinu nałožował, kotraž – kak to wšitke slědźenja dopokazuja – je najważniši kriterij a identifikator serbskeje identity.[16]

Přikłady „witalizacije" resp. „rewitalizacije" druhich mjeńšinowych rěčow (na př. waliziskeje) dopokazuja, zo njeje z najważnišej iniciatiwu, kotruž je trjeba předewzać, přeswědčowanje ludźi, zo je hódno někajku mjeńšinowu rěč (tu: serbšćinu) wužiwać. Zo budźe wumrěće tajkeje rěče wulka škoda za čłowjeske kulturne namrěwstwo. To za přerězneho čłowjeka njetrjeba być w dosahacej měrje přeswědčacy argument. Ale budźe z najważnišej iniciatiwu na to pokazać, zo zamóže znajomosć jedneje mjeńšinoweje rěče

[15] Přir. Ludwig Elle, *Mehrsprachige Kommunikation aus der Sicht einer Kleinsprache Sorbisch im Alltag der Lausitz*, w: „Bulletin suisse de linguistique appliquée" 1999, čo. 69/I, s. 162.
[16] Přir. Ludwig Elle, *Język łużycki jako komponent etniczności Łużyczan*, w: Zenon Jasiński, Anna Kozłowska (wud.): *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Opole 1997, s. 239-245.

žiwjenje wobohaćić, runje tak kaž wunošne profity přinjesć (kotrež z dwuréčnosću a na př. – w padźe serbšćiny – z jeje podobnosći k druhim słowjanskim rěčam zwisuja, štož zaso přiswojenje druhich słowjanskich rěčow wolóži a móže w namakanju dźěła dopomhać).

Mjeńšinowa politika jednoho stata ma hromadźe z přiměrjenym zakonjodawstwom wulki wuznam nic jenož za sankcionowanje zakładnych rěčnych prawow mjeńšiny, ale tohorunja za prašenja wutworjenja wotpowědowaceje infrastruktury, w kotrejž móža so tute prawa realizować. Často pak wostanu tajke prawa, kotrež rěčnym mjeńšinam w teoriji přisłušeja, jenož formalne zapisanje. Wone so hladajo na pobrachowacu wědu ludźi, zo móža woni rěč po swojej woli wubrać, zwjetša njerespektuja. Zawjedźenje dwuréčnosće wužaduje sej tuž nic jenož wotpowědne paragrafy, ale předewšěm engagement tych wšitkich ludźi, kotrymž tute prawa přisłušeja. Wšako je ćežko wočakować wot stata (jenož zakonjedawarja), zo wón zamołwitosć za zdźerženje dwuréčnosće na někotrych teritorijach přewozmje. Sprěnja – nic tohodla, zo njetrjeba to wosobam, kotrež za rěčnu politiku stata wotpowěduja, ważne być. Zdruha – nic tohodla, dokelž přinjese politika „pozitiwneje diskriminacije" (tuž tajke prawizniske regulacije, kotrež kulturne a etniske mjeńšiny preferěruja[17]) za tón stat wulki financielny balast. Střeća – zamołwitosć za přesadźowanje dwuréčnosće njesu sama mjeńšina, jeje organizacije a člonojo.

Serbscy prócowarjo, kiž potrjebu rozsudnych króčelow do tutoho směra spóznachu, wudźěłachu – ze zhladowanišća rěčneje politiki we Łužicy jara ważnej – dokumentaj. Prěni, kotryž w zamołwitosći Domowiny nasta, přiwza so w lěće 1997 jako *Koncepcija k rěč spěchowacym naprawam w zamołwitosći serbskich towarstwow a institucijow ze zaměrom zwyšenja wuznama a nahladnosće serbskeje rěče a spěchowanja jeje wužiwanja w zjawnosći*, druhi, wudźěłany přez Załožbu za serbski lud, rěkaše *Hruba koncepcija a zakładne rysy programa za zachowanje serbskeje rěče z wudospołnjowacymi přinoškami*[18]. We woběmaj projektomaj wopisuja so tute króčele, kotrež maja serbske organizacije a institucije činić, zo by so serbšćina w priwatnym a zjawnym žiwjenju zdźeržała. Bohužel wostanu tute ważne wobkedźbowanja a namjety we wulkej měrje jenož na papjerje. Je móžno, zo zwjazuje so problem zawjedźenja dwuréčnosće we Łužicy z pobrachowanjom wotpowědnjeho organa, kotryž by runje za rěčnu politiku zamołwity był. Namjet, zo by so tajka organizacija wutworiła, poda Ludwig Ela w swojej knize *Minderheitensprache und Wirtschaft*. Awtor

[17] Přir. Małgorzata Różyca, *Problem tożsamości kulturowej mniejszości narodowych z perspektywy państwa*, w: Mieczysław Trojan (wud.): *Ich małe ojczyzny. Lokalność, korzenie i tożsamość w warunkach przemian*, Wrocław 2003, s. 489.

[18] *Hruba koncepcja a zakładne rysy programa za zachowanje serbskeje rěče z wudospołnjowacymi přinoškami*, Wudźěłana w nadawku Załožby za serbski lud, Budyšin 1997.

rozjimuje prašenje pobrachowanja separatneje organizacije, kotraž by so jeničce z problemami změny rěčneje politiki z teorije do praksy zaběrała; skedźbnja na tutón fakt, kaž tež na dalši, zo je ideja wutworjenja tajkeje organizacije přeco hišće w sferje planowanja. Tež awtorowy namjet, zo by so Běrow za dwurěčnosć[19] natwarił (z mustrom bě tu wunošnje skutkowacy Welsh Language Board), dosahace připóznaće njenamaka. Serbsku rěč nałožuja zwonka swójby jenož ći, za kotrychž je wona komunikaciski srědk na dźěle (serbske institucije), hewak nawožuja Serbja we „wonkownej" komunikaciji němčinu (hačrunjež zakonske postajenja wužiwanje serbšćiny dowoleja). Pobrachowanje wunošneje rěčneje propagandy a projektow, kotrež bychu ludźom móžnosć – a zmysł – nałožowanja serbšćiny tež na oficialnej runinje wuwědomili, skutkuje z tym, zo so wona přeco bóle na sferu priwatnych kontaktow wobmjezuje.

Runočasnje angažuje so přeco wjace čłonow rěčnych mjeńšinow w Europje aktiwnje za wuchowanje swójskeje rěče. Mjeńšinowe organizacije přewjedu wunošne aktiwity ze zaměrom, pola wšědnych ludźi nałožowanje mjeńšinoweje rěče motiwować. W Europje rozkćěwa bilingualne kubłanje, přewjedu so mnohe animaciske projekty, kotrež bjezposrědnje k zwyšenju prestiža wohroženeje rěče wjedu, kaž tež pospyty, wysoku ličbu wosobow za wojowanje wo zdźerženje tajkich rěčow zdobyć. Mnohe přikłady za tajke aktiwity a projekty nadeńdźemy w knihach, kotrež so prašenju „wobroćenja rěčneje změny" (*Reversing Language Shift*) wěnuja, a kotrychž ličba nastajnosći stupa.[20] Zo bychu so pak tajke a podobne aktiwity jako wunošne wopokazali, njewobeńdźomny budźe engagement wjacorych čłonow mjeńšinoweje skupiny. Wot horjeka postajene prawa a regulacije ničo na stawje wohroženeje rěče njezměnja. Přirunamy-li aktiwity serbskeje mjeńšiny ze skutkami druhich etniskich mjeńšinow w Europje, je pytnyć, zo Serbja tež na tej runinje žana „mustrowa mjeńšina" njejsu.

Kaž so zda, determinuje načasnu „defensiwnu" situaciju serbskeje kultury wjetša ličba faktorow. Jako hłowne maja so tu mjenować: (1) Stejišćo serbskeje mjeńšiny w Němskej, (2) niski prestiž serbšćiny, (3) z boka Němcow pobrachowaca wola, zo by so serbska kultura z regionalnej „atrakciju" stała, (4) dołhe lěta nałožowane pasiwne zadźerženje a (5) njewěra do toho, zo so wobraz serbskeje kultury woprawdźe jenož wot nich samych formować móže.

[19] Wo nadawkach běrowa přir. Ludwig Elle, *Minderheitensprache und Wirtschaft. Möglichkeiten zur Einbeziehung des Sorbischen in die ökonomische und administrative Praxis*, Sorbisches Institut/Serbski institut, Bautzen/Budyšin 2002, s. 50-58.

[20] Mjez druhim: Joshua A. Fishman (wud.): *Can Threatened Languages be Saved?Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*, Clevedon 2001; Leanne Hinton, Ken Hale (wud.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice*, San Diego 2001.

Nimo toho ma so naspomnić, zo eksistenca organizaciskich strukturow a wěstota financielneho spěchowanja wot mjeńšiny žane rozsudne króčele, štož nastupa wobchowanje swójskeje kultury, njewužadujetej.

Po politiskim přewroće a zjednoćenju Němskeje dyrbjachu so Serbja prócować, zo so jich kultura do lisćiny wohroženych mjeńšinow zapisa. Nětko wotwisuje wot nich samych, kajki budźe faktiski wobraz tuteje kultury. Zo njedóstachu direktiwy a realizowanje rěčno-kulturneje politiki po lěće 1989 nowu kwalitu budźe jasne, hdyž pohladamy na slědowacej problemaj. Wjace hač štyrceći lět eksistowace serbske institucije dźěłachu tež po přewroće kaž do přełama a zdźerženje financielneho modela spěchowanja „wot horjeka" njeimplikowaše potrjebu přewjedźenja we Łužicy „kulturneje rewolucije". Přewrót lěta 1989 njerěkaše tuž za Serbow, zo woni swoje dotalne wašnja postupowanja radikalnje přeměnichu, tak kaž činichu to na př. Bretonojo w 60tych lětach, kiž w tehdyšim času jenož na ćeńkej čarje mjez žiwjenjom a smjerću balancěrowachu. Jim so poradźi nowe kulturne hibanje zahajić, bretonisku kulturu k rozkćěwej dowjesć a ju samu cyle znowa definiować (hačrunjež jeje zakład dale wojowanje wo swójske prawa determinuje). Podobnje zdokonjachu Kašubojo nowu strukturu institucialneho žiwjenja natwarić, młodych ludźi za narodne hibanje zdobyć, kotřiž přisłušnosć ke kašubskej kulturje začuwaja jako wulku šancu za realizowanje swójskich idejow a nowe wašnja zwuraznjenja swojeje identity.

Paradoksnosć cyłeje situacije zwurazni so w tym, zo Serbja hižo wšitke srědki maja, kotrež funkcioněrowanje mjeńšinoweje kultury dowola (medije, šulstwo, institucije), tohodla njetrjebaja kaž druhe mjeńšiny wo tute w tajkej měrje wojować. A pobrachowanje tajkeje potrjeby skutkuje z tym, zo budźe perspektiwa, z kotrejž na swoju kulturu zhladujemy, hinaša. Aktiwity nimaja hižo wulku determinaciju, a maja bóle centripetalny hač centrifugalny raz. Z hłownym zaměrom wjetšiny aktiwitow serbskich organizacijow je často jenož zdźerženje dotalneho charaktera serbskeje kultury.

Łužica je na tradicije a nałožki bohaty region, při čimž mějachu a přeco hišće maja wulku wahu te, kotrež fundamenty serbskeje kultury postajichu (ptači kwas, molowanje jutrownych jejkow a pod.). Změna žiwjenskeho modela, kotraž so z rozbićom hermetiskich zhromadnosćow, migraciju a wliwom medijow zwjazowaše, měješe za wuslědk, zo nałožkowa kultura wjace woprawdźity fundament žiwjenja Serbow njebě. Wona bě do wulkeje měry jenož jako fasada. Kulturna politika NDR, kotraž wulku relewancu runje „nałožkowosći" přicpěwaše, a kotraž so jednostronsce na spěchowanje serbskich nałožkow

a tradicijow wusměri[21], hišće tajkej situaciji dopomha. Serbska kultura so jako folkloristiska kultura identifikowaše.

Młodźi Serbja, wosebje pak ći, kiž na łužiskich srjedźnych šulach abo na serbskim gymnaziju w Budyšinje wuknu, zhladuja na kulturu serbskeje zhromadnosće hinak hač starša generacija. Poměr k serbskej tradiciji zwurazni so pola nich w opozicijach: wjes/město, turistika/awtochtonizm, stereotip/realita, přijomnosć/přikaz. Wjetšina młodźiny wobhladuje folkloru jako kulturny „stereotip", kotryž so jim dale z turistiskej atrakciju asocěruje. Často zwjazaja woni kultiwěrowanje nałožkow z ćišćom.[22] Runočasnje pak wobkruća, zo je za nich hajenje tradicijow, w kotrychž njerědko kwintesencu serbskeje kultury widźa, nimoměry ważne.[23]

Zda so, zo korjeni runje w tutej rozdwojenosći hłowny problem serbskich młodostnych. Woni chcedźa być kaž normalni „teenagerojo", kotřiž rockowu hudźbu poskaja, kotřiž so w modernych medijach wuznaja, kotřiž do diskotek chodźa, kotřiž sportuja, kotřiž wšelakore studijne směry studuja, kotřiž načasne knihi čitaja (tež serbske, ale jenož tute, kotrychž tematika so ze serbskej kulturu njewjaza).[24] Jim je jasne, zo móže „serbska kultura" tute wšě elementy zapřijeć, a wona je w jich přeswědčenju tež wobsahuje. So na hajenju tradicionelnych a folkloristiskich nałožkach wobdźělić, je přeco hišće hłowny dopokaz, zo so něchtó k serbskej kulturje wuznawa.

Ale runje tajka, sylna identifikacija serbskeje kultury předewšěm z wjesnej kulturu móže měć tež negatiwnje wuslědki. Leoš Šatava, slědźer, kotryž so z procesami nastajenja młodostnych k serbskej kulturje a rěči zaběra, zwurazni to tak w jednym z přinoškow. (Přinošk jednaše wo tym, kajka by dyrbjała serbska kultura być, zo by wona młodostnych přićahować móhła). Po jeho měnjenju je nimo wukubłanja w ródnym domje a na šulach tež nastaće serbskich literarnych twórbow z načasnej tematiku njezbytne, tajkich, kotrež bychu móhli kaž za Serbow, tak za druhich zajimawe być. Šatava skedźbni na potrjebu rozwiwanja serbskeje młodostneje kultury: t. r. nastaće serbskich časopisow za młodostnych, rockowych skupinow, kabaretow, CD-tačelow, serbskeje software, na wudawanje serbskich bajkow,

[21] Přir. Ludwig Elle, *Sorbische Kultur und ihre Rezipienten. Ergebnisse einer ethnosoziologischen Befragung*, Bautzen 1992, s. 104.
[22] Ute Allkämper, Susanne Schatral, *Schulzeit. Jugendliche einer zehnten Klasse des Sorbischen Gymnasiums in Bautzen*, w: Elka Tschernokoshewa, Marija Jurić Pahor (wud.): *Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten. Teorie-Feldforschung-Praxis*, Münster 2005, s. 155.
[23] Tež tam, s. 156-157.
[24] Přeco hišće njeje tajkich knihow. Młodostni na potrjebje jich eksistency dwěluja a twjerdźa, zo njetrjeba přisłušnosć k serbskej kulturje jich lektury jeničce na knihi wo Łužicy wobmjezować. Přir. Leoš Šatava, *Sprachverhalten und ethnische Identität. Sorbische Schüler and der Jahrtausendwende*, Bautzen 2005, s. 103-104.

zajimawych rozhłosowych a telewiznych wusyłanjow – ale na tajkim niwowje, kotryž připosłucharstwo po cyłym swěće zaruči. Trěbne je kreěrowanje serbskich idolow, kiž budu tež zwonka Łužicy znaći, a kiž bychu móhli z pozitiwnym symbolom serbskeje kultury być. Ważne su po jeho měnjenju tohorunja animaciske, sportowe, kulturne aktiwity w lokalnym rozměrje, kotrež bychu w młodostnym začuće přisłušnosće k zhromadnosći zbudźili.[25] Z hłownym nadawkom je tuž tajka koncepcija serbskeje kultury, kotraž by z jedneje strony za samych Serbow, z druheje tež za ludźi „zwonka" powabliwa była. Koncepcija kultury Serbow jako kompleksneje a atraktiwneje kultury za wšitke generacije a wóršty serbskich a njeserbskich wobydlerjow Łužicy.

Najćešej problemaj, kotrejž so wokoło načasneje situacije etniskich skupinow plećetej stej prašeni: Na kajke wašnje mjeńšinowe kultury škitać? Na kajke wašnje zdźeržeć zwólniwosć, k nim přisłušeć? Mjeńšinowe kultury podlěža procesam asimilacije, a poprawom njeje móžno, tutón proces zadźeržeć. Tohorunja potrjechi wón dominowace kultury; wšako rěči so často wo negatiwnym wliwje globalizacije, wo njezadźeržujomnej unifikaciji wšitkich ludźow a kulturow. W padźe mjeńšinow je tutón proces hišće sylniši. Předewšěm su pak bóle widźome mjezy mjez tym, štož wučini immanentny element dateje kultury, a tym, štož hižo wonkownej kulturje přisłuša. Njeje tuž w tajkej situaciji spodźiwne, zo móže so wšo, štož je moderne, z dominowacej kulturu identifikować. Tole njedestabilizuje jenož jednotliwe elementy mjeńšinoweje kultury, ale likwiduje tež jeje specifiski charakter.

Hač móže zawrjenje mjeńšinoweje kultury w ramiku „etnografiskeje" kultury dospołne rozwjazanje problemow być? Blokěrowanje „nowostkow wonkowneho swěta", dźělenje kultury do toho, štož je serbske, a do toho, štož je wonkowne, dowjedźe njedwělomnje k transformowanju serbskeje kultury do muzejowniskeje kultury. Nanuzuje so prašenje, hač njezměje dalše propagowanje ludowych nałožkow jako najważniši element serbskeje kultury – potajkim artefaktow, kotrež hižo zhubichu resp. pozhubjuja swoje korjenje w awtentiskim žiwjenju a potrjebach ludźi – za wuslědk, zo so młodźina wot tuteje kultury zdali. Hač njewupytaja sej młodostni druhu kulturu, kotraž jim wjetše móžnosće samorealizacije poskići. A hišće jedne prašenje: Hač njewopokaza so něhdy, zo budu z jeničkimi wosobami, kotrež hišće wo sebi jako wo Serbach rěča, němskorěčni. Tajcy, kiž někotre aktiwity – ani jich prawy kontekst njeznajo – wukonjeja, po kotrychž so do

[25] Přir. Leoš Šatava, *Formy a móžnosće wutwara a skrućowanja etniskeje identity/poćaha k serbšćinje w młodej generacji*, w: „Rozhlad" 55 (2005) 6, s. 202-207.

normalneho, „němskeho” žiwjenja nawróća? Woni budu sej serbske narodne drasty woblékać a z tym ludowu tradiciju wótcow wotedawać.

Mnohe přikłady etniskich mjeńšinow w Europje nam wuwědomja, kak wjele rozdźělnych modelow přisłušnosće k mjeńšinowej kulturje so načasnje realizuje. Někotre z nich wusměrjeja so na přitomnosć, a z tym młodostnym atraktiwne formy towaršnostneho žiwjenja poskićeja, druhe orientuja so skerje na kultiwěrowanju tradicijow a hajenju nałožkow. Za te prěnje je přichod ważny, za te druhe zańdźenosć, w kotrejž spytaja zmysł narodneho traća namakać. Za někotre je mjeńšinowa rěč symbol kultury, zastupjerjo druhich mjeńšinow posłužuja so mjeńšinoweje rěče tež we wšědnym žiwjenju. Dźěl mjeńšinowych organizacijow pyta za móžnosćemi, zawjesć dwurěčnosć po cyłym teritoriju, na kotrymž mjeńšina a wjetšina zhromadnje bydlitej, druhe organizacije koncentruja so na zdźerženje rěče wosrjedź čłonow mjeńšiny. Woni so wot wjetšiny wotmjezuja. Hač móže někotražkuli wot tutych kulturow „mustrowa” być? Zda so, zo nic.

W kontekśće druhich etniskich mjeńšinow w Europje njepředstajeja so Serbja jako mustrowa mjeńšina: Jich ličba so nastajnosći pomjeńšuje, wutworjene institucije často konserwatiwnje funguja, młodostni pytaja dźěło zwonka Łužicy. Aktiwity, kotrež serbske towarstwa přewjedu, wopokazuja so husto jako za zajimcow njeatraktiwne. Tež prócowanja, zo by so prestiž serbskeje kultury a rěče zwyšił, a dwurěčnosć we Łužicy zawjedła (a to přidatnje w kontekśće přeco hišće njepřichileneho poměra Němcow k Serbam) su wobmjezowane. Serbja nimaja tajke politiske móžnosće a kulturnu awtonomiju kaž na př. Walizojo, nimaja tajki kwantitatiwny potencial kaž na př. Katalanojo, nimaja moc kulturneho hibanja Bretonow, abo wojowansku móc kaž Baskojo. Naličić bychu so móhli dalše přikłady.

Konstatuju: Sama wobstejnosć, zo ta abo tamna mjeńšina tute kajkosće wobsedźi, hišće dawno jeje „mustrowosć” njedeterminuje. Přetož kóžda z mjeńšinow dyrbi na swojorazne wašnje wo přetraće wojować, a tutón bój so prawdźepodobnje ženje njeskónči. Tohodla dyrbjeli Serbja ze swojeho połoženja pozitiwne konkluzije wućahnyć: So na swět a za sobudźěło z druhimi mjeńšinami bóle wotewrić. Woni dyrbjeli tež za druhimi spěchowarjemi wšelakorych projektow pytać hač Załožba za serbski lud. Kónc Załožby za serbski lud hišće dołho kónc Serbow njewoznamjenja. Předewšěm pak dyrbjeli sej Serbja wuwědomić, zo su za wobraz swojeje kultury, za zdźerženje rěče, za přisłušnosć k mjeńšinowej kulturje jenož woni sami zamołwići.

Z pólšćiny Tomasz Derlatka

RECENSIJE

Grażyna Wyder, Łużyce w polskiej literaturze historycznej XIX wieku i okresu międzywojennego. Zielona Góra 2003.

W lěće 2003 w Zielonej Górje wozjewjene dźěło z pjera Grażyny Wyder pod titlom *Łużyce w polskiej literaturze historycznej XIX wieku i okresu międzywojennego* (*Łužica w pólskej stawizniskej literaturje 19. lětstotka a mjezywójnskeho časa*) staja sej za cil předstajeć „wobraz Serbow a Łužicy w pólskej historiografiji wot spočatka dźewjatnateho lětstotka hač do lěta 1937" (str. 7).

*

Hnydom na spočatku předležaceje recenzije pokazuje recensent na wěstu interpretacisku dowolnosć. Wona z titla recensowaneje pozicije wuchadźa, wona tež móže (ale njetrjeba) k wěstej semantiskej alternaciji wjesć (nochcu zamjelčeć, zo stach so sam z jeje „woporom"). Terminus „stawizniska literatura", kotryž awtorka do titla swojeje knihi staji, móhł mjenujcy tule problemowe polo pokazować, kotrež determinuje stawizniska b e l e t r i s t i k a , t. r. tute dźěła rjaneje literatury, kotrychž jednanje so w dawnych – runje: stawizniskich – časach wotměwa. (K wuswětlenju: tajka budźe prěnja konotacija literarneho wědomostnika.) Přida-li so k tutomu semantiskemu segmentej hišće dalši, precizowacy element „Łužica" (t. r.: *Łužica w pólskej stawizniskej literaturje*), tak wubudźa so pola někotrych recipientow zaćišć, zo budźe z předmjetom wědomostneje refleksije pólskeje awtorki pólska historiska beletristika, t. r. šěroko zapřijata problematika Łužicy (resp. wobeju Łužicow). W padźe pojednanja G. Wyder tomu tak njeje: Hłowny tematiski aspekt jeje dźěła njedeterminuje *belles lettres* wo Łužicomaj a Serbach, ale přinoški pólskich slědźerjow (stawiznarjow, filologow, kulturnych prócowarjow) k šěroko rozumjenym stawiznam (jako wědomosći). Zda so, zo by było zasudnje lěpje, maćiznu recensowaneho dźěła z definiciju „historiografije" titulować, kotruž, připódla prajene, awtorka w běhu swojich wuwjedźenjow konsekwentnje nałožuje. Škoda tuž, zo njeje so G. Wyder rozsudźiła, ju do titla dźěła zapřijeć. Tutón terminus, kotryž cyłk stawizniskich (tu: njewumělskich) slědźenjow wo datym fenomenje (tu: Łužicomaj) wopřija, by dowolił, so naspomnjenej (móžnej) semantiskej dichotomiji wuwinyć.

Systematiski přerězk pólskeje historiografije wo Łužicy we wobjednanej dobje, kotryž so w teksće předstaja, je jara šěroki: Recipient namaka tu dopomnjenki z pućowanjow, filologiske rozprawy a tohorunja ryzy stawizniske pojednanja pólskich awtorow. Předležaca krótkorecensija, tak z wotpohladom na tematiku recensowaneho dźěła, kaž njedosahacu kompetencu recensenta na polu stawiznow, njewučinja meritorisku diskusiju z tezami awtorki; wona chce skedźbnić fachowy (serbski) gremij a šěroki publikum na tutu – zajimawu – poziciju.

*

Rozprawu pólskeje slědźerki konstitujetej dwaj zakładnej dźělej, kotrejž wobjednanymaj časowymaj wotrězkomaj we wuwićowym procesu pólskeje historiografije wotpowědujetej. Prěni kapitl monografije G. Wyder jedna wo započatkach *intéressment* Polakow wo Łužicu w 19. lětstotku, ćežišćo druheho determinuje podobna problematika w mjezywójnskim času.

Jedyn z ważnišich tematiskich wobłukow prěnjeho dźěla (*Obraz stosunków polsko-łużyckich w XIX wieku*; *Wobraz pólsko-serbskich poćahow w 19. lětstotku*) wučinja najzažniše (quasi-)wědomostne informacije wo Łužicy a/abo Serbach w rozprawach pólskich pućowarjow. Najskerje prěni (znaty) pólski pućowar po Łužicy bě hrabja Jan Potocki, kotrehož wopisuje awtorka – na Józefa Gołąbeka nawjazujo – jako „docyła prěnjeho slědźerja Łužicy wosrjedź Słowjanow" (str. 19). Dalšej běštaj po awtorce Stanisław Staszic a Aleksander Sapieha. Ličba pólskich relacijow wo Łužicy a Serbach přiběra rozsudnje za čas napoleonskich wójnow. Z přičinu tohole stawa stachu so dopomnjenki pólskich wojakow, kiž wosebje w dobje wulkeho cofanja Napoleonoweje armeje z Moskwy krótko we Łužicy stejachu.[1] W dalšich wuwjedźenjach předstaja awtorka nimo mjezsobnych poćahow mjez Serbami a Polakami tute pólske centrumy slawistiskich slědźenjow, kotrež w 19. lětstotku na wšelakore wašnje Polakam wědomosć wo Łužicy a Serbach posrědkowachu. Po měnjenju G. Wyder hrajachu při tym wosebje Wilnaske (hłowny zastupjer – Michał Bobrowski), Waršawske (Andrzej Kucharski) a Krakowske (Jerzy Samuel Bandtkie, Karol Langie) srjedźišća rozsudnu rólu; jara aktiwnje so za rozrisanje sorabistiskich problemow tež region Wulkopólskeje zasadźowaše. W dalšim rozjimuje pólska slědźerka nadrobnje problematiku wuznamnych wosobinow pólskeje wědomostno-kulturneje sceny, kotrež hajachu

[1] W tutym nastupanju dyrbi so tohorunja na nawopačnu – jara zajimawu – tendencu pokazać. Tež serbska starša proza, naspomnju jenož „prěnjotne powědančko" wot R. Domaški *Napoleon a serbski wojak*, posłužuje so často motiwa Polakow – wojakow francoskeho kejžora .

(najwšelakoriši) kontakt do Łužicy. Njepobrachuja při tym žiwjenske a wědomostne dźěła Romana Zmorskeho, Józefa Ignacija Kraszewskeho, Wilhelma Bogusławskeho (prěnjeho pólskeho stawiznarja Serbow) kaž tež znateho přećela serbskeje diaspory Alfonsa Parczewskeho a jeho sotry Melanije Parczewskeje.

Jako ekspozej druheho dźěla knihi (*Problematyka łużycka w okresie międzywojennym*; *Łužiska problematika w mjezywójnskim času*) funguje syntetiski pohlad na komplikowane politiske połoženje Serbow po Prěnjej swětowej wójnje. Na slědowacych stronach prezentuje slědźerka sobudźěło serbskich politiskich a kulturnych organizacijow a Zwjazka Polakow w Němskej (Związek Polaków w Niemczech) w lětach 1918-1939; organizacija pólskeje diaspory bě w tutej dobje hłowny forum wojowanjow wo prawa wšitkich narodnostnych mjeńšin w Němskej. Awtorka njezabywa tohorunja na serbsku problematiku, kotraž so w pólskich časopisach wobjednaneje periody we wulkej měrje jewješe. Po jeje wuwjedźenjach zwjazowaše so tuta přiběraca aktiwita pólskich popularno- a wědomostnych periodikow w prěnim rjedźe z cyłkownym wožiwjenjom powšitkownych zajimow wo Łužicu a Serbow w dobje mjez wójnomaj w Pólskej, tute zaso – ze załožowanjom pólskich sorabistiskich wědomostnych institucijow (mj. dr. Towarzystwo Przyjaciół Łużyc we Waršawje). Wone wudawachu (mnoholičbne, kaž wobswědči to předstajeny materijal) časopisy a lětaki, z čimž přinošowachu k spěšnemu zwyšenju ličby wědomostnych resp. popularno-wědomostnych publikacijow wo Serbach w Pólskej. Podobnje kaž w prěnim njeparuje tež w druhim kapitlu prezentacija wuznamnych wosobow na pólskej stronje, kotrychž skutkowanje hižo naspomnjenu aktiwizaciju wzajomnych (pólsko-serbskich) kontaktow wobwliwaše. We wotrězku dokładnje zwobraznjenu wosebitu kedźbnosć slědźerki wubudźichu reprezentanća filologiskich disciplinow, w prěnim rjedźe J. Gołąbek (awtor *Literatury serbsko-łużyckiej*, Katowice 1938) a wuznamny rěčespytnik a sorabist Zdzisław Stieber. We wobjednanej dobje je tohorunja za pólske powšitkowne slědźenja k problematice Łužicy a Serbow spěšne wuwiće sorabistiskeje etnografije signifikantne, při čimž so wězo tute zajimy na pólskej stronje hižo zašo dokomentować dadźa (w tutym nastupanju naspomni awtorka Oskara Kolbergowe dźěło). Etnografiskich pojednanjow wo serbskej diasporje nasta w Pólskej w tutym času wjele. Jich přehlad namaka zajimc w recensowanej knize, njech je tu jenož edicija z pjera Adama Fischera *Etnografija słowiańska* naspomnjena. Widźomne zwyšenje zajima Polakow wo Serbow, jich kulturu, socialne a politiske postajenje přinjese wosebje čas po l. 1936, štož so z tehdomišej historiskej situaciju, t. r. z časom potłóčowanja a

diskrimowanja serbskeje mjeńšiny w dobje knježaceho nationalsocializma njerozdźělnje zwjazowaše.

Dźěło G. Wyder kónči zjeće, w kotrymž awtorka generalizowace konkluzije zapřija. Byrnjež so w powšitkownym hódnoćenju wědomostnicy dźěło pólskeje sorabistiskeje historiografije w přeslědźenymaj časowymaj wotrězkomaj jako „ważne" („znaczące") wopokazało, woznamjenja so wone tola z „njerunym meritoriskim niwowom" („nierówny poziom merytoryczny"). Po měnjenju Wyder bě za tajku situaciju hłowna přičina drje fakt, zo wobjednawachu pólscy stawiznarjo sorabistisku problematiku „zrědka kompleksnje, [předewšěm] so na wupytane problemy koncentrujo" (str. 177). Přihłosuju w tutym aspekće połnje awtorce; po mojim zdaću přewažowaše tohorunja nad wědomostnej objektiwitu (nic jenož) w tutym času emocionalny poćah pólskich slědźerjow-sorabofilow k sorabistiskej problematice. Prawje ma tež awtorka, hdyž twjerdźi w zjeću, zo njemějachu přepytowanja tuteje problematiki w Pólskej w dosahacej měrje systematiski raz (lěpje prajene – wone tajki charakter nimale scyła njemějachu); běchu skerje wuslědk priwatnych zajimow a zaběrow jednotliwych wědomostnikow – přećelow Serbow.[2]

*

Wšelake njedokładnosće wučinjeja słabšu stronku předležaceho dźěła. Wosebje njeluboznje skutkuja ćišćerske zmylki w serbskoréčnych partijach teksta. Tak so na př. wjetšina serbskich mjenow ze zmylkami pisa. Awtorka nałožuje mj. dr. wopačnu formu pseudonyma J. Barta (t. r. „Ćišinski"), kotruž konsekwentnje w podobje „Čišinski" podawa. Podobnje ma so wěc z Měrćinom Nowakom-Njechorńskim, kotryž figuruje na stronach knihi jónu jako „Mercin Nowak-Njehornski" (str. 70), jónu jako „Mérćin Nowak-Njechorański" (indeks wosobow, str. 202), abo z Mikławšom Krječmarjom (w awtorcynej werziji – Krejčmarjom, str. 151). Tuta wobstejnosć přesłapja hladajo na znate wosobiny na polu sorabistiki, kotrež dźěło G. Wyder recensowachu resp. k poslednjej wersiji jeje teksta přinošowachu. Tohorunja je pytnyć falowaca konsekwencija awtorki, štož nastupa pisanje serbskich předmjenow. Tute so w teksće jónu w pólskej, jónu w serbskej wersiji jewja. Z přikładami njech budu tu „polonizowane" předmjena serbskich prócowarjow kaž Cyž Piotr [= Pětr], Krječmar Mikołaj [= Mikławš], napřećo originalnym formam kaž Arnošt Bart (nic Ernest Bart!) abo Matej

[2] Wobhladajo w tutym aspekće dźensnišu situaciju w pólskej historiografiji dyrbi so rjec, zo wona daloko lěpje wupada. Hłowna přičina je dźeń a spěšniše wuwiće sorabistiskich slědźenjow w regionalnych wědomostnych srjedźišćach kaž Opole abo runje Zielona Góra, kotrež so za tutu rólu „predistinowane" zdadźa.

Jokuš (nic Mateusz Jokuš!). Je jasne, zo dyrbjała so awtorka za jednu formu rozsudzić, a ju konsekwentnje nałožować. Z wotpohladom na recipienta knihi, t. r. pólskeho čitarja, bych při tym serbsku formu preferował (hewak móhł sej wón myslić, zo nošachu někotři Serbja pólske předmjena). Myslu sej tež, zo móhła awtorka mjeno Frencel nałožować, hač skerje ludowu formu Brancl (na př. na str. 116; dźe wězo wo Michała a Abrahama Frencelow). Popularniša forma Frencel bu mjez druhim w *Nowym biografiskim słowniku* (1984) přiwzata.

Hisće jónu wobmyslenje wo swojej meritoriskej inkompetency na polu stawiznow wospjetujo chcył tola na drobne filologiske misnjenja skedźbnić, kotrež wustupuja we wobmjezowanej ličbje. F. Palacký njenapisa „stawizny słowakskeho", kaž twjerdźi awtorka (str. 76), ale „stawizny/historiju čěskeho naroda". Čěski swětosławny fyziologa rěkaše [Jan Evangelista] Purkyně, nic pak Purkýne (str. 49, 51, 94, 203).

*

Zjimajo móže so rjec, zo předstaja recensowana kniha G. Wyder nowu zajimawu sorabistisku publikaciju. Bjez dwěla je wona pospyt trěbneje wědomostneje syntezy, t. r. zjimaceho předstajenja pólskich zajimow wo Łužicu a Serbow za čas 19. lětstotka a mjezywójnskeho časa. Tajka synteza móže jako wěsta baza za přichodne (dokładniše) slědźenja służić. W mojim zapřijeću je tola nuzne, tuto dźěło, kotrež so, kaž awtorka (str. 9.) podšmórnje, jenož (poprawom čehodla?) na pólske žórła zapěra, ze serbskimi přinoškami k tutej tematice konfrontować. Tutón nadawk pak fachowcam na polu stawiznow přewostaju.

Tomasz Derlatka

INFORMACIJE

Sorabistiska konferenca we Waršawje

W dnjach 15.05-16.05.2007 wotmě so we Waršawje sorabistiska konferenca *Europejskie mniejszości etniczne. Łużyczanie jako mniejszość wzorcowa*. Organizatorojo konferency běchu Slawistiski institut Pólskeje Akademije Wědomosćow (Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk), Instytut zapadneje a južneje slawistiki Waršawskeje uniwersity (Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego), Waršawske wědomostne towarstwo (Towarzystwo Naukowe Warszawskie), Serbski institut z. t. a Kulturny klub „Anin" (Klub kultury „Anin"). Z Lipska wobdźělichu so na tutej konferency z boka wědomostnych sobudźěłaćerjow Instituta za sorabistiku juniorprofesor dr. Tomasz Derlatka, dr. Jana Šołćina, ze strony studentow Jan Měškank, Franciska Šulcojc kaž tež stipendiatka Magdalena Ruszczyk. Tomasz Derlatka přednošowaše wo někotrych teoretiskich aspektach serbskeje literarneje kritiki. Jana Šołćina, w kooperaciji z Ludmilu Budarjowej, prezentowaše projektaj Ewaluacija Witaj a 2 plus. Jan Měškank předstaji w pólskoréčnym přednošku někotre aspekty wliwa němskeje fonetiki na wurěkowanje Delnich Serbow, Franciska Šulcojc rozjimaše aktualne problemy při přepytowanju delnjoserbskeje powědaneje rěče. Magdalena Ruszczyk zaběraše so z problemami identity pola serbskich młodostnych. Na konferency móžachu zajimcy tež dalše přinoški k sorabistiskej literaturowědźe słyšeć. Ewa Szperlik wobjedna problemy serbskich romanow, kotrež dopokazuja wurazne wliwy socialistiskeho realizma a spyta natwarić model serbskeho „socrealistiskeho" romana. Prof. Ewa Teodorowicz-Hellman připósła přednošk, w kotrymž předstaji problemy identity w literarnym tworjenju Jurija Brězana. Wšitke přednoški namakachu šěroki wothłós. Po wuprajenju organizatorow konferency maja so wšě přinoški w ćišću publikować.

T. D.

Kolokwij stipendiatow Załožby za serbski lud

Dnja 28.06.2007 přewjedźe so w rumnosćach Duchowno-wědomostneho centruma Lipšćanskeje uniwersity na Beethovenowej dróze 15 kóždolětny kolokwij stipendiatow Załožby za serbski lud. W ramiku kolokwija přednošowaštaj dwaj stipendiataj Załožby za serbski lud, kotrajž staj w studijnym lěće 2006/2007 w Lipsku pobyłoj, Viktor Zakar

z Makedonskeje (Skopje) a Magdalena Ruszczyk z Pólskeje (Waršawa). Prěni přednošk měješe rěčespytny charakter. Přednošowar zaběraše so w nim z problemom diminutiwow w hornjoserbšćinje. Jako wuchadźišćo służichu jemu wosobinske empiriske přepytowanja w serbskich pěstowarnjach, kotrež wón za čas přebywanja we Łužicy přewjedźe. Magdalena Ruszczyk předstaji swoje wobkedźbowanja wokoło prašenjow narodneje identity pola młodych Serbow. W zajimawym přednošku konfrontowaše přednošowarka literarne přinoški awtorow wobeju zwjazkow antologiji *Paternoster* z informacijemi, kotrež – swoje wosobinske kontakty wužiwajo – wot awtorow kaž tež druhich serbskich młodostnych dóstała. Předźěłanu wersiju přednoška móže zajimc w předležacym čisle „Sor@pisa" na stronach 83-90 čitać.

T. D.

Přednošk

24.10.2007 přednošowaše před 20 zajimcami juniorprofesor dr. Tomasz Derlatka we Słowjanskim wustawje Čěskeje akademije wědomosćow w Praze. Tema přednoška bě *Serbski socialistiski realizm – pospyt bilancy dobytkow a stratow*. Po přednošku wuwi so zajimawa diskusija mjez přednošowarjom a připosłucharjemi.

T. D.

***Klinkotata lipka* pólsce**

W oktobrje 2007 wuńdźe w Pólskej štwórte pólske wudaće zběrki najrjeńšich zapadnosłowjanskich bajkow *Śpiewająca lipka* (*Klinkotata lipka*), kotrychž integralny a ważny dźěl su bajki Serbow. Zawjedźenje k zběrce napisa juniorprofesor dr. Tomasz Derlatka.

T. D.

Stipendiaća Załožby za serbski lud w studijnym lěće 2007/2008

Jako stipendiaća Załožby za serbski lud w studijnym lěće 2007/2008 přebywaja tuchwilu w Instituće za sorabistiku Sławomir Krowiński, student slawistiki Šleskeje uniwersity, a Emilia Kledzik, doktorandka polonistiki Póznańskeje uniwersity.

T. D.

Stipendiat DAAD w Instituće za sorabistiku

Jako doktorand slědźi w Instituće tež bywši stipendiat Załožby za serbski lud, Lechosław Jocz z Pólskeje. Wón dósta – jako prěni „sorabistiski" kandidat docyła – stipendij wot DAAD. Stipendij so wupisa wokomiknje na jedne studijne lěto, wón so móže wo dalšej dwě lěće podlěšić.

T. D.

ZAPIS AWTOROW

Borzyszkowski Józef	profesor dr. hab., Stawizniski institut (Instytut Historii) Gdańskeje uniwersity / Kašubski institut (Instytut Kaszubski), Gdańsk.
Derlatka Tomasz	juniorprofesor dr., Institut za sorabistiku Lipšćanskeje uniwersity, Lipsk.
Dołowy Nicole	doktorandka, Institut pólskej kultury (Instytut Kultury Polskiej) Waršawskeje uniwersity, Waršawa.
Ruszczyk Magdalena	studentka, Institut zapadneje a wuchodneje slawistiki (Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej) Waršawskeje uniwersity, Waršawa.
Swoboda Marta	studentka, Institut bibliotekowědy a wědomostneje informacije (Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej) Šleskeje uniwersity, Katowice.
Szperlik Ewa	doktorandka, Institut słowjanskeje filologije (Instytut Filologii Słowiańskiej) Adama Mickiewiczoweje Uniwersity, Póznań.
Teodorowicz-Hellman Ewa	profesor dr. hab., Słowjanski institut (Slaviska institutionen) Stockholmskeje uniwersity, Stockholm.
Ulbrechtová Helena	dr., Słowjanski wustaw Akademije wědomosćow Čěskeje republiki (Slovanský ústav Akademie věd ČR), Praha.
Völkel Měrćin	(1934-2007), dr., kulturny a literarny wědomostnik, Różant.

WOBSAH

„Sor@pisej” na puć – słowo wot wudawarja 3

POJEDNANJA 8

Józef Borzyszkowski, Łużycko kaszubskie kontakty w II połowie XX wieku. Cassubiana w spuściźnie Frido Mětška 8

Měrćin Völkel, Přinošk k łužiskoserbsko-kašubskim kulturnym kontaktam 19

Helena Ulbrechtová, Jurij Koch – od socrealismu k jeho destrukci. Mezi vírou a skepsí 36

Tomasz Derlatka, AK 71. Start 18.15 hodź. Pětra Malinka czyli o debiucie oryginalnej science fiction w literaturze serbołużyckiej 56

Ewa Szperlik, Łużycka powieść socrealistyczna – próba określenia modelu 72

Magdalena Ruszczyk, „Cuza domizna” – młodźi Serbja swoju identitu pytaja 83

Marta Swoboda, Načasne institucije, kniha a ćišć jako ważne faktory pólsko-serbskich kontaktow kaž tež žórła informacijow wo serbskej kulturje 91

PŘEŁOŽKI 100

Ewa Teodorowicz-Hellman, Tworjenje spisowaćela na pozadku dweju literarneju a kulturneju tradicijow 100

Nicole Dołowy, Su Serbja mustrowa mjeńšina? 110

RECENSIJE 126

INFORMACIJE 131

ZAPIS AWTOROW 134

WOBSAH 135